

Metódy v bioinformatike, 1-BIN-301/2-AIN-501

Vyučujú:

Broňa Brejová, M-163, brejova@fmph.uniba.sk

Askar Gafurov, M-25, gafurov@dcs.fmph.uniba.sk

Tomáš Vinař, M-163, vinar@fmph.uniba.sk

Web: <http://compbio.fmph.uniba.sk/vyuka/mbi/>

Literatúra:

I-INF-D-23 : Durbin, Eddy, Krogh, Mitchison: Biological sequence analysis.

Cambridge University Press 1998.

I-INF-Z-2 : Zvelebil, Baum: Understanding Bioinformatics. Taylor&Francis 2008.

Skriptá k predmetu, poznámky a videá na webstránke.

Časy a miestnosti

- Prednáška štvrtok 15:40-17:10 F1-109
- Cvičenia informatici štvrtok 14:00-15:30 F1-109
- Cvičenia biológovia štvrtok 17:20-18:50 M-217
(ak prednáška skončí skôr, cvičenia začnú po krátkej prestávke)

“Informatici”: študenti informatiky, bioinformatiky, aplikovanej informatiky, dátovej vedy; zapíšte si 1-BIN-301

“Biológovia”: študenti z PriFUK, študenti biomedicínskej fyziky; zapíšte si 2-AIN-501

Ostatní: poradťte sa, do ktorej skupiny sa zaradíť

Ciele predmetu

- **Všetci:** Prehľad základných metód na výpočtovú analýzu biologických sekvenčí a ďalších dát v molekulárnej biológii.
- **Informatici:** Algoritmy a dátové štruktúry, strojové učenie, pravdepodobnosť.
Ako prejsť od problému v reálnom svete k matematickej abstrakcii.
- **Biológovia:** Matematické modely tvoriace základ populárnych bioinformatických nástrojov, používanie nástrojov, interpretácia výsledkov.
- **Všetci:** Skúsenosť s interdisciplinárной spoluprácou.

Známkovanie

3 domáce úlohy 30% (10% každá)

Journal club 10%

Kvízy 10% (každý týždeň 1 bod)

INF: Skúška 50% BIO: Projekt 50%

Hodnotenie: A: 90+, B: 80+, C: 70+, D: 60+, E: 50+

INF: Zo skúšky treba aspoň polovicu bodov

BIO: Aktívna účasť na cvičeniach

- Dve verzie DÚ: biologická a informatická
- Journal club: čítanie 1 článku v skupine a správa (prípadne nepovinná prezentácia)
- Na skúške povolený ťahák 2 listy A4, môže mať ústnu časť
- Neodpisovať!

Čo nás v tomto predmete čaká

Typická prednáška

- Biologické pozadie problému
- Formulácia ako informatický problém
- Idea algoritmu (riešenia problému)

Typické cvičenia

- Informatici: ďalšie detailly algoritmov, potrebné poznatky z biológie
- Biológovia: aplikácia na konkrétné dátá, význam rôznych parametrov, potrebné poznatky z informatiky

Týždenné kvízy

- Cca 5 krátkych otázok týkajúcich sa prednášky aj cvičení
- Vyplňajte od štvrtka 19:00 do ďalšej stredy 22:00
- Linku na Moodle s kvízmi nájdete na stránke predmetu
- Cieľ: pripomenúť si aspoň základné pojmy z prednášky a cvičení
- **Prvý kvíz už tento týždeň**

Príklad z nášho výskumu

Kosmáč bielofúzy

(common marmoset, *Callithrix jacchus*, štvrt' kila, 18cm)

Genóm osekvenovaný 2007

(Washington University St. Louis a Baylor College of Medicine, USA)

Analýza publikovaná v roku 2014

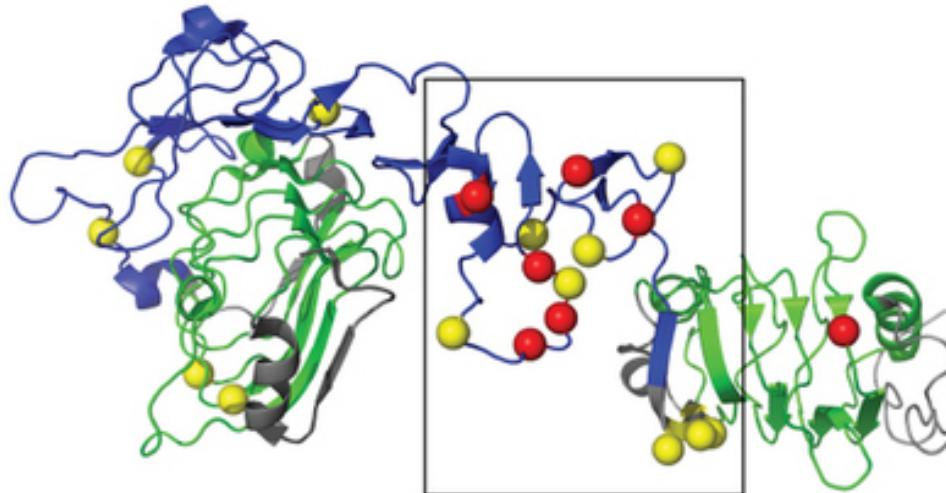
IGF1R: Insulin-like growth factor 1 receptor

Proteín prechádza cez cytoplazmatickú membránu na povrchu bunky

Po naviazaní hormónov IGF1, IGF2 signalizuje dovnútra bunky

Súvisí s rastom a delením bunky, rastom organizmu, rakovinou

human	RDFCANILSAE SSDSEGFV IHDGECM QECPSGFIRNGSQSMY CIPCEGPCPKVC-E EEEKKTK
chimp	RDFCANILSAE SSDSEGFV IHDGECM QECPSGFIRNGSQSMY CIPCEGPCPKVC-E EEEKKTK
orang	RDFCANILSAE SSDSEGFV IHDGECM QECPSGFIRNGSQSMY CIPCEGPCPKVC-E EEEKKTK
macaque	RDFCANILSAE SSDSEGFV IHDGECM QECPSGFIRNGSQSMY CIPCEGPCPKVC-E EEEKKTK
marmoset	RQFCASIVSSENENNKFV IHDGECM QDCPSGFIRD TTHSMQCIPCKGCPKVC-D-EQMAK
mouse	RDFCANIPNAE SSDSDGFV IHDGECM QECPSGFIRNSTQSMY CIPCEGPCPKVC GDEEKTK
rat	RDFCANIPNAE SSDSDGFV IHDGECM QECPSGFIRNSTQSMY CIPCEGPCPKVC GDEEKTK
dog	RDFCANIPSAE SSDSEGFV IHDGECM QECPSGFIRNGSQSMY CIPCEGPCPKVC-E EEEKKTK

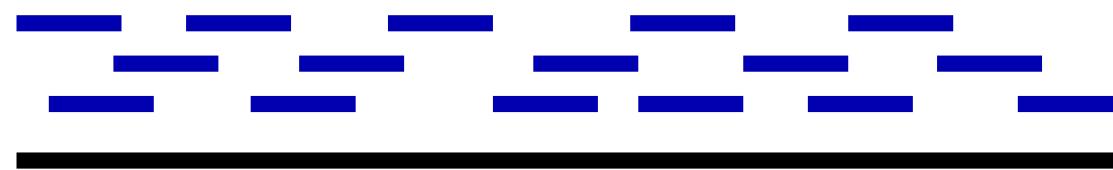

Aké bioinformatické nástroje boli potrebné k tomuto výsledku?

1. Zostavenie genómu
2. Nájdenie zarovnaní s inými genómami
3. Hľadanie génov kódujúcich proteíny
4. Hľadanie génov s pozitívnym výberom
5. Určovanie štruktúry a funkcie proteínov

1. Zostavenie genómu

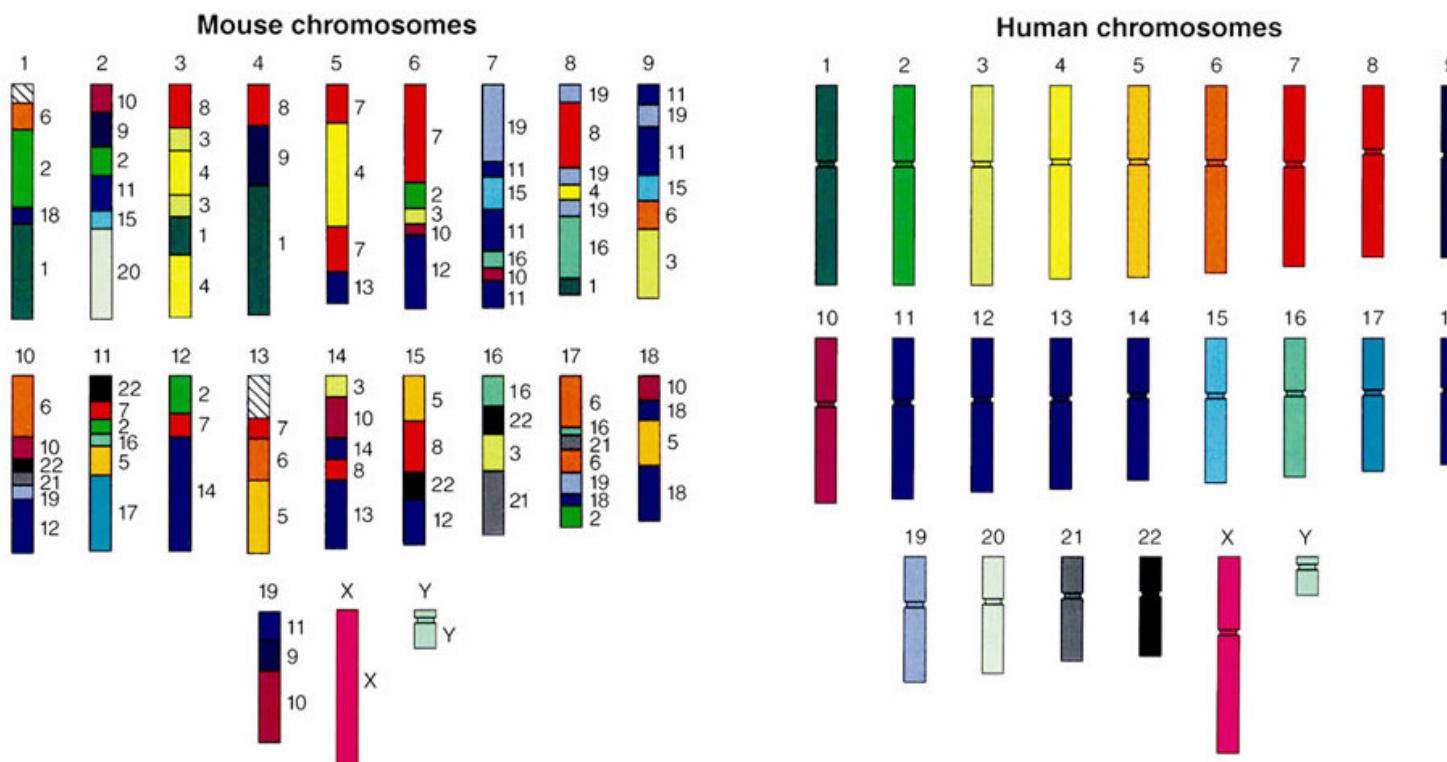
- Pri sekvenovaní DNA vieme čítať len krátke kúsky
(napr. dĺžky 1000)
- Každé miesto v genóme prečítame viackrát (u kosmáča priemer $6\times$)

- Čítania "zliepame" na základe prekryvov
- Veľmi veľa dát \Rightarrow potreba veľmi efektívnych programov

2. Nájdenie zarovnaní s inými genómami

Ku každému miestu v genóme kosmáča chceme nájsť zodpovedajúce časti iných genómov (napr. človek, šimpanz, myš, ...)

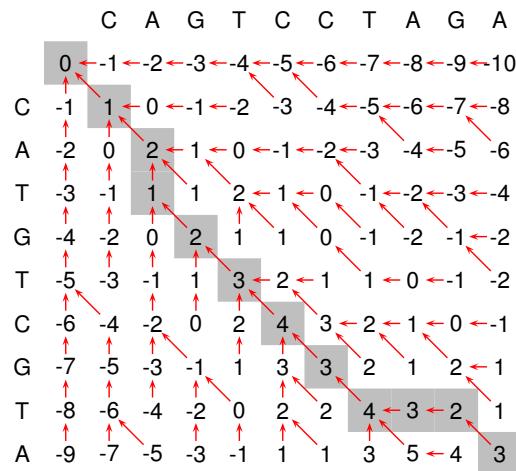

2. Nájdenie zarovnaní s inými genómami

- Hľadáme podobnosti medzi DNA sekvenciami

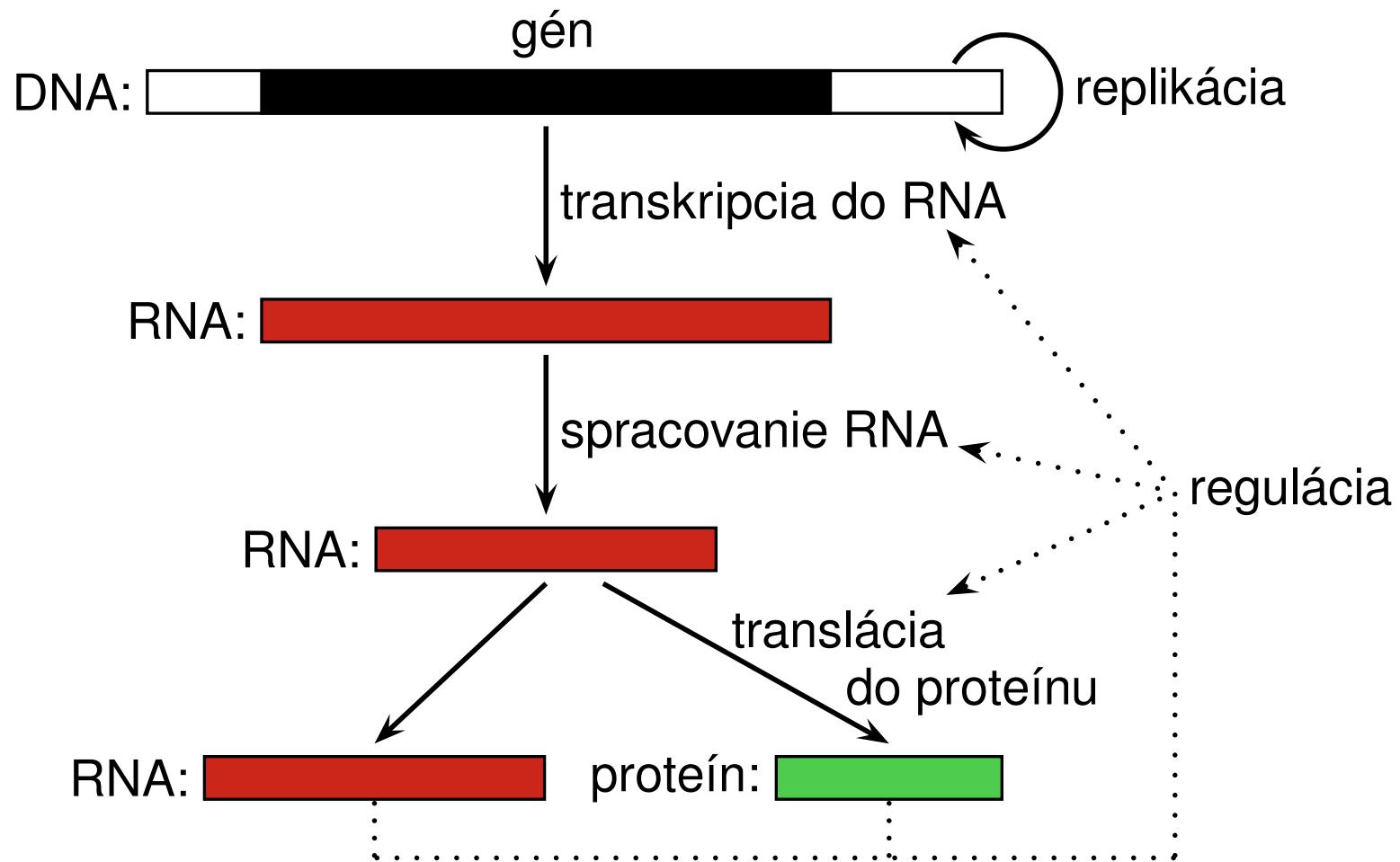
Human	AGTGGCTGCCAGGCTG---GGATGCTGAGGCCTTGTTCAGGGA
Rhesus	AGTGGCTGCCAGGCTG---GGTTGCTGAGGCCTTGTCCGGGA
Mouse	GGTGGCTGCCGGCTG---GGTGGCTGAGGCCTTGTGGTGGGT
Dog	AGTGGCTGCCCGGCTG---GGTGGCTGAGGCCTTATTGCAGGGA
Chicken	AGTGGCTGCCAGTCTGCGCCGTGGCGACGTCTGCTCGGGGGAA

- Základ je technika **dynamického programovania**, ktorá veľký problém rozkladá na veľa malých podproblémov

- Tabuľka je veľmi veľká, v praxi treba pridať veľa vylepšení

3. Hľadanie génov kódujúcich proteíny

Ktoré časti osekvenovaného genómu kódujú proteíny?

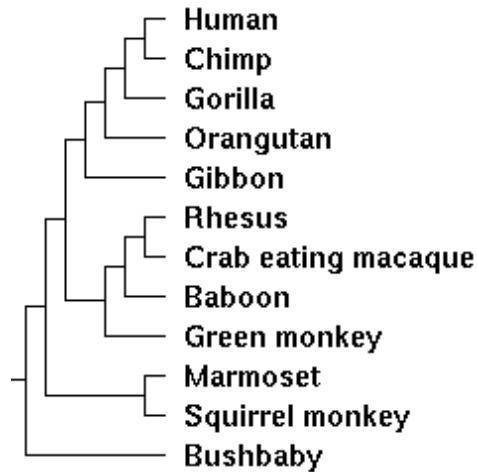
3. Hľadanie génov kódujúcich proteíny

- Hľadanie ihly v kope sena: iba cca 1% ľudského genómu kóduje proteíny
- Kód pre jeden proteín rozbitý do veľa krátkych exónov
- Napr. IGF1R zaberá 315 569nt, z toho kóduje 4101nt v 21 exónoch

- Zoberieme známe gény, spravíme rôzne štatistiky
potom hľadáme iné oblasti s podobným štatistickým profilom

4. Hľadanie génov s pozitívnym výberom

- Štúdium evolučných procesov
- V DNA vznikajú mutácie, tie však podliehajú prirodzenému výberu
- Väčšina náhodných zmien v proteíne je škodlivých, preto sa proteíny menia pomerne pomaly

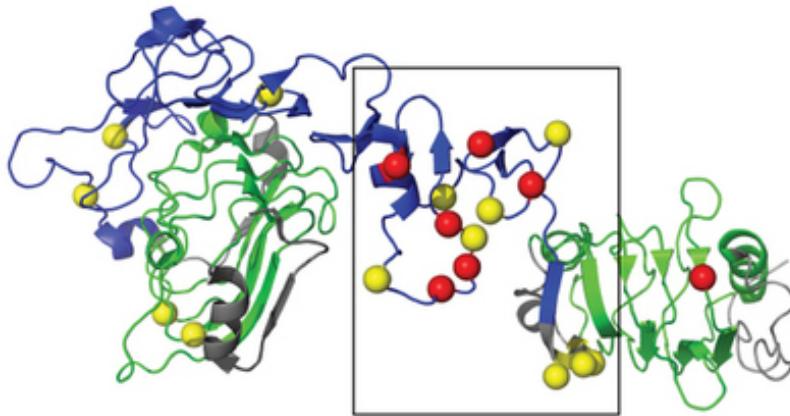
4. Hľadanie génov s pozitívnym výberom

- Niekedy sa však proteín mení rýchlejšie, nakoľko náhodné zmeny sú užitočné (pozitívny výber)
- Veľké množstvo zmien v proteíne môže znamenať zmeny vo funkcii

	human	chimp	orang	macaque	marmoset	mouse	rat	dog		
RDFCANILSAE	SSE	DSE	GFV	IHDGECM	QECPSG	FIRNGS	QSMY	CIPCEGP	CPKVC	-EEEKKTK
QFCA	NILSAE	SSD	GFV	IHDGECM	QECPSG	FIRNGS	QSMY	CIPCEGP	CPKVC	-EEEKKTK
QFCASIVSSEN	ENNKF	SDSE	GFV	IHDGECM	QDCPSG	FIRDTT	HSMOC	CIPCKG	CPKVC	-D-EQMAK
QFCANIPNAE	SSDSDG	GFV	IHDDEC	MQECPSG	FIRNST	QSMY	CIPCEGP	CPKVC	CGDEEKKTK	
QFCANIPNAE	SSDSDG	GFV	IHDGECM	QECPSG	FIRNST	QSMY	CIPCEGP	CPKVC	CGDEEKKTK	
QFCANIPSAE	SSDSE	GFV	IHDGECM	QECPSG	FIRNGS	QSMY	CIPCEGP	CPKVC	-EEEKKTK	

5. Určovanie štruktúry a funkcie proteínov

- Spravili sme kroky 1-4 a dostali sme zoznam 37 génov pod vplyvom pozitívneho výberu v kosmáčovi
- Čo tie gény robia, ktoré by mohli súvisieť s veľkosťou?
- Aký má daný proteín tvar, kde sú pozície, ktoré sa v evolúcii zmenili?
- Štruktúra (tvar) proteínov sa dá určovať experimentálne je to drahé, namiesto toho predikcia 3D štruktúry

Sekvenovanie a zostavovanie genómov (genome sequencing and assembly)

Broňa Brejová

22.9.2022

Typický priebeh sekvenovania

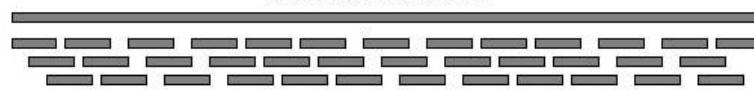
1. Chromozómy náhodne rozsekáme na menšie kúsky
(napr. pomocou sonikácie)
2. Menšie kúsky namnožíme
(napr. pomocou PCR, bakteriálneho klonovania a pod.)
3. Konce týchto kúskov osekvenujeme niektorou zo sekvenovacích technológií
⇒ mnoho krátkych reťazcov, ktoré nazývame **čítania**
4. Čítania **výpočtovo zostavíme** späť do chromozómov

Prehľad sekvenovacích technológií

Technológia	Dĺžka čítania	Chybovosť	Za deň	Cena za MB
1. generácia				
Sanger	do 1000 bp	< 1%	3 MB	\$4000
2. (next) generácia (cca od 2004)				
Illumina	250bp	< 0.1%	150 GB	\$0.03
3. generácia (cca od 2018)				
PacBio	cca 15 Kbp	≈ 10%	700 GB	\$0.02
PacBio HiFi	cca 15 Kbp	< 1%	70 GB	\$0.20
Oxford Nanopore	5-100+kbp	do 10%	50 GB	\$0.02

Bioinformatický problém: Zostavenie genómu (sequence assembly)

- **Vstup:** krátke čítania sekvenovanej DNA
- **Ciel:** zostaviť pôvodnú DNA
 - riadime sa zhodou v prekrývajúcich častiach čítaní
- Dôležité faktory:
 - **dĺžka genómu**
 - **dĺžka jednotlivých čítaní**
 - **pokrytie** (coverage) – koľko krát čítania pokrývajú genóm?

Formulácia problému (jednoduchá, ale nerealistická)

Najkratšie spoločné nadslovo (shortest common superstring)

Úloha: Daných je niekoľko reťazcov S_1, S_2, \dots, S_n (čítania),
najdite **najkratší** reťazec S , ktorý obsahuje **každý** vstupný reťazec S_i ako
(súvislý) **podreťazec**.

Motivácia: čo najviac využiť prekryvy medzi čítaniami

Príklad:

Vstup: $S_1 = \text{GCCAAC}$, $S_2 = \text{CCTGCC}$, $S_3 = \text{ACCTTC}$

Výstup: $S = \text{CCTGCCAACCTTC}$

(čítania spojené v poradí S_2, S_1, S_3)

Najkratšie spoločné nadstrovo

- **Problém je NP ťažký**
takže nepoznáme rýchly algoritmus, ktorý vždy nájde najlepšie riešenie
- **Jednoduchá heuristika:** opakovane nájdi dva reťazce, ktoré sa prekrývajú najviac a zlúč ich do jedného reťazca
- Príklad: CATATAT, TATATA, ATATATC
Optimum: CATATATATC, dĺžka 10
Heuristika: CATATATCTATATA, dĺžka 14
- V skutočnosti táto heuristika **aproximačný algoritmus**:
Nájdené riešenie je najviac $3,5 \times$ horšie ako optimálne
T.j. je to 3,5-aproximačný algoritmus
(možno aj 2-aproximačný, otvorený problém)
- Existuje aj 2,5-aproximačný algoritmus

Najkratšie spoločné nadstrovo: Čo sme nezahrnuli do formulácie

- V sekvenovaní sa vyskytujú chyby
- Polymorfizmus
- Orientácia čítaní (vlákno, strand)
- Kontaminácia cudzou sekvenciou, chiméry
- Viac chromozómov, neúplné pokrytie čítaniami
- Repetitívna sekvencia (sequence repeats, opakovania)
cca 50% ľudského genómu

Príklad: 10xTTAATA, 10xATATTAA, 3xTTAGCT

TTAATATTAGCT?

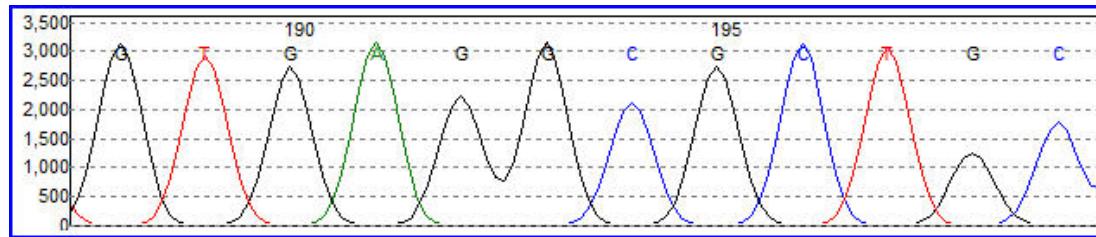
TTAATATTAAATATTAAATATTAAATATTAGCT?

TTAATATTAA + ATATTAGCT?

Čo sme nezahrnuli do formulácie: kvalita báz

- K čítaniam máme väčšinou informáciu o **kvalite báz**
Aká je pravdepodobnosť, že daná báza je správna?
- Báza s kvalitou $q \Rightarrow$ pravdepodobnosť chyby $10^{-q/10}$
napr. báza s $q = 40$ je správna s pr. 99.99%

Príklad výsledku Sangerovho sekvenovania (trace):

Najkratšie spoločné nadslovo: Zľahčujúce faktory

Prídavná informácia: spárované čítania (pair-end reads)

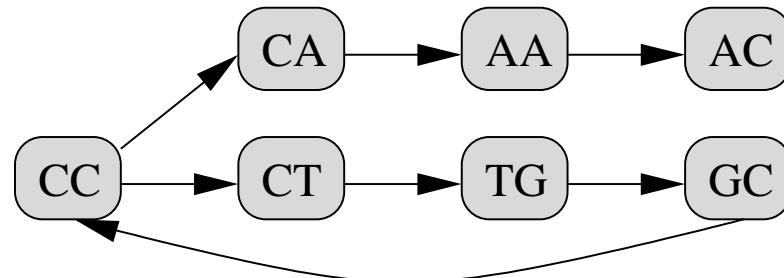
Zjednodušenie: nemusíme spojiť všetko do jedného retiazca,
spájame len časti spojené viacerými čítaniami
Konzervatívny prístup (radšej menej pospájať, ale nerobiť chyby)

Najkratšie spoločné nadslovo: Zhrnutie

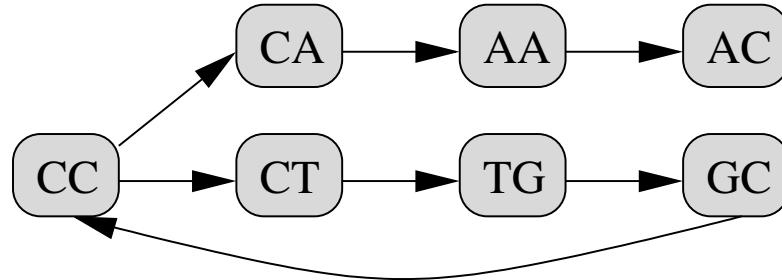
- Nerealistická formulácia, ťažký výpočtový problém
- Ale teoretický problém môže poskytnúť nejaký posun k pochopeniu skutočného problému
- Overlap-Layout-Consensus prístup
motivovaný greedy algoritmami pre najkratšie spoločné nad slovo
(budúci týždeň)

Skladanie krátkych čítaní: de Bruijnové grafy

- Nasekajme čítania na (prekrývajúce sa) kúsky dĺžky k
- Zostavme z nich **de Bruijnov graf**
 - **vrcholy:** podreťazce dĺžky k všetkých čítaní
 - **hrany:** nadväzujúce k -tice v rámci každého čítania (s prekryvom $k - 1$)
 - Graf je orientovaný (hrany majú smer)
- **Príklad:** $k = 2$, čítania: CCTGCC, GCCAAC

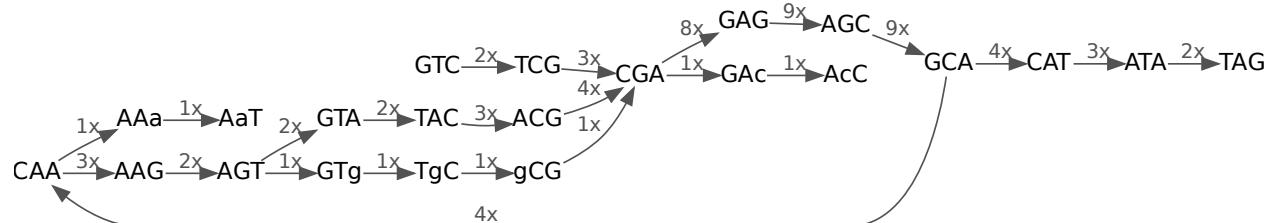
Ako použiť de Bruijnové grafy?

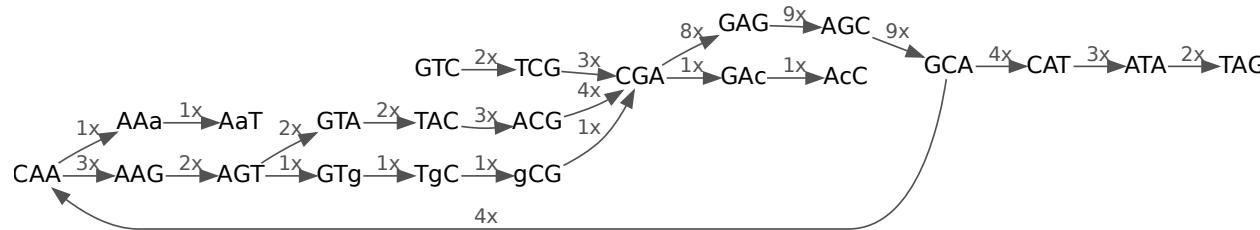
- jediný chromozóm a žiadne “nejednoznačné” k -tice
⇒ zostavenie = **Eulerovská cesta**
(cesta v grafe, ktorá použije každú hranu práve raz)
- Eulerovskú cestu možno nájsť v čase $O(m + n)$
- v realistickom prípade:
zostavenie genómu zodpovedá niekoľkým
pochôdzkam v de Bruijnovom grafe (nazývame **kontigy**),
ktoré dohromady pokrývajú veľkú časť hrán

Príklad: sada čítaní a zodpovedajúci deBruijnov graf

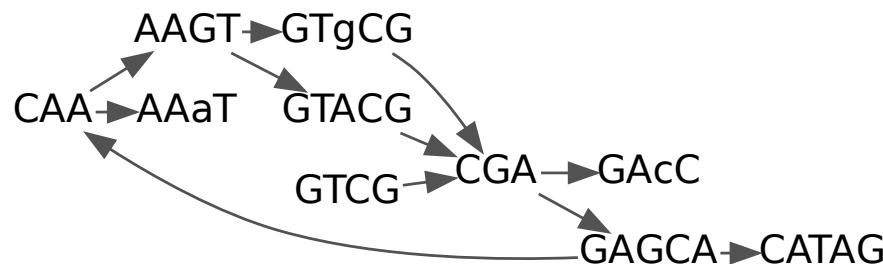
GTCGAGCAAGTACGAGCATAG
TCGAGCA AGCAGTAG
AGCAAaT AGCAGTAG
GTCGA^cC GTACGAG
GTCGAGC TACGAGC
CGAGCAA ACGAGCA
AGTgCGA
CAAGTAC
GCAAGTA GAGCAT
GAGCAAG GAGCATA
TACGAGC

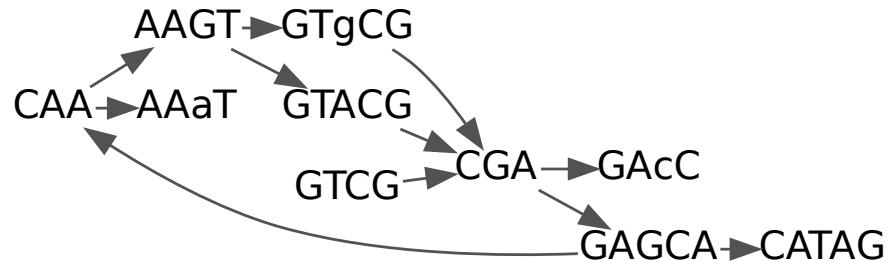
Príklad: zjednodušovanie de Bruijnovho grafu

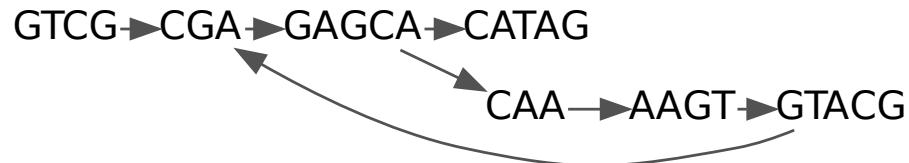
Spojíme jednoznačné cesty do vrcholov

Príklad: odstraňovanie chýb z de Bruijnovho grafu

Odstránenie chýb (výbežkov a bublín s nízkym pokrytím)

Spájaním dostaneme 4 kontigy (pôv. GTCGAGCAAAGTACGTACGAGCATAG)

Typické výsledky zostavovania genómov

- Veľa **kratších kontigov**,
niekedy spájané do väčších celkov (**scaffolds**) pomocou ďalšej informácie
(napr. spárované čítania, čítania 3. generácie)
- Niektoré časti nemožno jednoznačne zostaviť z dôvodu **dlhých opakujúcich sa sekvencií**

Príklad: človek chr14, 88 Mbp, 70× pokrytie

Metóda	Počet kontigov	Chýb	N50 po korekcii
Velvet (základný de Bruijn)	>45000	4910	2.1 kbp
Velvet (scaffolding)	3565	9156	27 kbp
AllPaths-LG	225	45	4.7 Mbp

N50: kontigy s touto alebo dlhšou dĺžkou pokrývajú 50% genómu

korekcia: rozsekneme všetky zle spojené kontigy

Zhrnutie

- Sekvenovanie genómu je zložitý proces, v ktorom hrá bioinformatika dôležitú úlohu
- Illumina nízka cena, krátke čítania
- Problém zostavovania genómu, najkratšie spoločné nad slovo
- Praktické riešenie pre krátke čítania: de Bruijnové grafy
- V zostavenej sekvencii môžu byť chyby, medzery, viaceré kontigy
- Na budúce: ako sa vysporiadať s dlhými čítaniami 3. generácie?
- Pokrytie genómu a veľkosť čítania hrajú najdôležitejšiu úlohu pri tom, ako fragmentovaný bude výsledok:
 - pre Sanger: $7-10 \times$ pokrytie
 - pre NGS: $40-70 \times$ pokrytie
 - pre 3. generáciu: $30 \times$ pokrytie

História sekvenovania genómov

- 1976 MS2 (RNA vírus) 40 kB
- 1988 projekt sekvenovania ľudského genómu (15 rokov)
- 1995 baktéria *H. influenzae* 2 MB, shotgun (TIGR)
- 1996 *S. cerevisiae* 10 MB, BAC-by-BAC (Belgicko, Británia)
- 1998 *C. elegans* 100 MB, BAC-by-BAC (Wellcome Trust)
- 1998 Celera: ľudský genóm do troch rokov!
- 2000 *D. melanogaster* 180 MB, shotgun (Celera, Berkeley)
- 2001 2x ľudský genóm 3 GB (NIH, Celera)
- po 2001 Myš, potkan, kura, šimpanz, pes,...
- 2007 Watsonov a Venterov genóm (454)
- 2012 1000 ľudských genómov
- 2021 3,5 milióna genómov SARS-CoV-2
- 2021 UK Biobank 200,000 ľudských genómov + veľa ďalších dát
- 2022 Naozaj dokončený ľudský genóm (telomere to telomere)

Sekvenovanie a zostavovanie genómov

(časť 2 - dlhé čítania)

Broňa Brejová

28.9.2023

Prehľad sekvenovacích technológií

Technológia	Dĺžka čítania	Chybovosť	Za deň	Cena za MB
1. generácia				
Sanger	do 1000 bp	< 1%	3 MB	\$4000
2. (next) generácia (cca od 2004)				
Illumina	2×150bp (250bp)	< 0.1%	150 GB	\$0.03
3. generácia (cca od 2018)				
PacBio	cca 15 Kbp	≈ 10%	700 GB	\$0.02
PacBio HiFi	cca 15 Kbp	< 1%	70 GB	\$0.20
Oxford Nanopore	5-100+kbp	do 10%	50 GB	\$0.02

Na minulej prednáške

- Genóm je potrebné zostaviť zo sekvenačných čítaní
- Zostavovanie genómov pomocou de Bruijnových grafov
- Nie je vhodné pre najnovšie technológie s dlhými a chybovými čítaniami
 - Rozklad na k -tice zahadzuje príliš veľa informácie
(dĺžka čítania 10000+, k obvykle medzi 30 a 70)
 - Chybovosť okolo 10% robí de Bruijn graf neprehľadným
(pre $k = 31$, **každá** k -tica v priemere 3 chyby)

Prístup Overlap–Layout–Consensus

- **Overlap:** Nájdi prekryvy medzi čítaniami
a zostav tzv. **graf prekryvov**
- **Layout:** Zjednoduš graf prekryvov a nájdi v ňom cesty, ktoré budú zodpovedať **kontigom**
- **Consensus:** Ku každému kontigu zostav sekvenčiu, ktorá je konsenzom sekvencií čítaní, ktoré kontig tvoria
(opravovanie lokálnych chýb)

Overlap: hľadanie prekryvov

CATCTCTAGGCCAGC

||||||| ||

TAGGCCTGCTTCTTG

- špeciálny prípad zarovnávania sekvencií (nasledujúca prednáška)
- prekryvy **budú obsahovať chyby**
(v našom prípade cca 1 chyba na 10 báz prekryvu)
- **čítaní je veľa:** $30 \times$ pokrytie ľudského genómu
⇒ cca 9 mil. čítaní dĺžky 10000
nemôžeme porovnávať každé čítanie s každým
- praktický prístup:
 - rýchle predfiltrovanie **vhodných kandidátskych párov čítaní**
(napríklad musia obsahovať dosť dlhú spoločnú k -ticu)
 - pomalšie zarovnávanie len pre kandidátske páry

Zostavenie grafu prekryvov

- Výsledok predchádzajúcej fázy:

CATCTCTAGGCCAGC / TAGGCCTGCTTCTTG, prekryv 9 báz

...

- Zostavíme **graf prekryvov**:

vrcholy: čítania ohodnotené hrany: prekryvy s dĺžkami

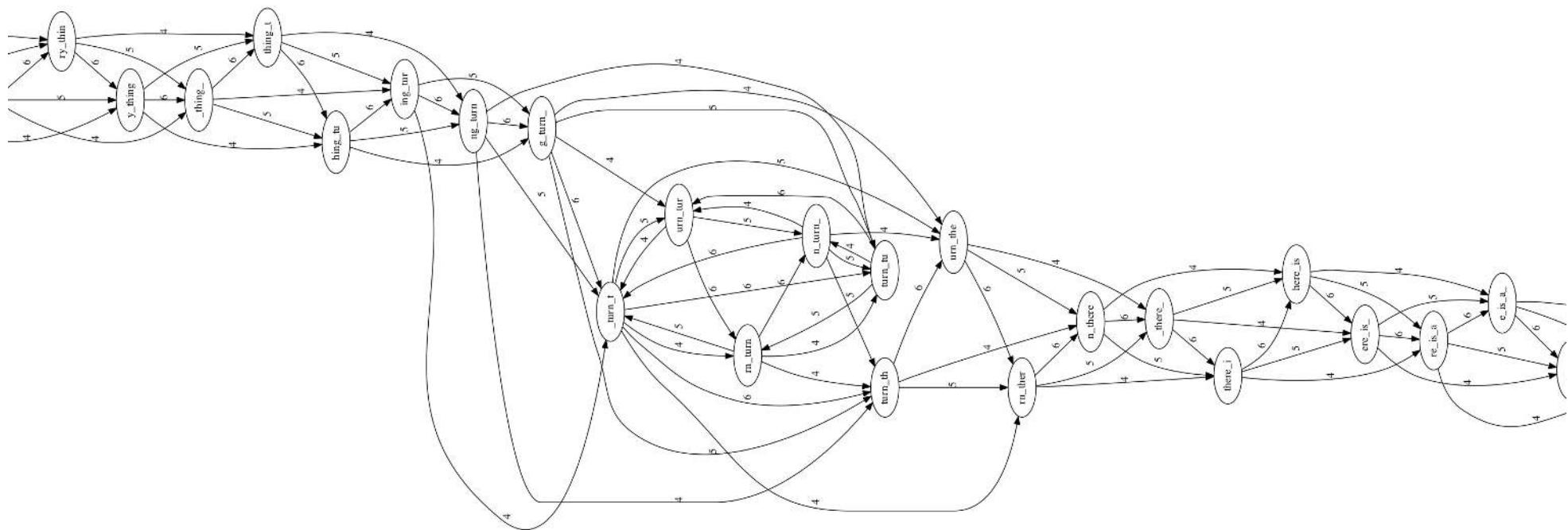
Príklad:

to_every_thing_turn_turn_turn_there_is_a_season

čítania dĺžky 7 písmen, minimálny prekryv 4

Príklad:

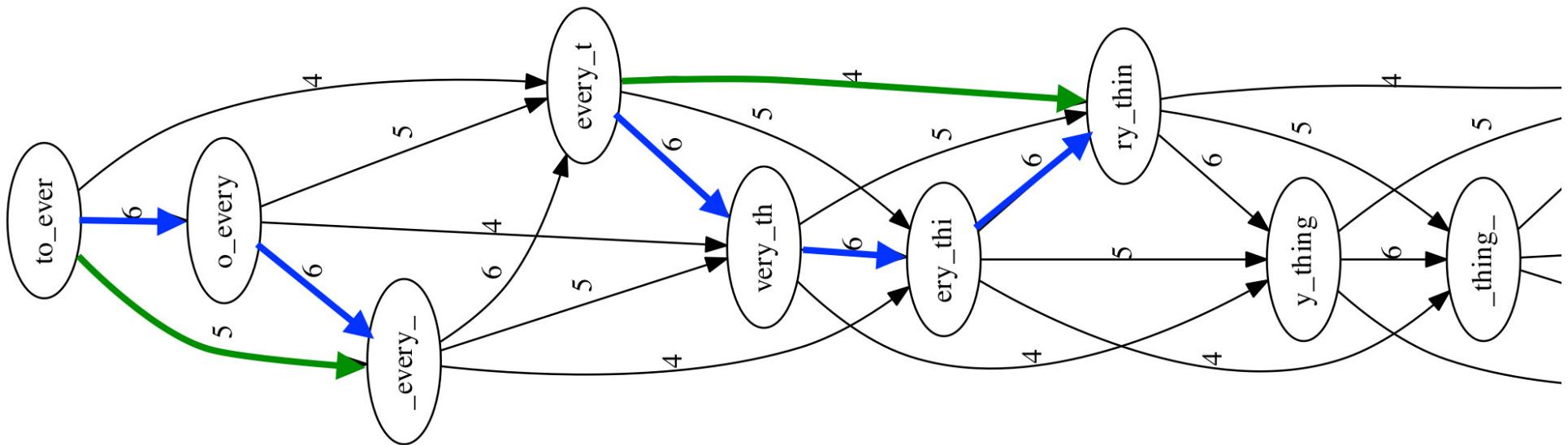
to_every_thing_turn_turn_turn_there_is_a_season
čítania dĺžky 7, minimálny prekryv 4

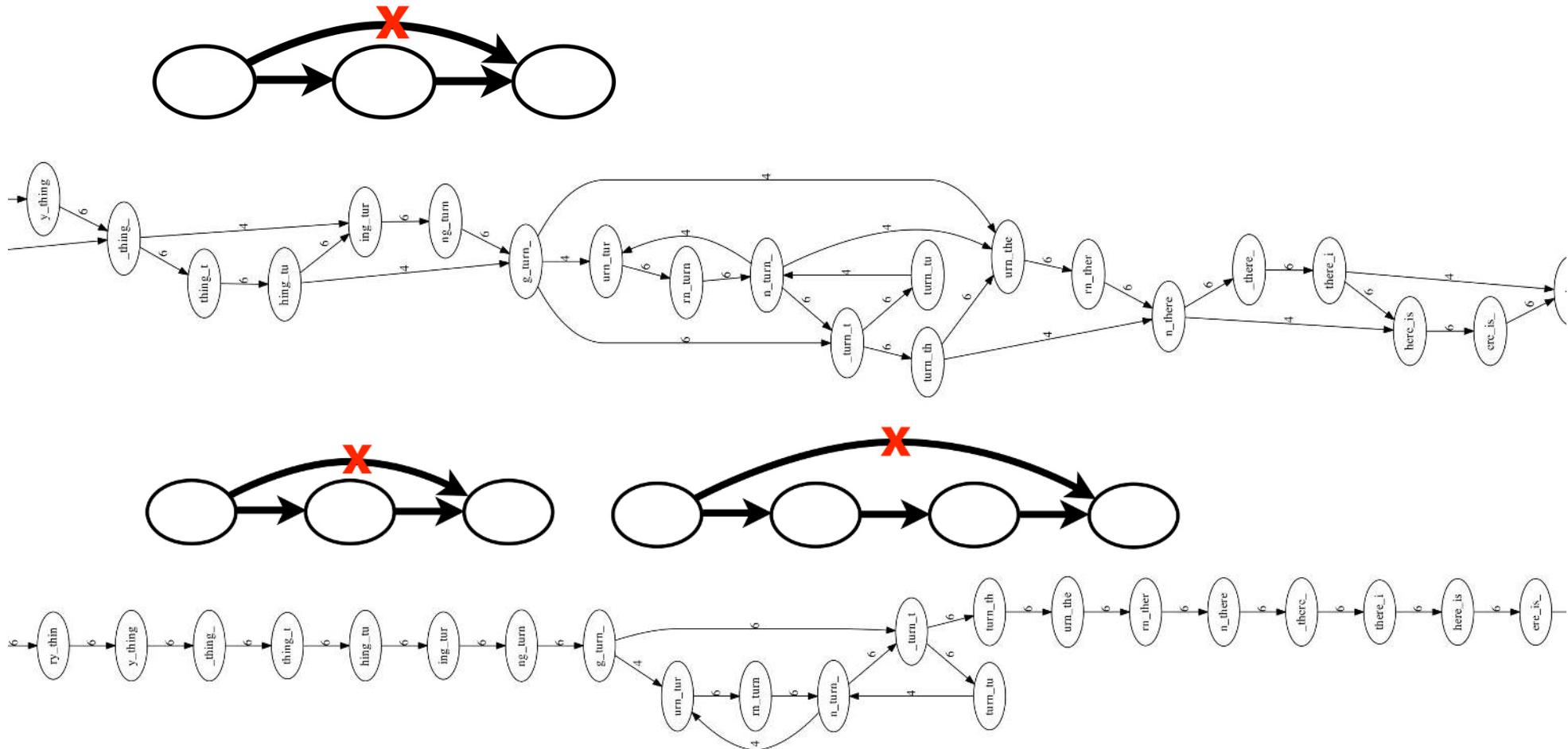
Príklad a obrázky Ben Langmead

Layout: Tranzitívne hrany

- Niektoré hrany sú nadbytočné, lebo hovoria to isté ako cesty z iných hrán

Layout: Odstránenie tranzitívnych hrán

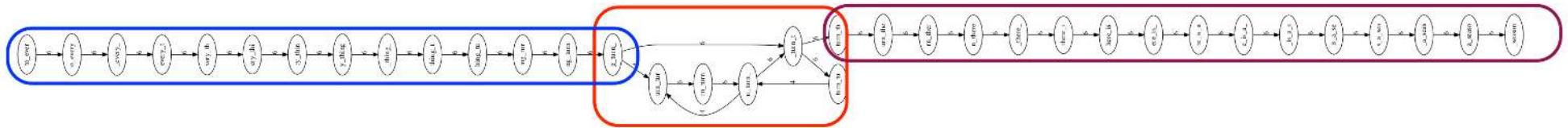

Layout: Rozdelenie na kontigy

Pôvodná sekvencia:

to_every_thing_turn_turn_turn_there_is_a_season

Nerozvetvujúce sa cesty reprezentujú kontigy

Výsledok:

Contig 1

to_every_thing_turn_

Contig 2

turn_there_is_a_season

Unresolvable repeat

Consensus: Získanie finálnej sekvencie

TAGATTACACAGATTACTGA TTGATGGCGTAA CTA
TAGATTACACAGATTACTGACTTGATGGCGTAACTA
TAG TTACACAGATTATTGACTTCATGGCGTAA CTA
TAGATTACACAGATTACTGACTTGATGGCGTAA CTA
TAGATTACACAGATTACTGACTTGATGGCGTAA CTA

↓ ↓ ↓ ↓ ↓

TAGATTACACAGATTACTGACTTGATGGCGTAA CTA

Take reads that make up a contig and line them up

Take *consensus*, i.e. majority vote

Ako sa líši de Bruijnov graf od grafu prekryvov?

de Bruijnov graf

- fixná dĺžka prekryvov
- zahadzujeme informáciu o kontinuite presahujúcej k znakov
- cesty reprezentujú genóm
- chyby \Rightarrow bubliny a výbežky
- riešia sa v predspracovaní
- kontigy pokrývajú takmer všetky hrany

Graf prekryvov

- variabilná dĺžka prekryvov
- maximálne využitie informácie o prekryvoch
- cesty reprezentujú genóm
- chyby sú zväčša “schované”
- riešia sa dodatočne (consensus)
- treba odstraňovať tranzitívne hrany

Príklad: Skladanie genómu *Magnusiomyces capitatus*

(dĺžka genómu 19.6 Mbp, 4 chromozómy + mtDNA)

Technológia	Pokrytie	# kontigov	najväčší	N50
Illumina / Spades	250x	1102	172.6 Kbp	62.0 Kbp
PacBio / Canu	37x	17	4.7 Mbp	1.7 Mbp
PacBio + nanopore	65x	11	4.4 Mbp	2.0 Mbp

Zhrnutie

- Dlhé čítania nám umožňujú poskladať genómy do podstatne menej fragmentovanej podoby ako krátke čítania
- Na hľadanie prekryvov medzi čítaniami sú potrebné rýchle algoritmy (niektoré si ukážeme o dve prednášky)
- Grafy prekryvov a de Bruijnové grafy sa podobajú, existujú snahy o zjednotenie týchto dvoch konceptov

História sekvenovania genómov

- 1976 MS2 (RNA vírus) 40 kB
- 1988 projekt sekvenovania ľudského genómu (15 rokov)
- 1995 baktéria *H. influenzae* 2 MB, shotgun (TIGR)
- 1996 *S. cerevisiae* 10 MB, BAC-by-BAC (Belgicko, Británia)
- 1998 *C. elegans* 100 MB, BAC-by-BAC (Wellcome Trust)
- 1998 Celera: ľudský genóm do troch rokov!
- 2000 *D. melanogaster* 180 MB, shotgun (Celera, Berkeley)
- 2001 2x ľudský genóm 3 GB (NIH, Celera)
- po 2001 Myš, potkan, kura, šimpanz, pes,...
- 2007 Watsonov a Venterov genóm (454)
- 2012 1000 ľudských genómov
- 2021 3,5 milióna genómov SARS-CoV-2
- 2021 UK Biobank 200,000 ľudských genómov + veľa ďalších dát
- 2022 Naozaj dokončený ľudský genóm (telomere to telomere)

Použitie NGS: Populačná genetika

- Sekvenujeme väčšinou krátke čítania z genómu určitého človeka
- Ako sa môj vlastný genóm lísi od referenčného ľudského genómu?
- Ako jednotlivé genetické rozdiely ovplyvňujú fenotyp?
- Personalizovaná medicína
- Populačná štruktúra, história ľudstva
- Etické otázky

Problémy:

- Mapovanie čítaní na referenčný genóm
- Identifikácia rozdielov (malých a väčších)

Použitie NGS: Environmentálne sekvenovanie – Metagenomika

- Aké mikroorganizmy žijú v našich telách?
črevná a žalúdočná flóra, ústna dutina, koža, ...
- Diverzita mikroorganizmov v rôznych ekosystémoch
- Čažké izolovať jednotlivé organizmy
- Sekvenujeme zmes čítaní z rôznych genómov
- Snažíme sa zostaviť aspoň krátke kontigy

Problémy:

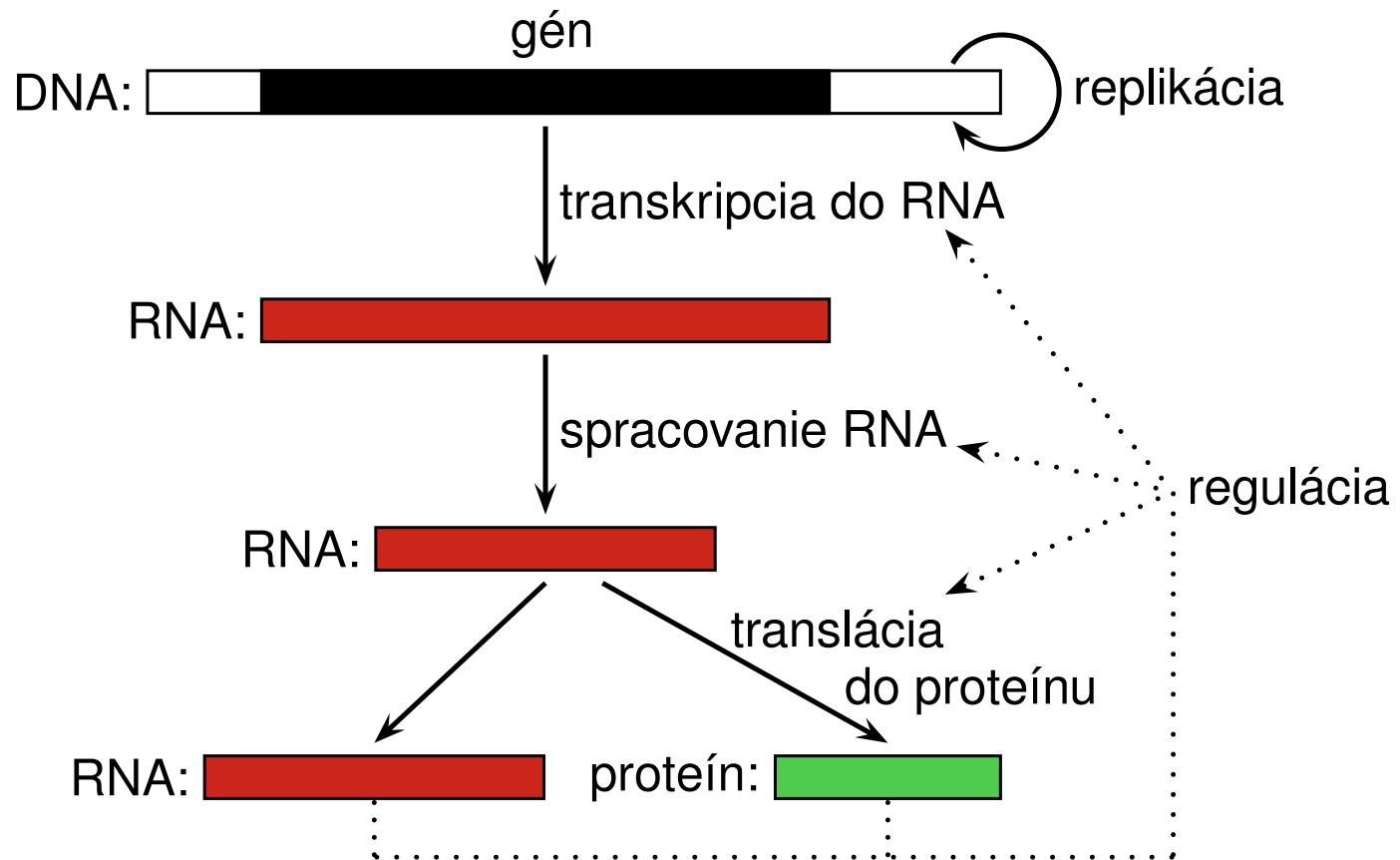
- Oddelenie čítaní/kontigov patriacich do rôznych genómov
- Porovnanie veľkého množstva čítaní s veľkou databázou známych genómov

Použitie NGS: Hľadanie génov, väzobných miest,...

- RNA-seq: Sekvenovať môžeme aj RNA, dostávame gény v genóme
- ChIP-seq: vyfiltrujeme kúsky DNA, na ktoré je naviazaný určitý proteín, sekvenujeme, mapujeme na genóm
- Veľa ďalších technológií mapujúcich pomocou sekvenovania modifikácie DNA, stav chromatínu, 3D rozmiestnenie a pod. (vid' predmet Genomika)

Problémy:

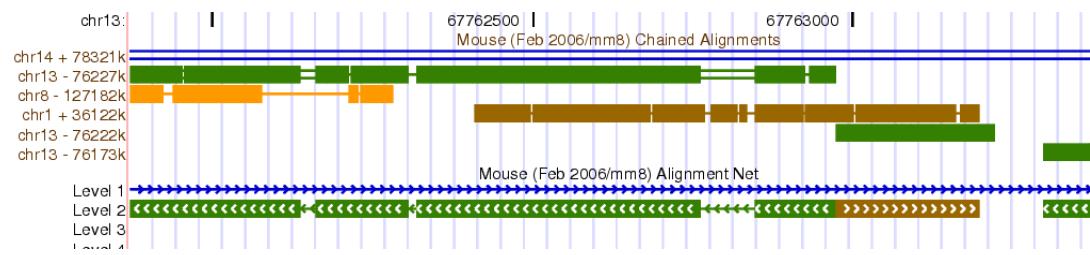
- Opäť mapovanie čítaní na referečný genóm
- Identifikácia miest zostrihu
- Identifikácia väzobných miest podľa hĺbky pokrytie

Zarovnávanie sekvencí (sequence alignment) 1/2

Broňa Brejová

5.10.2023

Problém: Lokálne zarovnávanie (local alignment)

ggcccttggagttgactgtcctgctgctccttggagg
ccattctcagagagaggaagtggcctcattttaatc
cgcttcccacagccttgtccttcagacccatggg
agagggaggggctgagggtgtggctgagcccaccca
agtcaacgcgtcactctgcaggtccctctcccccaag
gccgtggccttggagccgtggatcccagtgagtg
acgcctccaccccccgcctactcgggcagttAAC
ccttgttgttcaactgcagacatcgtgaacacggcc
cggcccacgagaaggccataatgacctatgtgtcc
agcttctaccatgcctttcaggagcgcagaaggta
ccgagcaggccaggcaggccctctcgccgcccacc
gcgcaatgccggcgtgcctctgcctccgtgctc
acctcatttctttgcagacggcagtggctctctc
caactggaagccaccccccagctccct...

tgatgccgaggatgtgtcgagcatccggacga
gaagtccatcacctacgtggtcacctactatcacta
cttagcaaactcaagcaggagacggtgcaagggcat
aagcgtatcggtaaagggtggcggcattgccatggag
aacgacaAAatggtccacgactacgagaacttcaca
agcgatctgctcaagtggatcgaaacgaccatccag
tcgctggcgagcggagttcgaaaactcgctggcc
ggcgtccaaggccagttggccagttctcaactac
cgcaccatcgagaagccgccaagttgtggaaaag
ggcaacctcgaggtgctcctttcaccctgcagtcc
aagatgcggccacaaccagaaggccctacacaccc
aaagagggcaagatgattcggacatcaacaaggcc
tggagcgtctggagaaggccgagcacgaacgcgaa
ttggccctgcgcgaggagctcatccg...

Vstup: dve sekvencie

Problém: Lokálne zarovnávanie (local alignment)

ggcccttggagttgactgtcctgctgctcctgagg
ccattctcagagagaggaagtggcctcatTTtaatc
cgcttcccacagcctgtccttccagacccatggg
agagggagggctgaggggtgtggctgagcccacca
agtcacgcgtcactctgcaggtccctctcccccaag
gccgtggcctgggagcccgtggatcccagttagtg
acgcctccaccccccgcctactcgggcagttAAC
ccttgttGTTcacttgcagacatcgtgaacacggcc
cggcccacgagaaggccataatgacctatgtgtcc
agcttctaccatgccttttcaggagcgcagaaggta
ccgagcaggGCCAGGCAGGCCCTCCTGCCGCCACC
gCGCAATGCCGCCGCTGCCTCTGCCCTCCGTGCTC
acctcatttctttgcagacggcagtaggcctctctc
caacttggaaGCCACCCAGCTCCCT...

tgatgccgaggatgtgttcgtcgagcatccggacga
gaagtccatcacctacgtggcacctactatcacta
ctttagcaaactcaagcaggagacggtgcatgggcat
aagcgtatcggttaaggtggtcggcattgcacatggag
aacgacaAAatggtccacgactacgagaacttcaca
agcgatctgctcaagtggatcgaaacgaccatccag
tcgctggcgagcggagttcgaaaactcgctggcc
ggcgtccaaggcagttggccagttctccaactac
cgcaccatcgagaagccgccaagttgtggaaaag
ggcaacctcgaggtgctcTTTcaccctgcagtcc
aagatgcggccaacaaccagaagccctacacacacc
aaagagggcaagatgattcggacatcaacaaggcc
tgggagcgtctggagaaggccgagcacgaacgcgaa
ttggccctgcgcgaggagctcatccg...

Výstup: podobné úseky (zarovnania, alignments).

CCCGACGAGAAGGCCATAATGACCTATGTGTCCAGCTTCTACCATGCCTT
|| | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | |
CCGGACGAGAAGTCCAT---CACCTACGTGGTCACCTACTATCACTACTT

Vlož pomlčky (medzery, gaps) tak, aby rovnaké bázy boli pod sebou.

Dobré zarovnanie má veľa zarovnaných rovnakých báz, málo medzier.

Na čo sú dobré zarovnania?

- Orientácia v obrovských databázach.

Genbank WGS má vyše 22 TB sekvencií.

Napr. z ktorého genómu (a odkiaľ) pochádza daná sekvencia?

- Prekryvy čítaní pri skladaní genómov, mapovanie čítaní

- Určovanie funkcie (napr. proteínu).

Podobné sekvencie často majú rovnakú/podobnú funkciu.

- Štúdium evolúcie.

Hľadáme homológy: sekvencie, ktoré sa vyvinuli z tej istej sekvencie v spoločnom predkovi.

V ideálnom prípade medzery zodpovedajú inzerciám a deléciám, zarovnané bázy zachovaným bázam a substitúciám.

CCCGACGAGAAGGCCATAATGACCTATGTGTCCAGCTTCTACCATGCCTTT
|| | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | |
CCGGACGAGAAGTCCAT---CACCTACGTGGTCACCTACTATCACTACTTT

Zarovnávanie sekvencií ako optimalizačný problém

Ciel: nájdi páry homologických sekvencií
(tých, čo pochádzajú z rovnakého spoločného predka)

Modelovacia fáza: vytvor skórovaciu schému, ktorá

- skutočným homologickým párom dáva vysoké skóre
- falošne pozitívnym párom dáva nízke skóre

Optimalizačná fáza:
pre dané dve vstupné sekvencie, nájde zarovnanie s najlepším skóre
dôležitá je výpočtová a pamäťová zložitosť algoritmu

Formulácia problému

Skórovanie zarovnania: napr. zhoda +1, nezhoda -1, medzera -1.

GAGAAGGCCATAATGACCTATGTGTCCAGCT

||||||| ||||| ||||| ||| ||| ||

GAGAAGTCCAT---CACCTACGTGGTCACCT

22 zhôd, 6 nezhôd, 3 medzery → skóre 13.

V praxi zložitejšie skórovanie.

Problém 1: globálne zarovnanie (global alignment)

Vstup: sekvencie $X = x_1 x_2 \dots x_n$ a $Y = y_1 y_2 \dots y_m$.

Výstup: zarovnanie X a Y s najvyšším skóre.

Problém 2: lokálne zarovnanie (local alignment)

Vstup: sekvencie $X = x_1 x_2 \dots x_n$ a $Y = y_1 y_2 \dots y_m$.

Výstup: zarovnania podreťazcov $x_i \dots x_j$ a $y_k \dots y_\ell$ s najvyšším skóre.

Dynamické programovanie pre globálne zarovnanie (Needleman, Wunsch 1970)

Podproblém: $A[i, j]$: najvyššie skóre globálneho zarovnania reťazcov $x_1 x_2 \dots x_i$ a $y_1 y_2 \dots y_j$.

Jeden z reťazcov dĺžky 0: druhý reťazec je zarovnaný s medzerou.

$$A[0, j] = -j, A[i, 0] = -i.$$

Všeobecný prípad, $i > 0, j > 0$:

ak $x_i = y_j$ sú zarovnané $A[i, j] = A[i - 1, j - 1] + 1$

ak $x_i \neq y_j$ sú zarovnané $A[i, j] = A[i - 1, j - 1] - 1$

ak x_i je zarovnané s medzerou $A[i, j] = A[i - 1, j] - 1$

ak y_j je zarovnané s medzerou $A[i, j] = A[i, j - 1] - 1$

Dynamické programovanie pre globálne zarovnanie

Podproblém: $A[i, j]$: najvyššie skóre globálneho zarovnania reťazcov $x_1x_2 \dots x_i$ a $y_1y_2 \dots y_j$.

Všeobecný prípad, $i > 0, j > 0$:

ak $x_i = y_j$ sú zarovnané $A[i, j] = A[i - 1, j - 1] + 1$

ak $x_i \neq y_j$ sú zarovnané $A[i, j] = A[i - 1, j - 1] - 1$

ak x_i je zarovnané s medzerou $A[i, j] = A[i - 1, j] - 1$

ak y_j je zarovnané s medzerou $A[i, j] = A[i, j - 1] - 1$

Rekurencia:

$$A[i, j] = \max \begin{cases} A[i - 1, j - 1] + s(x_i, y_j), \\ A[i - 1, j] - 1, \\ A[i, j - 1] - 1 \end{cases}$$

kde $s(x, y) = 1$ ak $x = y$ $s(x, y) = -1$ ak $x \neq y$

Príklad globálneho zarovnania

CATGTCGTA vs CAGTCCTAGA

	C	A	G	T	C	C	T	A	G	A
0	-1	-2	-3	-4	-5	-6	-7	-8	-9	-10
C	-1	1	0	-1	-2	-3	-4	-5	-6	-7
A	-2	0	2	1	0	-1	-2	-3	-4	-5
T	-3	-1	1	1	?					
G	-4									
T	-5									
C	-6									
G	-7									
T	-8									
A	-9									

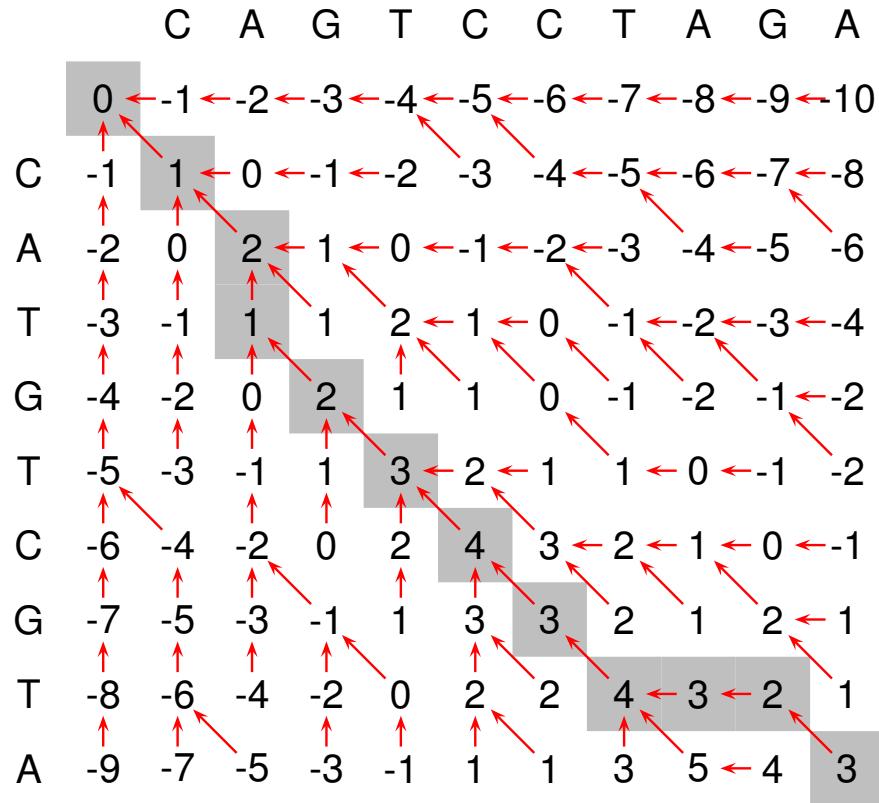
$$A[i, j] = \max \begin{cases} A[i - 1, j - 1] + s(x_i, y_j), \\ A[i - 1, j] - 1, \\ A[i, j - 1] - 1 \end{cases}$$

Príklad globálneho zarovnania

CATGTCGTA vs CAGTCCTAGA

	C	A	G	T	C	C	T	A	G	A
0	-1	-2	-3	-4	-5	-6	-7	-8	-9	-10
C	-1	1	0	-1	-2	-3	-4	-5	-6	-7
A	-2	0	2	1	0	-1	-2	-3	-4	-5
T	-3	-1	1	1	2	1	0	-1	-2	-3
G	-4	-2	0	2	1	1	0	-1	-2	-1
T	-5	-3	-1	1	3	2	1	1	0	-1
C	-6	-4	-2	0	2	4	3	2	1	0
G	-7	-5	-3	-1	1	3	3	2	1	2
T	-8	-6	-4	-2	0	2	2	4	3	2
A	-9	-7	-5	-3	-1	1	1	3	5	4

Ako získať zarovnanie?

CATGTCGT--A

CA-GTCCTAGA

Časová zložitosť celého algoritmu $O(nm)$

Dynamické programovanie pre lokálne zarovnanie

(Smith, Waterman 1981)

Podproblém: $A[i, j]$: najvyššie skóre lokálneho zarovnania reťazcov $x_1 x_2 \dots x_i$ a $y_1 y_2 \dots y_j$, ktoré obsahuje bázy x_i a y_j , alebo je prázdne.

Jeden z reťazcov dĺžky 0: prázdne zarovnanie $A[0, j] = A[i, 0] = 0$

Všeobecný prípad, $i > 0, j > 0$:

ak x_i a y_j sú zarovnané $A[i, j] = A[i - 1, j - 1] + s(x_i, y_j)$

ak x_i je zarovnané s medzerou $A[i, j] = A[i - 1, j] - 1$

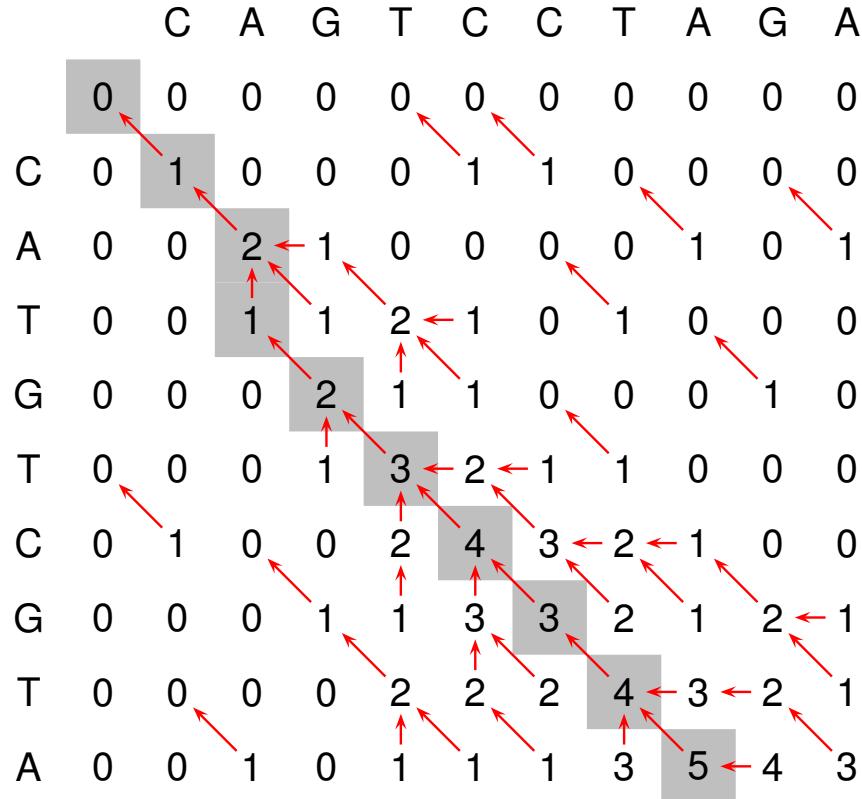
ak y_j je zarovnané s medzerou $A[i, j] = A[i, j - 1] - 1$

ak x_i a y_j nie sú časťou zarovnania s kladným skóre $A[i, j] = 0$

Rekurencia:

$$A[i, j] = \max \begin{cases} 0, \\ A[i - 1, j - 1] + s(x_i, y_j), \\ A[i - 1, j] - 1, \\ A[i, j - 1] - 1 \end{cases}$$

Príklad lokálneho zarovnania

CATGTCGTA

CA-GTCCTA

Časová zložitosť celého algoritmu $O(nm)$

Zložitejšie skórovanie

Problémy $+1, -1$ skórovania:

- Je skutočne jedna nezhoda alebo medzera až taká zlá v porovnaní s jednou zhodou?
- Čo urobíme pre zarovnávanie proteínov?
(20 prvková abeceda ≈ 200 parametrov)

Úloha skórovacej schémy:

- Chceme vedieť rozlísiť **lepšie zarovnania** od **horších zarovnaní**:
 - Ktoré usporiadania pomlčiek dávajú väčší zmysel
- Chceme vedieť, či dané zarovnanie **má biologický význam**:
 - Ide o homológy, alebo sekvencie nesúvisia?

Skórovanie založené na dvoch pravdepodobnostných modeloch

Majme zarovnané sekvencie X a Y

Aké má zarovnanie dostať skóre?

Pre jednoduchosť teraz neuvažujme medzery v zarovnaní.

Model H: Sekvencie X a Y sú **správne zarovnané homológy**

Model generuje nezávisle **jednotlivé stĺpce** zarovnania.

Dané pravdepodobnosti $p(x, y)$, že v stĺpci budú pod sebou x a y .

Pravdepodobnosť vygenerovania X zarovnaného s Y :

$$\Pr(X, Y | H) = \prod_{i=1}^n p(x_i, y_i) = p(x_1, y_1) \cdot p(x_2, y_2) \cdot \dots \cdot p(x_n, y_n)$$

Príklad: Uvažujme iba bázy A, T

Model H: $p(A, A) = 0.4, p(A, T) = 0.15, p(T, A) = 0.15, p(T, T) = 0.3$

$$\Pr(\text{AAAT, ATAT} | H) = 0.4 \cdot 0.15 \cdot 0.4 \cdot 0.3 = 0.0072$$

Skórovanie založené na dvoch pravdepodobnostných modeloch

Majme zarovnané sekvencie X a Y

Aké má zarovnanie dostať skóre?

Pre jednoduchosť teraz neuvažujme medzery v zarovnaní.

Model R: Sekvencie X a Y **nijako spolu nesúvisia** (random)

Model generuje nezávisle **jednotlivé bázy** v obidvoch sekvenciach.

Dané pravdepodobnosti $p(x)$, že vygeneruje bázu x .

Pravdepodobnosť vygenerovania X zarovnaného s Y :

$$\Pr(X, Y | R) = (\prod_{i=1}^n p(x_i)) \cdot (\prod_{i=1}^n p(y_i))$$

Príklad: Uvažujme iba bázy A, T

Model R: $p(A) = 0.55$, $p(T) = 0.45$

$$\Pr(\text{AAAT}, \text{ATAT} | R) = 0.55^5 \cdot 0.45^3 \approx 0.00459$$

Skórovanie založené na dvoch pravdepodobnostných modeloch

Porovnávame dva modely H a R : skóre bude logaritmus podielu

$$\log \frac{\Pr(X, Y | H)}{\Pr(X, Y | R)}$$

- Ak sú sekvencie X a Y **homológia**
⇒ logaritmus podielu oveľa väčšieho ako 1 ⇒ **veľmi pozitívne skóre**
- Ak sekvencie X a Y **nesúvisia**
⇒ logaritmus podielu oveľa menšieho ako 1 ⇒ **veľmi negatívne skóre**

Príklad:

$$\Pr(\text{AAAT, ATAT} | H) = 0.0072$$

$$\Pr(\text{AAAT, ATAT} | R) \approx 0.00459$$

$$\log_2 \frac{\Pr(X, Y | H)}{\Pr(X, Y | R)} \approx \log_2 \frac{0.0072}{0.00459} \approx \log_2 1.5699 \approx 0.6507$$

Základ logaritmu môžeme zvoliť hocijaký, tu 2.

Skórovanie založené na dvoch pravdepodobnostných modeloch

Porovnávame dva modely H a R : skóre bude logaritmus podielu

$$\log \frac{\Pr(X, Y | H)}{\Pr(X, Y | R)}$$

- Ak sú sekvencie X a Y **homológia**
⇒ logaritmus podielu oveľa väčšieho ako 1 ⇒ **veľmi pozitívne skóre**
- Ak sekvencie X a Y **nesúvisia**
⇒ logaritmus podielu oveľa menšieho ako 1 ⇒ **veľmi negatívne skóre**

Príklad:

$$\Pr(\text{AAAT, TTAA} | H) = 0.00135$$

$$\Pr(\text{AAAT, TTAA} | R) \approx 0.00459$$

$$\log_2 \frac{\Pr(X, Y | H)}{\Pr(X, Y | R)} \approx \log_2 \frac{0.000135}{0.00459} \approx \log_2 0.2944 \approx -1.7643$$

Ako použiť takéto skóre v N.-W. a S.-W. algoritnoch?

Potrebjeme ho rozbiť na **súčet** skór pre zarovnané dvojice písmen.

$$\Pr(X, Y | H) = \prod_{i=1}^n p(x_i, y_i)$$

$$\Pr(X, Y | R) = (\prod_{i=1}^n p(x_i)) \cdot (\prod_{i=1}^n p(y_i))$$

$$\log \frac{\Pr(X, Y | H)}{\Pr(X, Y | R)} = \log \frac{\prod_{i=1}^n p(x_i, y_i)}{(\prod_{i=1}^n p(x_i)) (\prod_{i=1}^n p(y_i))}$$

$$= \log \prod_{i=1}^n \frac{p(x_i, y_i)}{p(x_i) \cdot p(y_i)} = \sum_{i=1}^n \log \frac{p(x_i, y_i)}{p(x_i) \cdot p(y_i)}$$

Skóre zarovnanie bázy x a bázy y :

$$s(x, y) = \log \frac{p(x, y)}{p(x) \cdot p(y)}$$

Ako použiť takéto skóre v N.-W. a S.-W. algoritmoch?

Skóre zarovnanie bázy x a bázy y :

$$s(x, y) = \log \frac{p(x, y)}{p(x)p(y)}$$

Príklad:

Model H: $p(A, A) = 0.4, p(A, T) = 0.15, p(T, A) = 0.15, p(T, T) = 0.3$

Model R: $p(A) = 0.55, p(T) = 0.45$

$$s(A, A) = \log_2 \frac{0.4}{0.55 \cdot 0.55} \approx 0.4031$$

$$s(A, T) = \log_2 \frac{0.15}{0.55 \cdot 0.45} \approx -0.7225$$

$$s(T, A) = \log_2 \frac{0.15}{0.45 \cdot 0.55} \approx -0.7225$$

$$s(T, T) = \log_2 \frac{0.3}{0.45 \cdot 0.45} \approx 0.5670$$

Pre AAAT, ATAT skóre $0.4031 - 0.7225 + 0.4031 + 0.5670 = 0.6507$

Pre AAAT, TTAA skóre $-0.7225 - 0.7225 + 0.4031 - 0.7225 = -1.7644$

BLOSUM62 skórovacia matica pre proteíny

BLOcks of aminoacid SUbstitution Matrix; Henikoff, Henikoff 1992

	A	R	N	D	C	Q	E	G	H	I	L	...
A	4	-1	-2	-2	0	-1	-1	0	-2	-1	-1	
R	-1	5	0	-2	-3	1	0	-2	0	-3	-2	
N	-2	0	6	1	-3	0	0	0	1	-3	-3	
D	-2	-2	1	6	-3	0	2	-1	-1	-3	-4	
C	0	-3	-3	-3	9	-3	-4	-3	-3	-1	-1	
Q	-1	1	0	0	-3	5	2	-2	0	-3	-2	
E	-1	0	0	2	-4	2	5	-2	0	-3	-3	
G	0	-2	0	-1	-3	-2	-2	6	-2	-4	-4	
H	-2	0	1	-1	-3	0	0	-2	8	-3	-3	
I	-1	-3	-3	-3	-1	-3	-3	-4	-3	4	2	
L	-1	-2	-3	-4	-1	-2	-3	-4	-3	2	4	
...												

- skóre pre dvojicu aminokyselín x a y : $\log \frac{p(x, y)}{p(x)p(y)}$
- prenásobíme konštantou a zaokrúhlime:
 - aby sme neurobili príliš veľkú chybu
 - aby sa s číslami lepšie počítalo

● Vyber biologicky relevantné zarovnania proteínov (BLOCKS)

● Páry s najväčšou identitou

● $p(x, y)$: ako často vidíme aminokyseliny x a y zarovnané

● $p(x)$: ako často sa vyskytuje aminokyselina x

Zložitejšie skórovanie: afínne skóre medzier

CCCGACGAGAAGGCCATAATGACCTATGTGTCCAGCTTCTACCATGCCTT
|| | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | |
CCGGACGAGAAGTCCAT---CACCTACGTGGTCACCTACTATCACTACTTT

Niekoľko medzier za sebou asi nevzniklo nezávisle, možno jedna mutácia.

Penalta za začatie medzery (gap opening cost) o ,

Penalta za rozšírenie medzery o jedna (gap extension cost) e .

Medzera dĺžky g má penaltu $o + e(g - 1)$.

Zvolíme $o < e$ (t.j. $|o| > |e|$).

Základné nastavenia blastn: zhoda +2, nezhoda -3, $o = -5$, $e = -2$.

Príklad vyššie: 22 zhôd, 6 nezhôd, 1 medzera dĺžky 3

$$\rightarrow \text{skóre } 2 \cdot 22 - 3 \cdot 6 - 5 - 2 \cdot 2 = 16.$$

Zhrnutie

- Globálne a lokálne zarovania
- Needleman-Wunschov a Smithov-Watermanov algoritmus
- Skórovanie zarovnaní pomocou porovnávania modelov
- Proteínové BLOSUM matice
- Afínne skórovanie medzier

Problémy na zamyslenie

1. **Časová zložitosť Smith-Waterman:** $O(nm)$

n - veľkosť prvej sekvencie

m - veľkosť druhej sekvencie

Čo robiť ak chceme porovnať ľudský genóm s myšacím genómom?

2. Povedzme, že nájdeme zarovnanie so skóre 14

Je toto skóre dobré, alebo ide o niečo, čo vidíme náhodou?

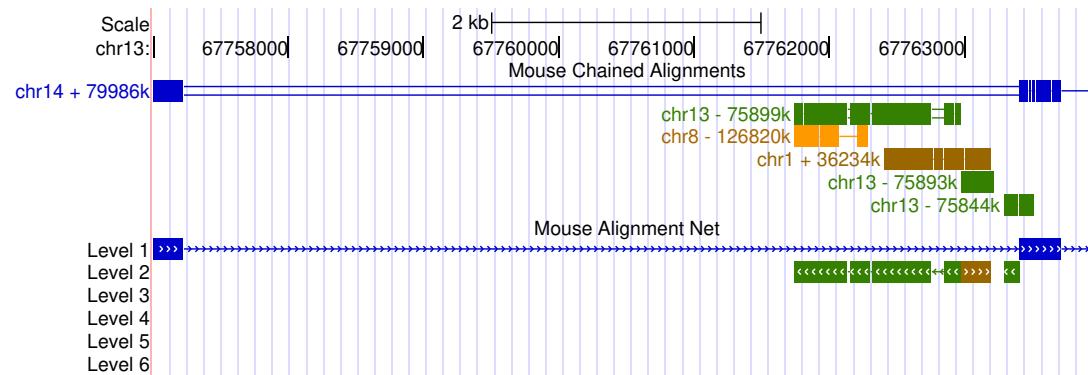
Oznamy

- Výber článku na journal club formulárom na stránke do budúcej stredy 18.10. 22:00.
- Domáca úloha 1 bude zverejnená budúci týždeň
- Nezabudnite na pravidelné kvízy, ak je niečo nejasné, pýtajte sa.

Zarovnávanie sekvencií 2/2 (sequence alignment)

Broňa Brejová

12.10.2023

Zhrnutie z minulej prednášky

- **Problém globálneho a lokálneho zarovnania**

Vstup: sekvencie $X = x_1 x_2 \dots x_n$ a $Y = y_1 y_2 \dots y_m$.

Výstup:

globálne: zarovnanie X a Y s najvyšším skóre

lokálne: zarovnania podreťazcov $x_i \dots x_j$ a $y_k \dots y_\ell$ s najvyšším skóre.

- **Správny algoritmus na riešenie**

dynamické programovanie

- **Realistické skórovacie schémy**

Máme správny algoritmus na zarovnávanie, čo viac nám chýba?

Časová zložitosť: $O(n^2)$ na dvoch sekvenciach dĺžky n .

Koľko je to času v skutočnosti?

(jednoduchá implementácia, náhodné sekvencie dĺžky n ,
bežný počítač)

n	čas výpočtu
1,000	0.02s
10,000	1.5s
100,000	2.5 minúty (*)
1,000,000	4 hodiny (*)
10,000,000	17 dní (*)
100,000,000	5 rokov (*)
1,000,000,000	476 rokov (*)

Potrebjeme efektívnejší algoritmus,
najmä ak chceme pracovať s celými genómami

Pamäť: základný algoritmus $O(n^2)$, dá sa zlepšiť na $O(n)$.

Heuristické lokálne zarovnávanie

- Nie je zaručené, že nájdeme najlepšie zarovnanie, ale program pobeží rýchlejšie.
- Prehľadá iba “sľubné” časti dyn. prog. matice.

Napríklad: BLASTN (Altschul et al 1990),

FASTA (Pearson a Lipman 1988)

- Nájdi krátke zhodujúce sa úseky dĺžky w (jadrá zarovnania).
- Rozšír každé jadro pozdĺž uhlopriečky na zarovnanie bez medzier.
- Spoj zarovnania na nedalekých uhlopriečkach medzerami.
- Lokálne vylepší zarovnanie dynamickým programovaním
(možno vynechať).

Ako nájdeme jadrá, zhodujúce sa úseky?

- Vybudujeme “slovník” úsekov dĺžky w z prvej sekvencie.
- Nájdeme každý úsek z druhej sekvencie v slovníku.

Príklad: CAGTCCTAGA vs CATGTCATA

Slovník:

AG 2, 8

CA 1

CC 5

CT 6

GA 9

GT 3

TA 7

TC 4

Hľadaj:

CA → 1

AT → –

TG → –

GT → 3

TC → 4

CA → 1

AT → –

TA → 7

Heuristické lokálne zarovnávanie

Príklad: začíname z jadier dĺžky $w = 2$

(V praxi sa používa $w = 11$ a viac.)

	C	A	G	T	C	C	T	A	G	A
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
C	0	1	0	0	0	1	1	0	0	0
A	0	0	2	1	0	0	0	1	0	0
T	0	0	1	2	1	0	1	0	0	0
G	0	0	0	2	1	0	0	0	1	0
T	0	0	0	0	3	2	1	1	0	0
C	0	1	0	0	0	1	3	0	0	0
A	0	0	2	1	0	3	3	2	1	0
T	0	0	1	1	2	2	2	4	3	2
A	0	0	1	0	1	1	1	3	4	3

1. nájdi zhodné úseky
2. rozšír bez medzier
3. spoj medzerami

Rýchlosť heuristického algoritmu

Algoritmus:

- Nájdi jadrá zarovnaní (krátke zhodujúce sa úseky dĺžky w).
- **Drahý krok:** Rozširovanie/spájanie jadier do väčších zarovnaní.

Náhodné zhody dĺžky w : nie sú časťou zarovnania s vysokým skóre.

Vyfiltrujeme ich pri rozširovaní, ale spomaľujú program.

Koľko náhodných jadier?

Dva nukleotidy sa zhodujú s pravdepodobnosťou $1/4$.

Jadro, t.j. w zhôd za sebou s pravdepodobnosťou 4^{-w} .

Stredná hodnota počtu jadier $nm4^{-w}$.

Zvýšenie w o 1 zníži jadier cca 4 krát.

Senzitivita heuristického algoritmu

Algoritmus:

- Nájdi jadrá zarovnaní (krátke zhodujúce sa úseky dĺžky w).
- **Drahý krok:** Rozširovanie/spájanie jadier do väčších zarovnaní.

Nenájdené zarovnania: vysoké skóre, ale nemajú jadro dĺžky w

Príklad: CA-GTCCTA nenájdeme pre $w \geq 4$

||| ||| ||

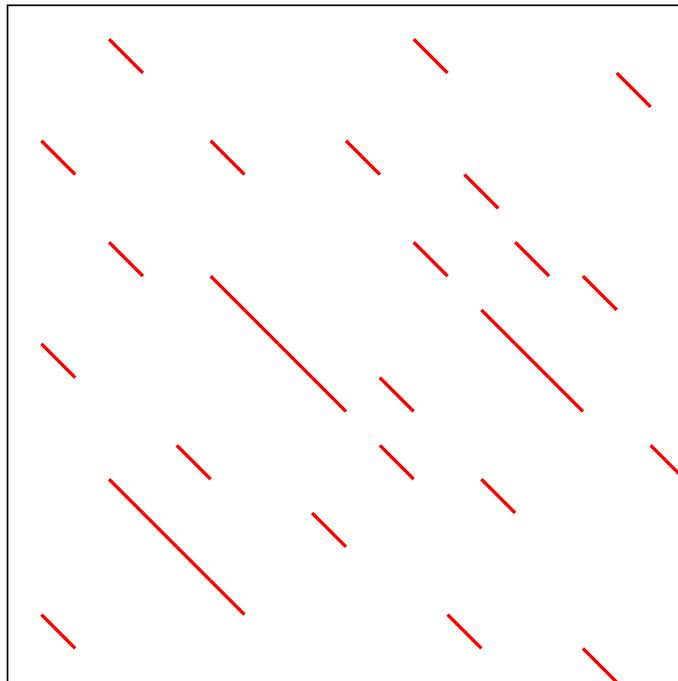
CATGTCATA

Senzitivita: aká časť skutočných zarovnaní obsahuje jadro, t.j. zhodu dĺžky w

Rýchlosť vs. senzitivita

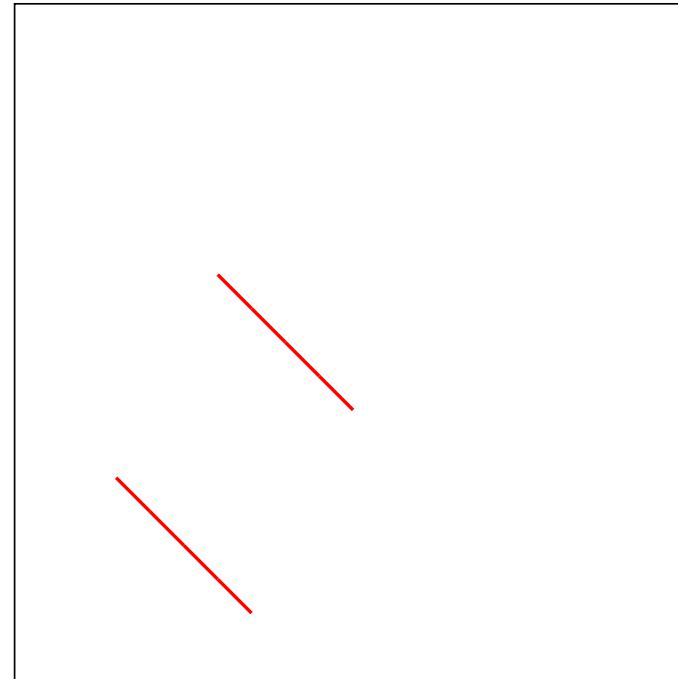
Malé w

veľa náhodných zhôd, pomalé

Veľké w

nenájdeme veľa zarovnaní

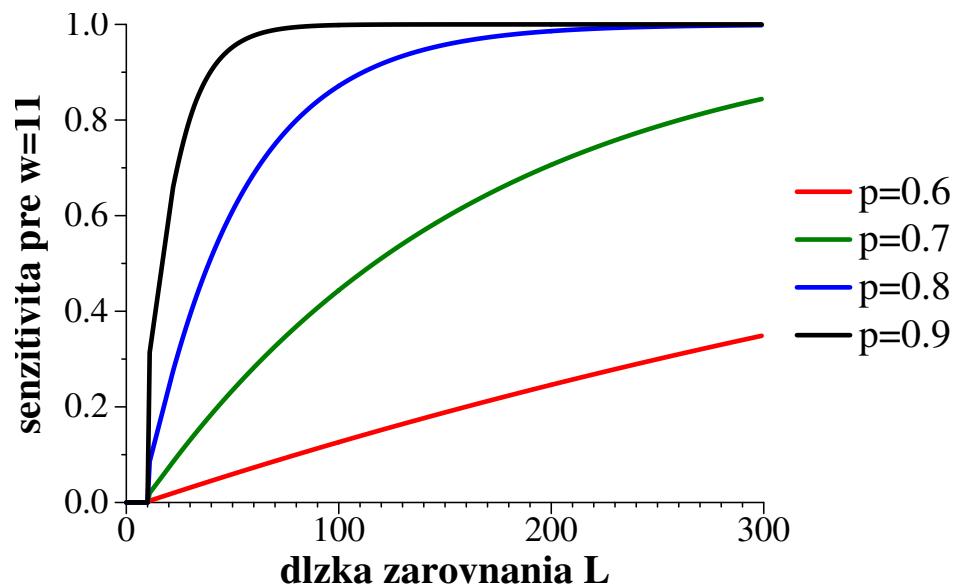
Senzitivita heuristikého algoritmu

Odhad senzitivity:

Predpokladáme zarovnanie bez medzier, dĺžky L

Každá pozícia je zhoda s pravdepodobnosťou p

$$f(L, p) = \Pr(\text{zarovnanie obsahuje } w \text{ zhôd za sebou})$$

(človek-myš: $p \approx 0.7$)

BLAST algoritmus pre proteíny

BLOSUM62 skórovacia matica pre proteíny

	A	R	N	D	C	Q	E	G	H	I	...
A	4	-1	-2	-2	0	-1	-1	0	-2	-1	
R	-1	5	0	-2	-3	1	0	-2	0	-3	
N	-2	0	6	1	-3	0	0	0	1	-3	
D	-2	-2	1	6	-3	0	2	-1	-1	-3	
C	0	-3	-3	-3	9	-3	-4	-3	-3	-1	
Q	-1	1	0	0	-3	5	2	-2	0	-3	
E	-1	0	0	2	-4	2	5	-2	0	-3	
G	0	-2	0	-1	-3	-2	-2	6	-2	-4	
H	-2	0	1	-1	-3	0	0	-2	8	-3	
I	-1	-3	-3	-3	-1	-3	-3	-4	-3	4	

Proteínový BLAST namiesto zhody dĺžky w vyžaduje 3 aminokyseliny so skóre aspoň 13

Áno: N I R
N L R

$$6+2+5=13$$

Nie: A I L
A I L

$$4+4+4=12$$

Príklady programov na rôzne účely

NCBI BLAST: `blastn` pre DNA/RNA, `blastp` pre proteíny,
`tblastx` preloží DNA do proteínu a použije `blastp`

UCSC Blat: pomerne rýchle vyhľadávanie veľmi podobných sekvencií, napr. kde je daná sekvencia v genóme

- používa veľké w
- vie nájsť zarovnania s veľkými medzerami (napr. intróny pri mRNA)

Minimap2: mapuje dlhé čítania na genóm alebo porovnáva dva príbuzné genómy

- používa techniku minimizerov na ušetrenie pamäti (neukladá všetky úseky dĺžky w)
- veľmi rýchly

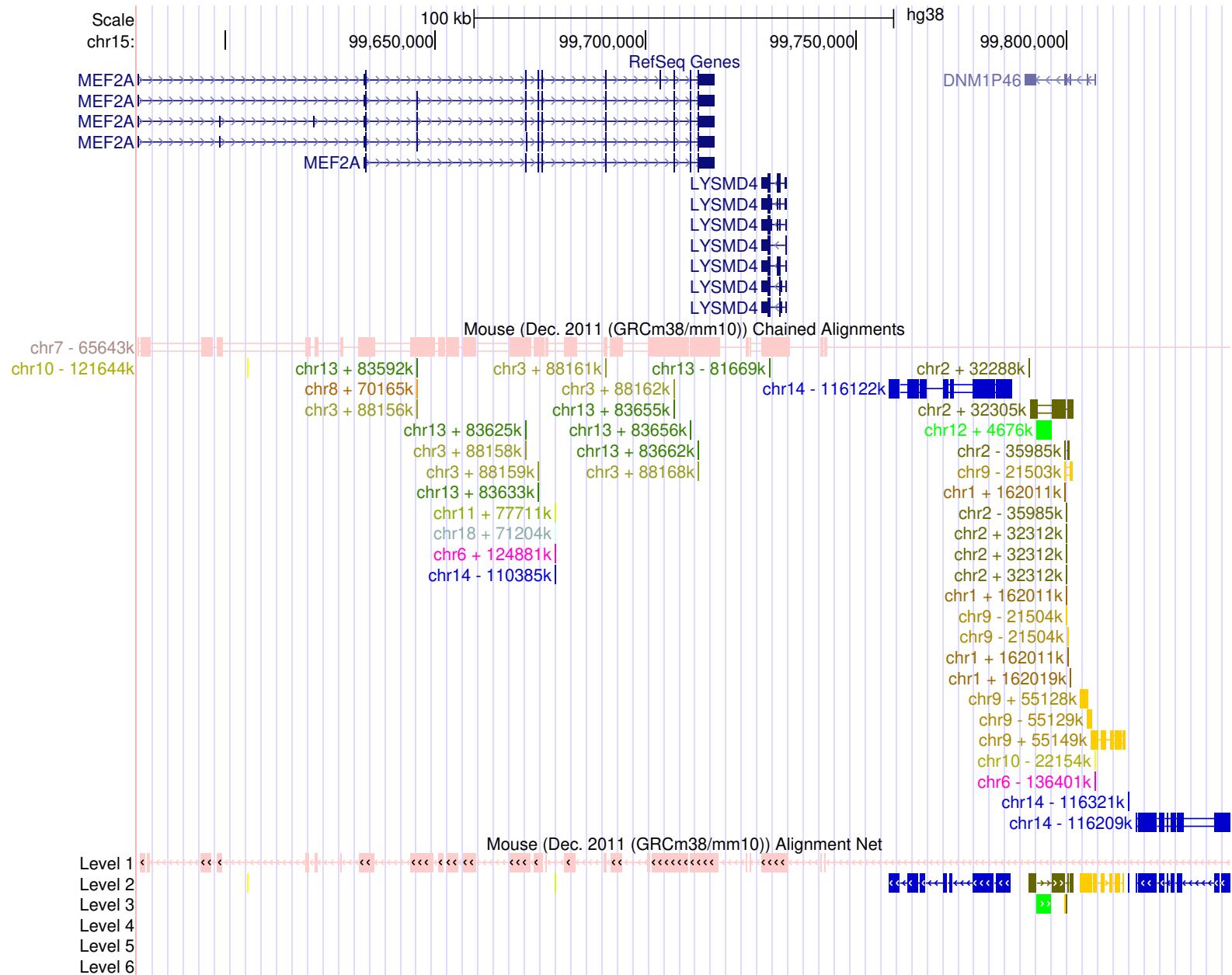
BWA-MEM/BWA-MEM2: mapuje krátke čítania na genóm

- namiesto jadier fixnej dĺžky používa maximálne presné zhody, zložitejšie dátové štruktúry

Genomické zarovnania (whole-genome alignments)

Ku každému úseku ľudského genómu nájšť zodpovedajúcu časť z myši, psa, sliepky, atď. (predpočítané v UCSC browseri)

- Lokálne zarovnania nájdu exóny a iné zachované časti, sú však úseky, ktoré sa príliš zmenili.
- Pri duplikovaných úsekokoch nevieme rozhodnúť, ktoré dvojice úsekov patria k sebe.
- **Syntézia (synteny):** lokálne zarovnania, ktoré sa nachádzajú v dvoch genómoch v tom istom poradí a orientácii.
Pomáha nám určiť, ktoré dvojice úsekov vznikli z tej istej oblasti v spoločnom predkovi (ortológia)

Viacnásobné zarovnanie, multiple sequence alignment

Cieľ: Zarovnaj viacero sekvencií.

Human	ctccatagcaatgt-cagagatagggcagagcggat-----ggtggtgac
Rhesus	ctccatggcaatgt-cagagatagggcagagcggat-----gctggtgac
Mouse	ttt--tgacaaca--tagagac-tgagatagaaaaat-----atgctgac
Dog	-tccccgctaattgtacaaagatggggcag-gaaga---a---tgtgctgaa
Horse	-tccacggcaatac-tggagatggggcagagcaga--agat-ggtgatgaa
Armadillo	ctgcatagaaatct-cagagatggggaaagcaga-----agacattcat
Opossum	atccatggaaacat-cagaagtggagaaatagaaga---tggcaatga-
Platypus	accgggaaagggg-aagaggaaggggccggccg-----

Ako by ste riešili skórovanie, aký by ste použili algoritmus?

Viacnásobné zarovnanie, multiple sequence alignment

Human	ctccatagcaatgt-cagagatagggcagagcggat-----ggtggtgac
Rhesus	ctccatggcaatgt-cagagatagggcagagcggat-----gctggtgac
Mouse	ttt--tgacaaca--tagagac-tgagatagaaaaat-----atgctgac
Dog	-tccccgctaattgtacaaagatgggcag-gaaga---a----tgtgctgaa
Horse	-tccacggcaatac-tggagatgggcagagcaga--agat-ggtgatgaa
Armadillo	ctgcatagaaatct-cagagatggggaaagcaga-----agacattcat
Opossum	atccatggaaacat-cagaagtggagaaatagaaga---tggcaatga-
Platypus	accgggaaagggg-aagaggaaggggccggccg-----

Skórovanie: napr. súčet párových skór všetkých dvojíc sekvencií.

V každej dvojici vyhodíme stĺpce s dvomi pomlčkami.

Zložitosť dynamického programovania: $O(2^k n^k)$ pre k sekvencií dĺžky n .

Pre všeobecné k NP-ťažké.

Heuristické algoritmy, napr. CLUSTAL-W, MUSCLE, TBA, MAFFT.

Často zarovnávajú hierarchicky vždy dve skupiny do jednej väčšej.

Sequences producing significant alignments										Download	Select columns	Show	100	?
	Description	Scientific Name	Max Score	Total Score	Query Cover	E value	Per. Ident	Acc. Len	Accession	GenPept	Graphics	Distance tree of results	Multiple alignment	MSA Viewer
☒	hypothetical protein [Collimonas pratensis]	Collimonas pratensis	31.6	31.6	100%	17	91.67%	102	WP_150119746.1					
☒	DNA mismatch repair protein [Mycena indigotica]	Mycena indigotica	30.3	30.3	91%	46	90.91%	968	XP_037221711.1					
☒	DJ-1/PfpI family protein [Rhodococcus sp. ACS1]	Rhodococcus sp. ACS1	30.3	30.3	91%	46	90.91%	217	WP_095863293.1					
☒	DJ-1/PfpI family protein [Rhodococcus koreensis]	Rhodococcus koreensis	30.3	30.3	91%	46	90.91%	217	WP_072942975.1					
☒	MFS transporter [Brevibacterium ihuae]	Brevibacterium ihuae	29.9	29.9	91%	65	81.82%	393	WP_245873555.1					
☒	MgtC/SapB family protein [Paenibacillus montanisoli]	Paenibacillus montani...	29.9	29.9	83%	66	90.00%	246	WP_112883223.1					
☒	MgtC/SapB family protein [Paenibacillus montanisoli]	Paenibacillus montani...	29.9	29.9	83%	66	90.00%	246	WP_308637993.1					
☒	cation diffusion facilitator family transporter [Spongiiibacter sp. IMCC21906]	Spongiiibacter sp. IMC...	29.5	29.5	83%	93	90.00%	302	WP_047012794.1					
☒	cation diffusion facilitator family transporter [Zhongshania sp.]	Zhongshania sp.	29.5	29.5	83%	93	90.00%	302	WP_296435489.1					
☒	tRNA modification GTPase [Lachnellula hyalina]	Lachnellula hyalina	29.1	29.1	100%	131	75.00%	581	XP_031004415.1					

Výsledok programu BLAST voči RefSeq proteínovej databáze na serveroch NCBI
<https://blast.ncbi.nlm.nih.gov/>

[Download](#) ▾[GenPept](#) [Graphics](#)

hypothetical protein [Collimonas pratensis]

Sequence ID: [WP_150119746.1](#) Length: 102 Number of Matches: 1Range 1: 20 to 31 [GenPept](#) [Graphics](#)[▼ Next Match](#) [▲ Pr](#)

Score	Expect	Identities	Positives	Gaps
31.6 bits(67)	17	11/12(92%)	11/12(91%)	0/12(0%)

Query	1	VIVALASVEGAS	12
		VIVALASV GAS	
Sbjct	20	VIVALASVIGAS	31

 [Download](#) ▾[GenPept](#) [Graphics](#)

DNA mismatch repair protein [Mycena indigotica]

Sequence ID: [XP_037221711.1](#) Length: 968 Number of Matches: 1Range 1: 482 to 492 [GenPept](#) [Graphics](#)[▼ Next Match](#) [▲ Pr](#)

Score	Expect	Identities	Positives	Gaps
30.3 bits(64)	46	10/11(91%)	10/11(90%)	0/11(0%)

Query	2	IVALASVEGAS	12
		IVALASVE AS	
Sbjct	482	IVALASVEDAS	492

Ako rozlíšiť, či ide o významné zarovnanie?

Dĺžka dotazu m . Veľkosť databázy n .

Zarovnanie so skóre S .

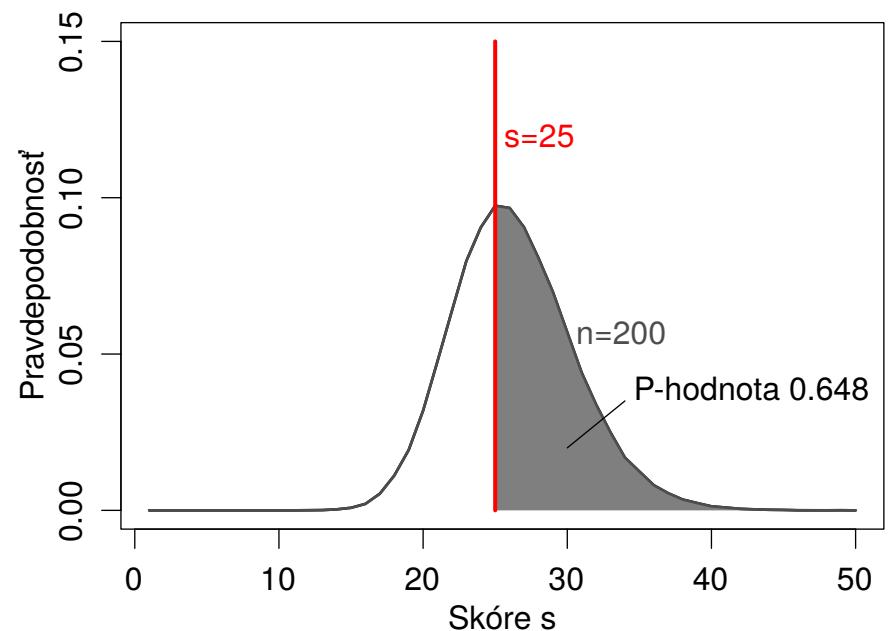
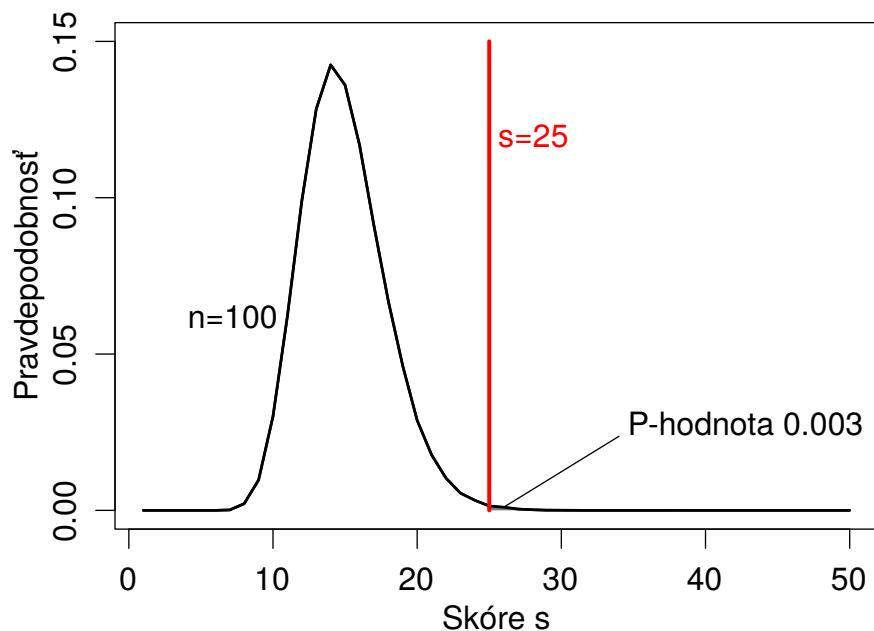
P -hodnota: Pravdepodobnosť, že pre náhodný dotaz dĺžky m v náhodnej databáze dĺžky n nájdeme zarovnanie so skóre aspoň S .

E -hodnota: Očakávaný počet zarovnaní so skóre aspoň S nájdených pre náhodný dotaz dĺžky m v náhodnej databáze dĺžky n .

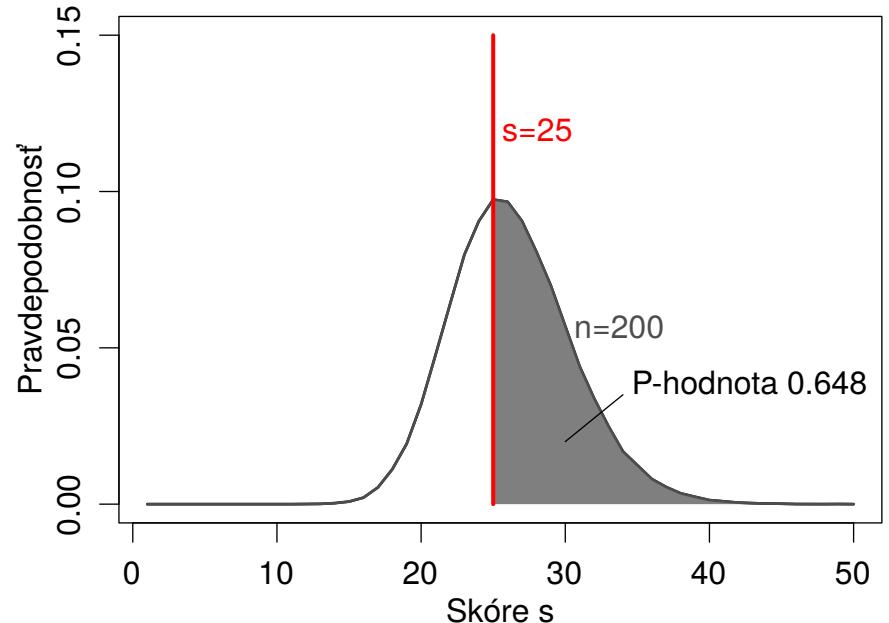
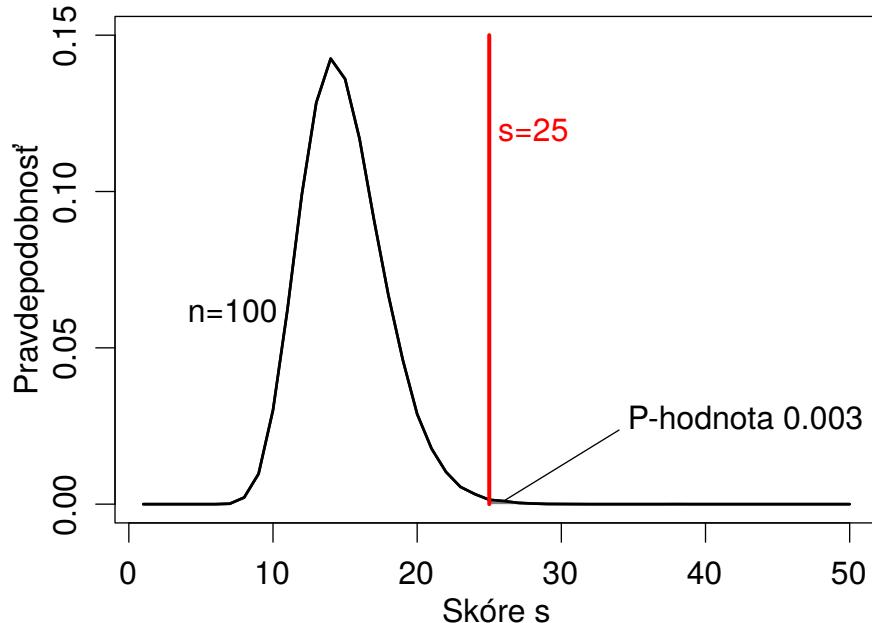
Pri veľmi malých hodnotách sú E -hodnota a P -hodnota takmer identické.

Výpočet P-hodnoty simuláciou

- Vygenerujeme náhodne dve sekvencie dĺžky n
- Spočítame ich najlepšie lokálne zarovnanie (schéma +1/-1)
- Zaznamenáme si výsledné skóre
- Opakujeme veľa krát

Výpočet P-hodnoty simuláciou (pokr.)

P-hodnota pre skóre 25:

Aká časť zarovnaní má skóre 25 alebo vyššie?

V praxi je simulácia pomalá, existujú matematické odhady rozdelenia.

Karlin and Althschul 1990, Dembo et al. 1994

Zhrnutie

- Zarovnávanie (alignment) je základný nástroj bioinformatiky
- Formulácia problému: voľba skórovacej schémy
- Riešenie problému: presné ale pomalé algoritmy a rýchlejšie heuristiky, ktoré nie vždy nájdú všetko
- Odhad štatistickej významnosti (E-hodnota, P-hodnota) je dôležitý nástroj na rozpoznávanie reálnych zarovnaní od tých, čo sa vyskytli náhodou
- Špecializované programy na rôzne úlohy súvisiace so zarovnávaním
 - Informatici na ďalších cvičeniach ďalšie finty na zlepšenie jadier
 - Biológovia ukážky použitia programov

Organizačné poznámky

- DÚ1 bude zverejnená zajtra, odovzdávanie do stredy 8.11. 22:00

Journal club: skupiny

- Zoznam skupín na stránke predmetu
- V Moodle skupina pre každý článok + diskusné fórum
- Fórum využite na komunikáciu v rámci skupiny
- Skupina 3 je anglicky hovoriaca

Journal club: stretnutie

- Každý si najprv prečíta článok,
potom sa koná stretnutie, kde o článku diskutujete, vysvetlíte si navzájom
nejasnosti, plánujete písanie správy
- Prvé stretnutie skupiny najneskôr 22.11. osobne / online
- Dátum, čas a miesto oznámte aspoň 24 hodín vopred na Moodli
- Po stretnutí napíšte krátku správu zo stretnutia do diskusného fóra
(kto sa zúčastnil, čo sa dohodlo, či sú nejaké problémy, stačí pári viet)
- Ak treba, dohodnite si s nami konzultácie

Správa zo journal clubu

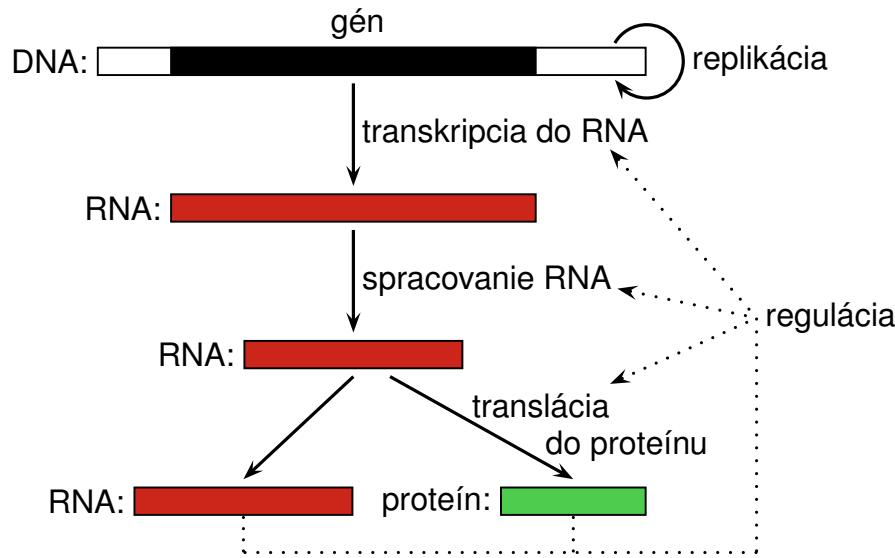
- Vlastnými slovami hlavné metódy a výsledky článku
- Pochopiteľná pre študentov tohto predmetu (inf aj bio), treba teda väčšinou pridať veľa vysvetľovania potrebných pojmov
- Netreba pokryť všetko a naopak, môžete využiť aj iné zdroje
- Skúste vložiť vlastný pohľad na tému
- Rozsah cca 1-2 strany na osobu, jeden ucelený text
- V správe vymenujte členov skupiny, ktorí sa podieľali na jej spísaní, dostanú rovnako bodov

Hľadanie génov

Broňa Brejová

19.10.2023

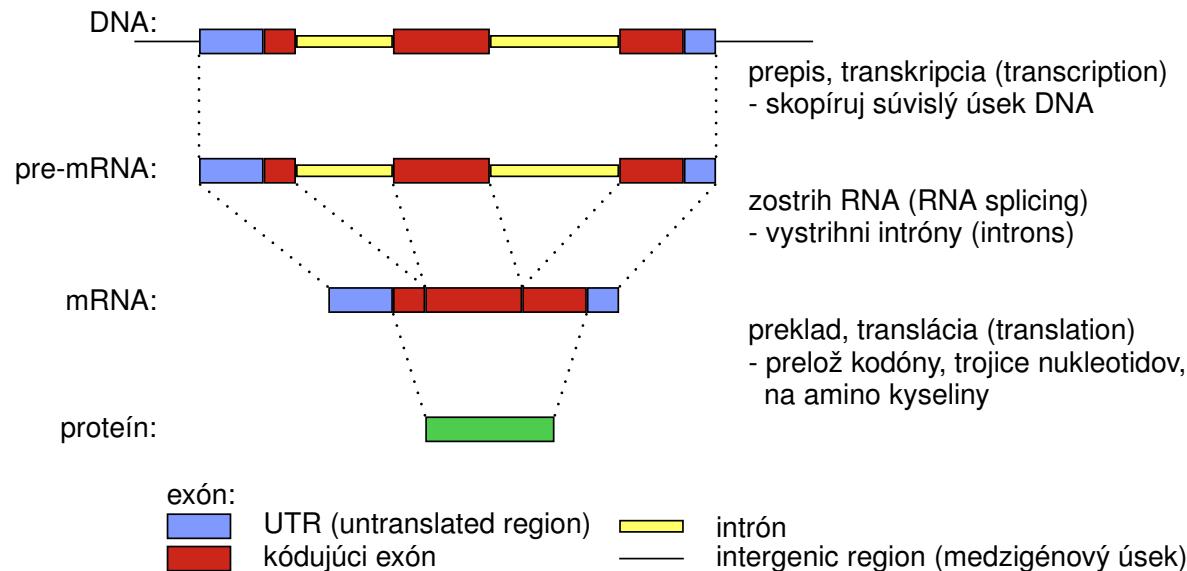
Čo s osekvenovanými genómami?

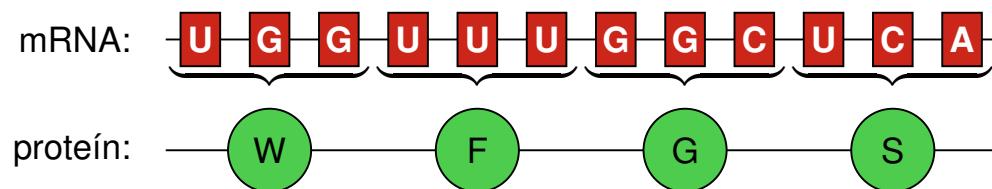
- gény kódujúce proteíny (dnešná prednáška)
- RNA gény
- signály pre reguláciu transkripcie, zostrihu, atď
- pseudogény (nefunkčné kópie génov)
- repetitívne sekvencie, opakovania (sequence repeats)

Štruktúra eukaryotických génov

Proces syntézy proteínov:

Translácia: tri bázy mRNA (kodón) → aminokyselina proteínu

Ludský genóm

Gény kódujúce proteíny

- cca 20 000, pokrývajú 40% genómu
- cca 10 exónov v géne
- exóny pokrývajú 2% genómu
- kódujúce exóny 1.2% genómu

Repetitívne sekvencie

- pokrývajú 49% genómu

Príklad: gén IGF1R zaberá 315 569nt, z toho kóduje 4101nt v 21 exónoch

Bioinformatický problém: hľadanie génov

Ciel: nájsť všetky gény kódujúce proteíny v genóme.

Tým získame katalóg všetkých proteínov.

Zjednodušenia:

- neuvažujeme alternatívny zostrih, prekrývajúce sa gény
- nehľadáme neprekladané oblasti (UTRs) na začiatku a konci génu

Bioinformatický problém: hľadanie génov

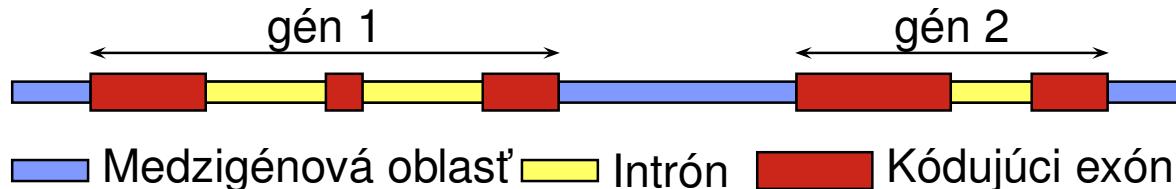
Vstup: sekvencia DNA

```
cggtgaaactgcacgattttgtggcttaaagatagaccaatcagagtgtgtaacgtca  
tatttagcgttttatcatccaatcactgcactttacacactataaatagagcagctca  
tggcgtagttgcgttagtgtgggtgtccgtgtgtgtttccgtatggctcgca  
ctaagcaaactgctcggaaactctactggtgcaaggcgccacgcaaacagttggccacta  
aggcagcccccaaaagcgctccggccaccggcggtgaaaaagccccaccgctaccggc  
cgggcaccgtggctctgcgcgagatccgcgttatcagaagtccactgaactgcttattc  
gttaaactaccccccagcgctgggtgcgcgagattgcgcaggactttaaacagacactgc  
gtttccagagctccgtgtatggctctgcaggaggcggtgcgaggcctacttggtaggc  
tatttgggacactaacctgtgcgccatccacgccaagcgcgactatcatgcccaagg  
acatccagctcgcccgccgatccgcggagagagggcggtgattactgtggtctctgac
```

Bioinformatický problém: Hľadanie génov

Ciel: označ každú bázu ako intrón/exón/medzigénovú oblasť

```
cggtgaaactgcacgattgtgctggctaaagatagaccaatcagagtgtgtaacgtca  
tatttagcgttttatcatccaatcactgcactttacacactataaataagagcagctca  
tgggcgtattgcgttagtgtgggtgtccgctgtgtctgtttccgtcatggctcgca  
ctaagcaaactgctcggaaagtctactggtgcaaggcgccacgcaaacagttggccacta  
aggcagcccgcaaaagcgctccggccaccggcggcgtaaaaagccccaccgctaccggc  
cgggcaccgtggctctgcgcgagatccgcgttatcagaagtccactgaactgcttattc  
gttaaactaccccttcagcgcctgtgcgcgagattgcgcaggactttaaacagacctgc  
gtttccagagctccgtgtatggctctgcaggaggcgtgcgaggcctacttggtagggc  
tatttgaggacactaacctgtgcgccatccacgccaagcgcgtcactatcatgcccagg  
acatccagctcgccgcccgcattccgcggagagagggcgtgattactgtggtctctgac
```


Bioinformatický problém: hľadanie génov

Vstup: sekvencia DNA

Cieľ: označ každú bázu ako intrón/exón/medzigénovú oblast' (anotácia)

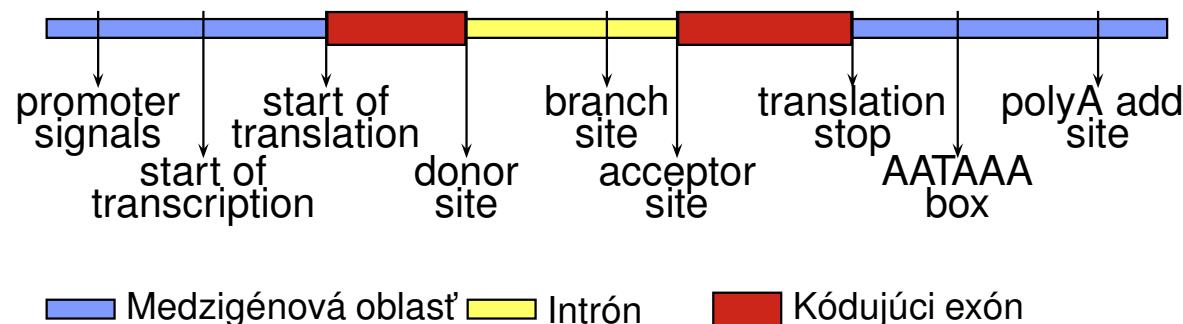
- Toto nie je dobre definovaný problém!

Ako spoznáme, čo je gén?

Ako spoznáme gény?

Signály na hraniciach exónov:

krátke reťazce, kde sa viažu komplexy zúčastňujúce sa na expresii génu

Príklad signálu: miesto zostrihu

Ako spoznáme gény?

Zloženie sekvencie:

- iná frekvencia k -tic báz v kódujúcich a nekódujúcich oblastiach,
- kódujúce oblasti sú 3-periodické,
- stop kodóny (TAA, TGA, TAG) len na konci posledného kódujúceho exónu.

Príklad: ak uvažujeme len jednotlivé bázy, exóny majú viac C a G (ľudský genóm)

	a	c	g	t	
kódujúci exón	0	0.26	0.26	0.32	0.16
	1	0.30	0.24	0.20	0.26
	2	0.17	0.32	0.31	0.20
intrón		0.26	0.22	0.22	0.30
medzig.		0.27	0.23	0.23	0.27

Bioinformatický problém: hľadanie génov

Vstup: sekvencia DNA

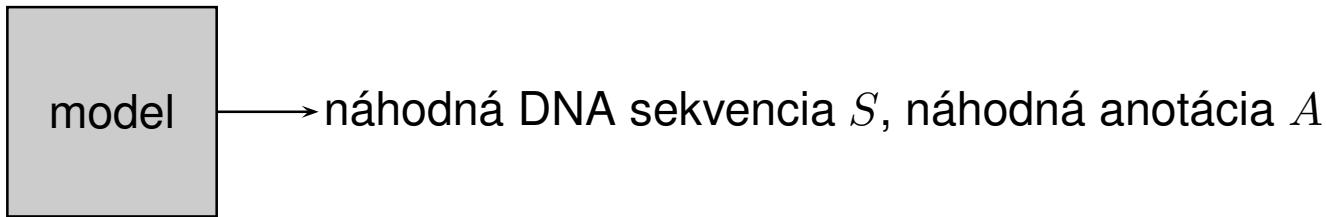
Cieľ: označ každú bázu ako intrón/exón/medzigénovú oblasť (anotácia)

- Toto nie je dobre definovaný problém!
Ako spoznáme, čo je gén?
- Žiadna informácia nám neumožňuje jednoznačne určiť, čo je gén.
- Chceme **skórovací systém**, ktorý povie, ako dobre potenciálna anotácia zodpovedá našim znalostiam.
- Potom hľadáme anotáciu (alebo: segmentáciu pôvodnej sekvencie na neprekryvajúce sa regióny, ktoré reprezentujú intróny, exóny a medzigénové úseky) **s maximálnym skóre**.
- Na definíciu skórovacieho systému použijeme **pravdepodobnostné modely**.

Pravdepodobnostný model génov

Žiadna informácia nám neumožňuje jednoznačne určiť, čo je gén.

Skombinujeme dostupnú informáciu pravdepodobnostným modelom.

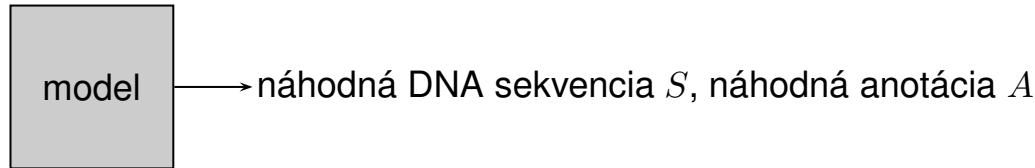

$\Pr(S, A)$ – pravdepodobnosť, že model vygeneruje páár (S, A) .

Model zostavíme tak, aby páry s vlastnosťami podobnými skutočným génom mali veľkú pravdepodobnosť.

Použitie: pre novú sekvenciu S nájdi najpravdepodobnejšiu anotáciu
$$A = \arg \max_A \Pr(A|S)$$

Pravdepodobnostný model génov

Použitie: pre sekvenciu S nájdi najpravdepodobnejšiu anotáciu A

Hračkársky príklad modelu: sekvencie dĺžky 2

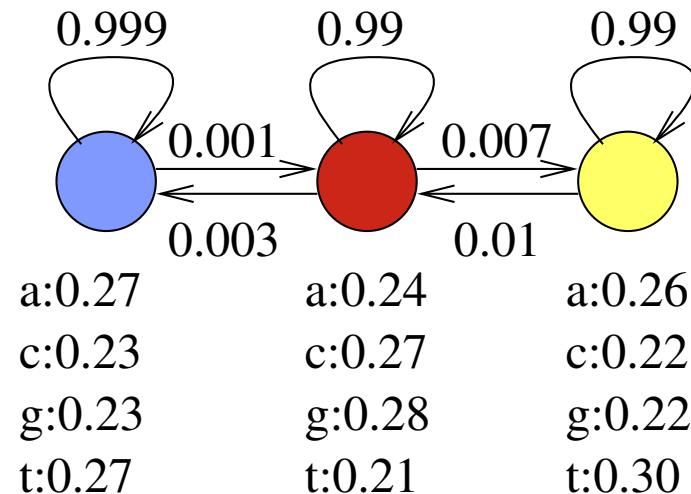
Tabuľka pravdepodobností pre 16 sekvencií, 9 anotácií (súčet 1)

Najpravdepodobnejšia anotácia pre $S = aa$ je **a**a****.

aa	0.008	ac	0.009	ag	0.0085	...
aa	0	ac	0	...		
aa	0.011		...			
aa	0					
aa	0.009					
aa	0					
aa	0.007					
aa	0					
aa	0.010					

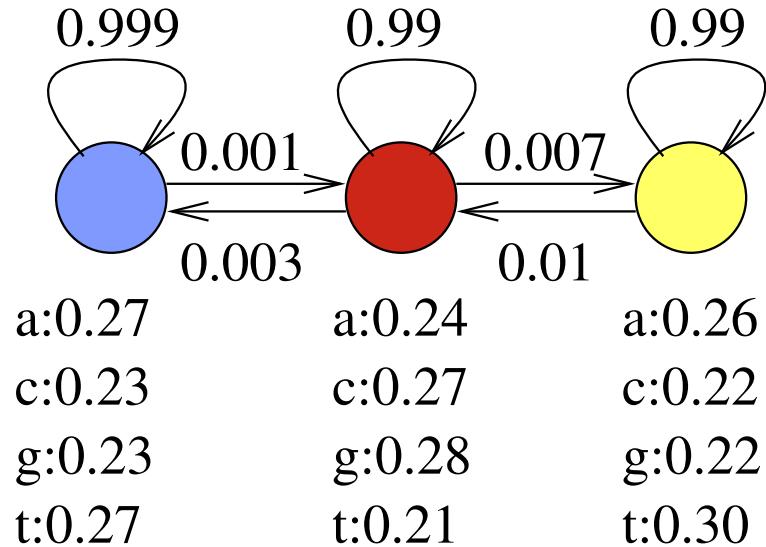
Skrytý Markovov model, hidden Markov model (HMM)

Spôsob, ako zadefinovať model pre dlhšie sekvencie.

- Konečný automat, stavy napr. exón, intrón, medzigénová oblasť
- Sekvenciu aj anotáciu generuje bázu po báze
- V každom kroku je v jednom stave a náhodne vygeneruje jednu bázu podľa tabuľky v stave
- Potom sa presunie do ďalšieho stavu podľa pravdepodobností na hranách

Skrytý Markovov model (HMM)

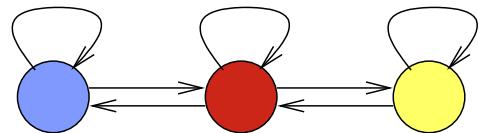
Predpokladajme, že model vždy začína v modrom stave.

Príklad:

$$\Pr(\text{aca}) = 0.27 \cdot 0.001 \cdot 0.27 \cdot 0.99 \cdot 0.24 = 0.000017$$

$$\Pr(\text{aca}) = 0.27 \cdot 0.999 \cdot 0.23 \cdot 0.999 \cdot 0.27 = 0.017$$

Matematické označenie

Sekvencia S_1, \dots, S_n

Anotácia A_1, \dots, A_n

Parametre modelu:

Prechodová pravdepodobnosť $a(u, v) = \Pr(A_{i+1} = v | A_i = u)$,

Emisná pravdepodobnosť $e(u, x) = \Pr(S_i = x | A_i = u)$,

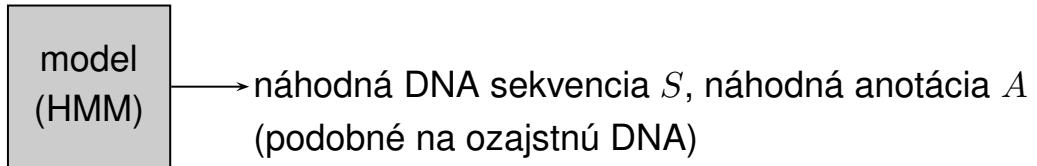
Počiatočná pravdepodobnosť $\pi(u) = \Pr(A_1 = u)$.

a			
	0.99	0.007	0.003
	0.01	0.99	0
	0.001	0	0.999

e	a	c	g	t
	0.24	0.27	0.28	0.21
	0.26	0.22	0.22	0.30
	0.27	0.23	0.23	0.27

Výsledná pravdepodobnosť: $\Pr(A_1, \dots, A_n, S_1, \dots, S_n) = \pi(A_1)e(A_1, S_1) \prod_{i=2}^n a(A_{i-1}, A_i)e(A_i, S_i)$

Hľadanie génov s HMM

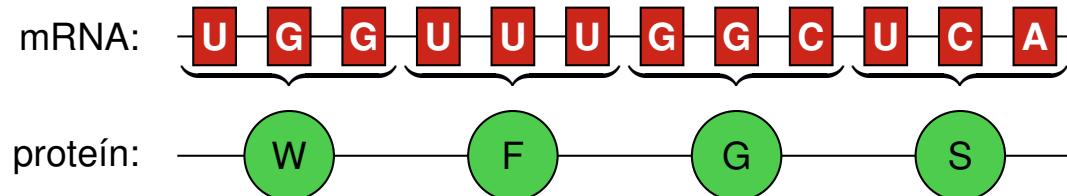

$\Pr(S, A)$ – pravdepodobnosť, že model vygeneruje páár (S, A) .

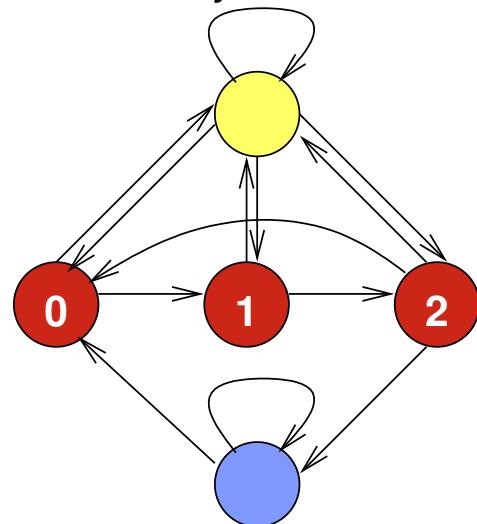
- **Určenie stavov a prechodov v modeli:** ručne, na základe poznatkov o štruktúre génu.
- **Trénovanie parametrov:** emisné a prechodové pravdepodobnosti určíme na základe sekvenčí so známymi génnimi (**trénovacia množina**).
- **Použitie:** pre novú sekvenciu S nájdi najpravdepodobnejšiu anotáciu
$$A = \arg \max_A \Pr(A|S)$$
Viterbiho algoritmus v čase $O(nm^2)$ (dynamické programovanie)

HMM na hľadanie génov: 3-periodické exóny

Kodón (trojica báz) → jedna aminokyselina

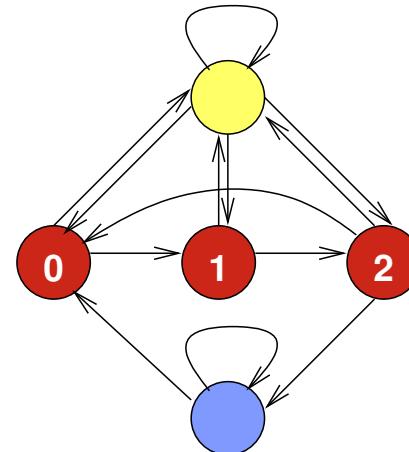
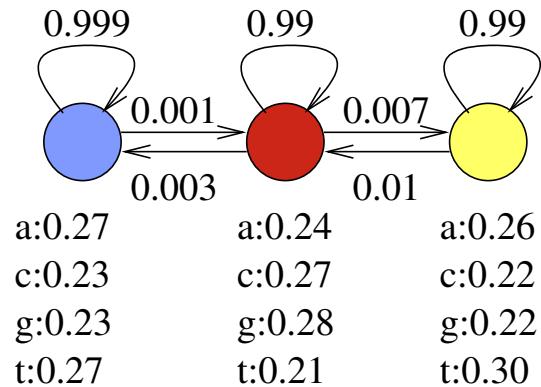

Namiesto jedného stavu pre exón použijeme tri stavy v cykle.

a	0	1	2		
0	0	0	0		0
1	0	0			0
2		0	0		
				0	
				Pr($A_i A_{i-1}$)	

Nové stavy majú odlišné emisné pravdepodobnosti

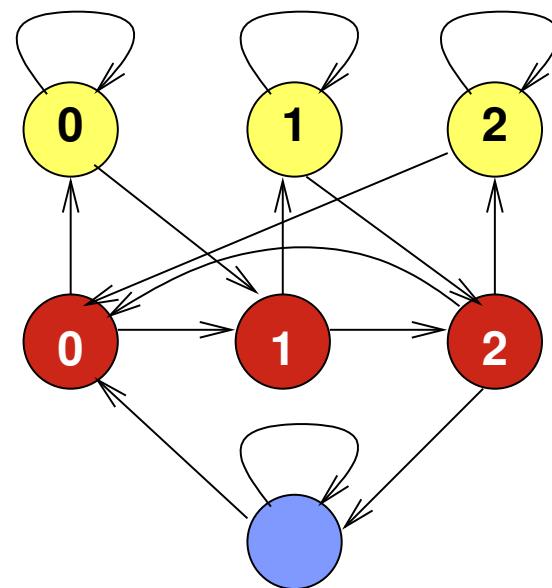
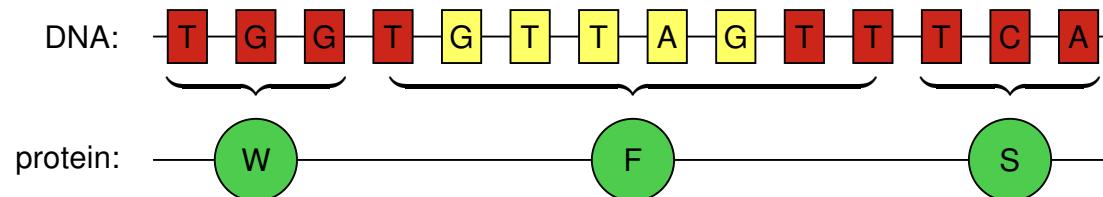

e	a	c	g	t
0	0.24	0.27	0.28	0.21
1	0.26	0.22	0.22	0.30
2	0.27	0.23	0.23	0.27

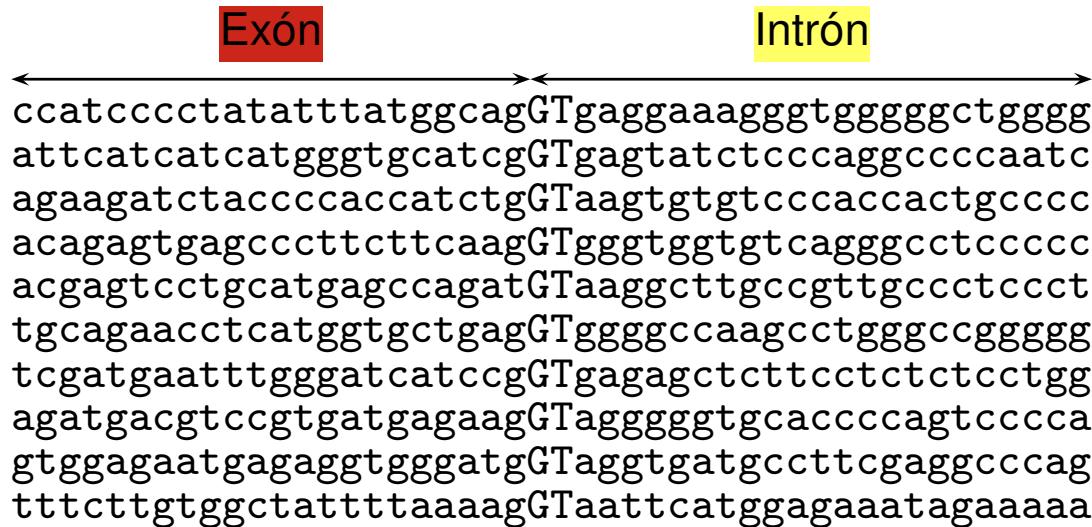
e	a	c	g	t
0	0.26	0.26	0.32	0.16
1	0.30	0.24	0.20	0.26
2	0.17	0.32	0.31	0.20
3	0.26	0.22	0.22	0.30
4	0.27	0.23	0.23	0.27

HMM na hľadanie génov: konzistentné kodóny

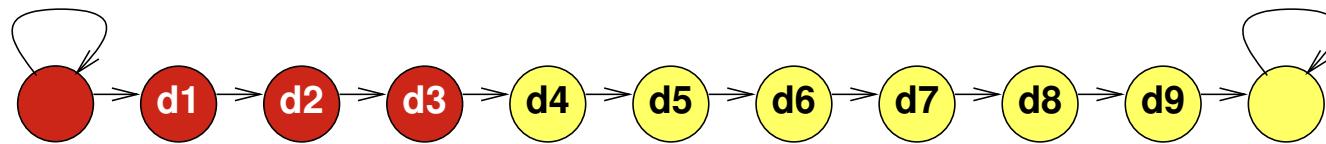
Intrón môže prerušiť kodón uprostred, chceme pokračovať, kde sme prestali.

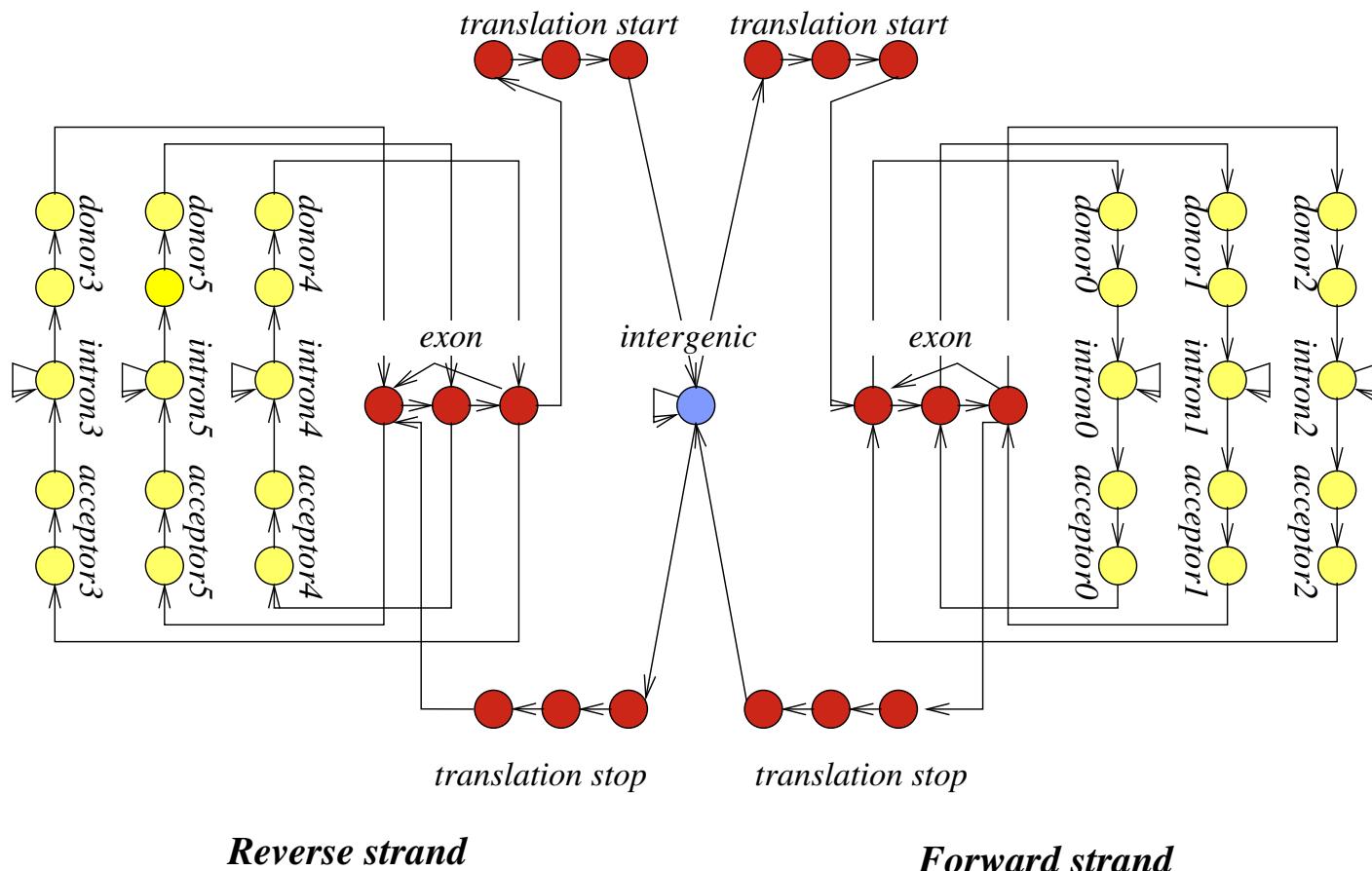
HMM na hľadanie génov: signály

Pridaj sériu stavov medzi exón a intrón:

HMM na hľadanie génov: celkový model

Stavy vyšších rádov

Rád 0: emisná tabuľka e určuje $\Pr(S_i | A_i)$

Rád 1: e určuje $\Pr(S_i | A_i, S_{i-1})$

A_i	S_{i-1}	a	c	g	t
	a	0.24	0.23	0.34	0.19
	c	0.30	0.31	0.13	0.26
█	g	0.27	0.28	0.28	0.17
	t	0.13	0.28	0.38	0.21
	a	0.30	0.18	0.27	0.25
	c	0.32	0.28	0.06	0.35
█	g	0.27	0.22	0.27	0.24
	t	0.20	0.21	0.26	0.33

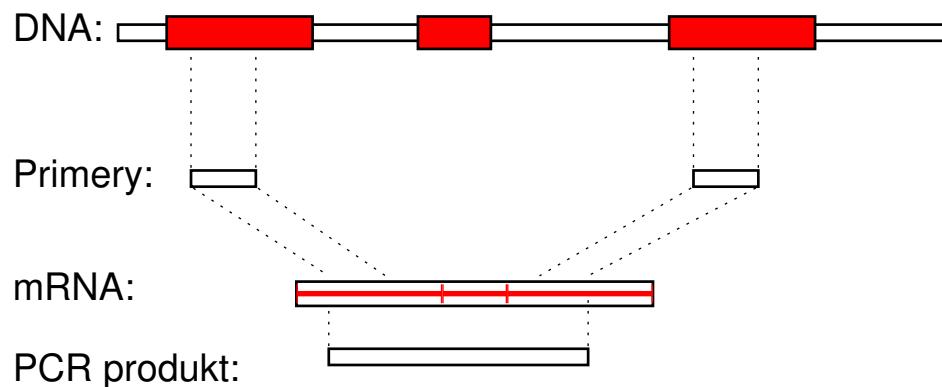
...

Na charakterizovanie exónov, intrónov atď používame rád 4-5.

Experimentálne overovanie génov

Overenie transkripcie a zostrihu

- **RNA-Seq:** sekvenovanie častí mRNA extrahovaných z bunky. Nie je cielené na konkrétny gén.
- **RT PCR:** cielene over konkrétny predpovedaný gén pomocou špecifických primerov.

Problémy: Ťažko nájsť gény s expresiou iba za zvláštnych podmienok (napr. v embryu), kontaminácia genómovou DNA, nejednoznačné namapovanie na genóm.

Experimentálne overovanie génov

Overenie translácie, prítomnosti proteínu

- Hmotnostná spektrometria (mass spectrometry) dokáže detegovať prítomnosť proteínu izolovaného napr. z 2D gélu.
- Metódy založené na protilátkach (antibody), prípadne špecifické techniky podľa typu proteínu.

Príklady programov na hľadanie génov

Len na základe sekvencie DNA:

HMMGene [Krogh 1997] (autor je priekopníkom HMM v bioinf.),
Genscan [Burge a Karlin 1997] (po mnohé roky štandard),
GeneZilla [Majoros a kol. 2004], ExonHunter [Brejová a kol. 2005], Augustus
[Stanke a Waack 2003] (novšie programy založené na zovšeobecnených HMM).
CONTRAST [Gross 2007], CONRAD [DeCaprio 2007] (programy založené na
conditional random fields, obmena HMM)

Prokaryotické genómy:

GeneMark [Lukashin a Borodovsky 1998], Glimmer [Delcher a kol. 1999] a ďalšie.

Vybrané programy na hľadanie génov

Porovnávaním viacerých sekvencií:

Twinscan [Korf a kol. 2001]

(prvý úspešný gene finder s dvoma genómami),

Exoniphy [Siepel a Haussler 2004]

(viacero genómov, nehľadá celé gény),

N-SCAN [Gross a Brent 2006]

(rozšírenie Twinscanu na viacero genómov).

Iná informácia: (napr. RNA-seq, príbuzné proteíny a pod.)

ExonHunter [Brejová a kol. 2005], Augustus [Stanke a kol. 2006],

Jigsaw [Allen a Salzberg 2005], Fgenesh++ [Solovyev 2006].

Augustus patrí dodnes medzi často používané programy.

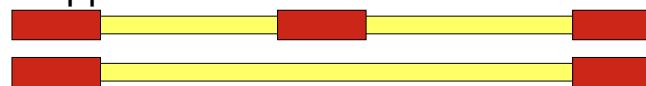
Obmedzenia hľadačov génov

- Alternatívny zostrih (alternative splicing): jeden gén môže vyprodukovať viacero mRNA molekúl. Programy väčšinou hľadajú iba jednu.

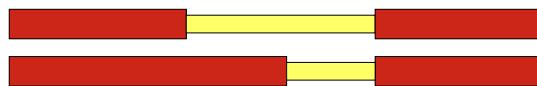
Retained intron:

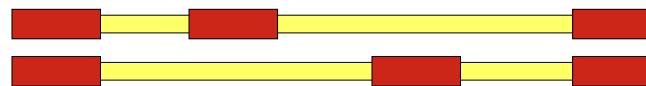
Skipped exon:

Alternative donor or acceptor:

Mutually exclusive exons:

- Pretínajúce sa gény, resp. gény v intrónoch.
- Netypické gény (neobvyklé signály, veľmi krátke alebo dlhé exóny alebo intróny atď.).
- Hľadanie UTR a začiatku/konca transkripcie.

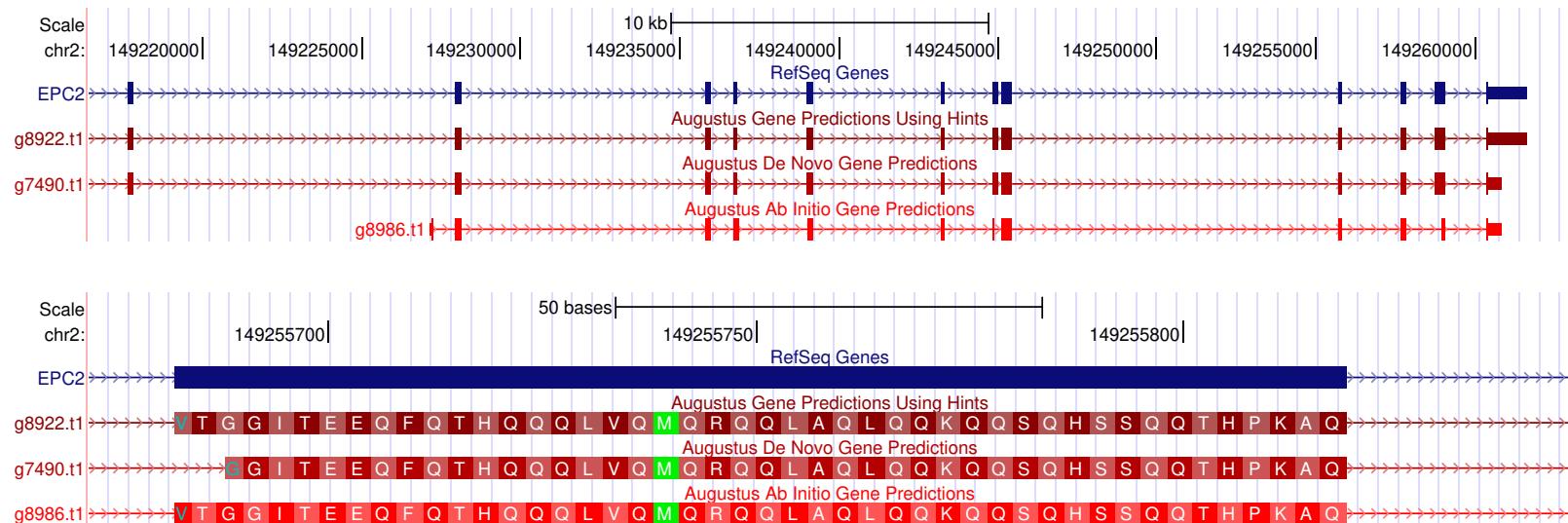
Hľadače génov robia často chyby

Najlepšie metódy v 2005 na ľudskom genóme: [Guigo et al 2006]

20% génov, 60% exónov správne iba na základe DNA

35% génov, 65% exónov správne komparatívne

70% génov, 85% exónov správne s ďalšou informáciou

Koľko génov má človek?

Do 2001: Rôzne odhady: **50 000–140 000** génov

2001: predbežná verzia ľudského genómu: **30 000–40 000** génov

2004: sekvencia ľudského genómu: **20 000–25 000** génov

2007: v katalógoch Ensembl, RefSeq a VEGA spolu **24 500** génov

[Clamp a kol. 2007] tvrdia, že iba **20 500** z nich je správnych

Ale sú gény, o ktorých ešte nevieme?

2010: RefSeq má **22 333** génov

Stále neistota ± 1000 [Pertea, Salzberg 2010]

Rôzni ľudia sa môžu lísiť v desiatkach génov

2012: Projekt ENCODE odhaduje **20 687** génov kódujúcich proteíny,
v priemere 6 alternatívnych transkriptov na gén,
plus 8 800 krátkych a 9 600 dlhých RNA génov

Zhrnutie

- Novo osekvenované genómy treba anotovať:
určovať funkcie jednotlivým oblastiam sekvencie
- Príkladom anotácie je hľadanie génov kódujúcich proteíny
- Na hľadanie génov sa hodia skryté Markovove modely
- Modely robia veľa chýb, ale dajú nám základnú predstavu o polohe a počte
génov, môžeme študovať ich funkciu

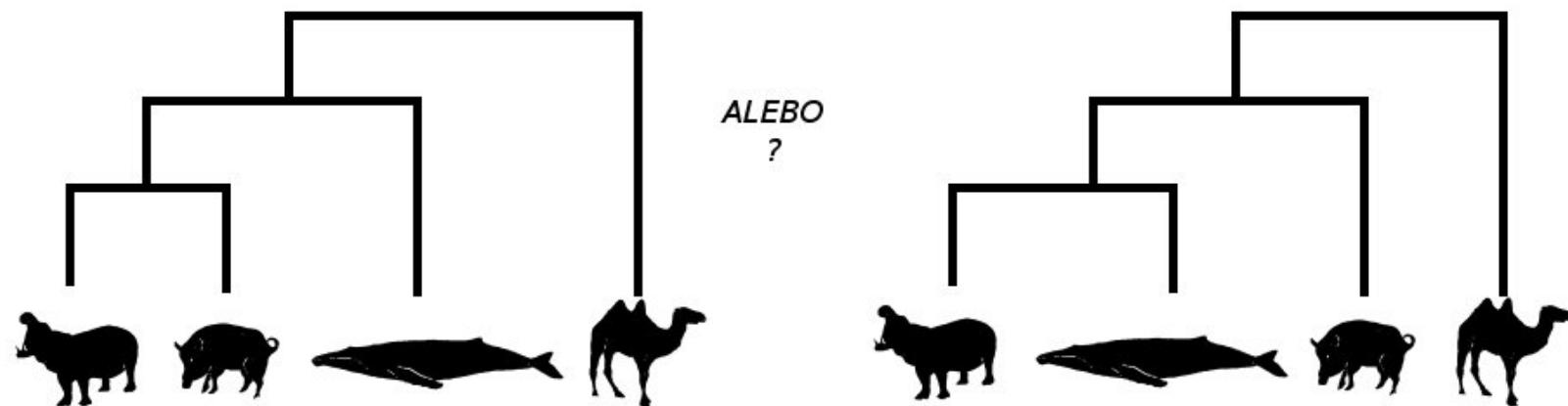
Organizačné poznámky

- Domáca úloha 1 do stredy 8.11.
Otázky k zadaniu emailom
- Pracujte na journal clube
(prečítajte si článok, naplánujte si stretnutie pred 22.11.)
- Budúci týždeň sa predmet nekoná kvôli rektorskému voľnu

Evolučné modely a stromy

Tomáš Vinař

26.10.2023

Rekonštrukcia fylogenetických stromov

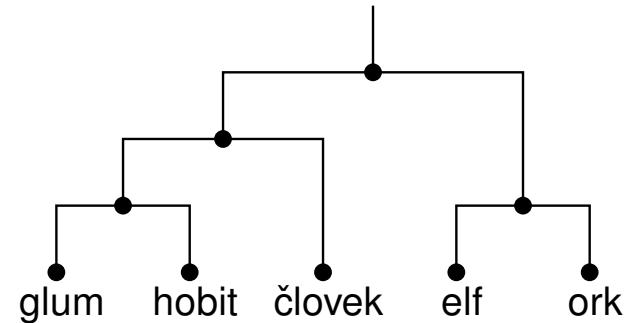
Vstup:

m **zarovnaných** sekvencií,
každá dĺžky n

človek	C	A	G	T	T	A
elf	A	A	T	A	G	A
Glum	C	C	G	A	G	A
hobit	C	C	G	T	T	C
ork	A	A	T	T	T	A

Výstup:

strom predstavujúci
ich evolučnú história

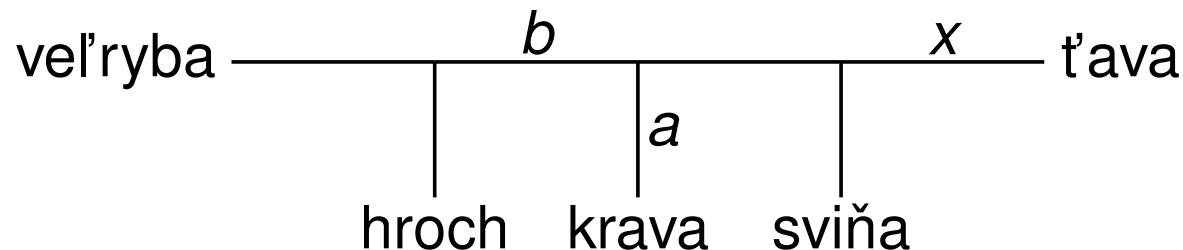

Newick format:

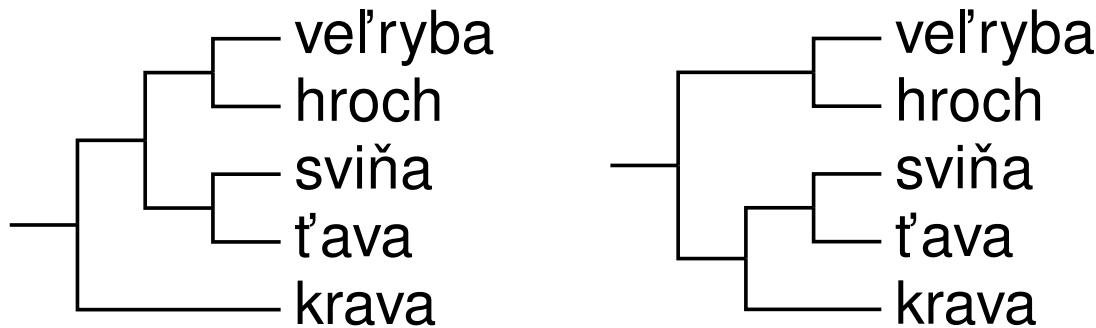
$((\text{glum}, \text{hobit}), \text{človek}), (\text{elf}, \text{ork}))$

Zakorenенé a nezakorenené stromy

Nezakorenený strom (unrooted tree)

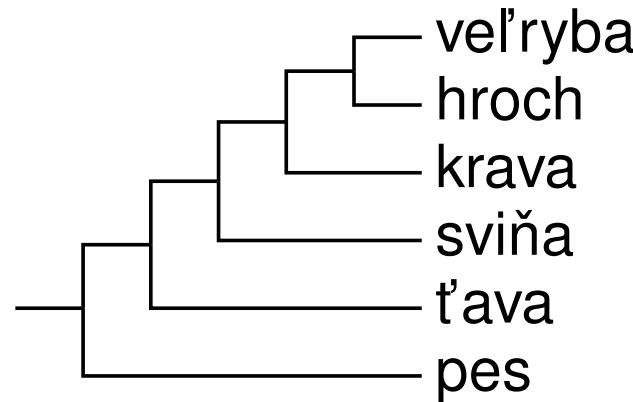
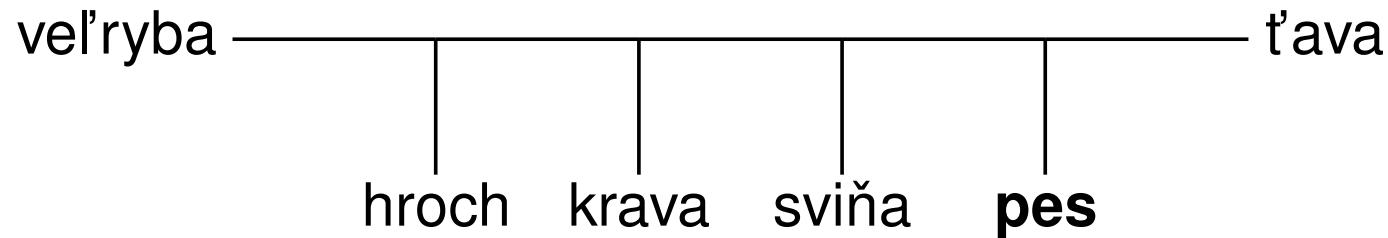
Dve zo siedmich zakorenených verzií stromu

Väčšina metód rekonštruuje nezakorenené stromy

Zakorenenie stromu pomocou vonkajšej skupiny

Do nezakoreneneho stromu pridame psa, **vonkajšiu skupinu (outgroup)**

Maximum parsimony (úsporné stromy)

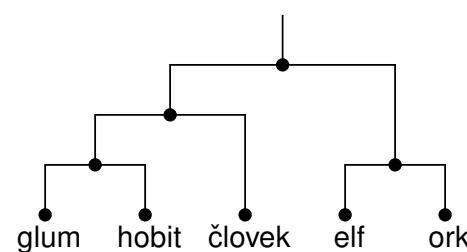
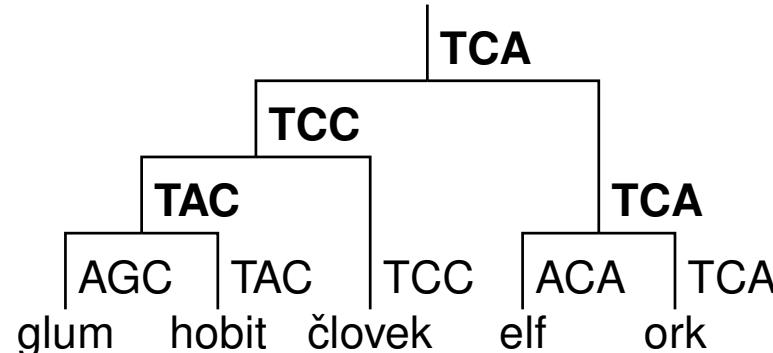
Úloha: Dané sú zarovnané sekvencie súčasných organizmov.

Chceme nájsť fylogenetický strom, ktorý vyžaduje **minimálny počet evolučných zmien**.

Evolučná zmena = mutácia jednej bázy na inú bázu

Podotázka: Pre daný fylogenetický strom, doplniť **ancestrálne sekvencie** tak, aby bol potrebný najmenší počet zmien.

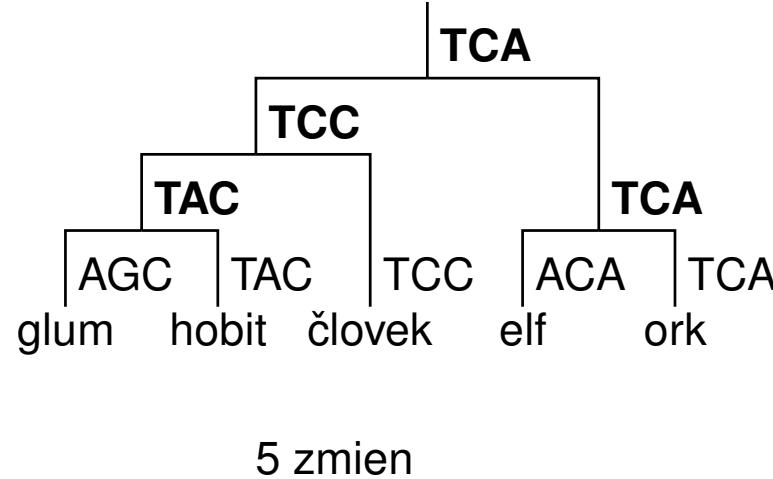
glum	AGC
hobit	TAC
človek	TCC
elf	ACA
ork	TCA

5 zmien

Podotázka: Výpočet ceny konkrétneho stromu

glum	AGC
hobit	TAC
človek	TCC
elf	ACA
ork	TCA

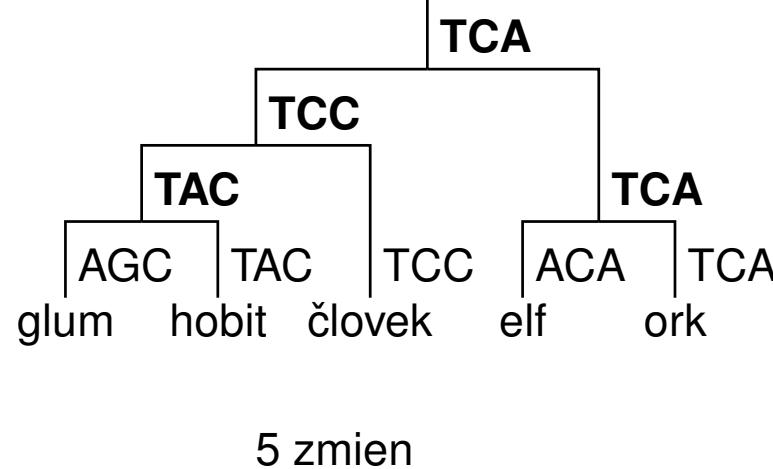
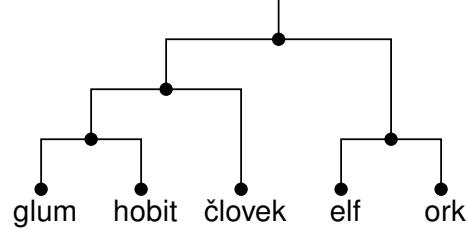
Môžeme rátať **dynamickým programovaním** pre každý stĺpec zarovnania zvlášť (cvičenia informatici).

Časová zložitosť: $O(m)$, lineárna

Zopakujeme pre každý stĺpec zarovnania: $O(mn)$

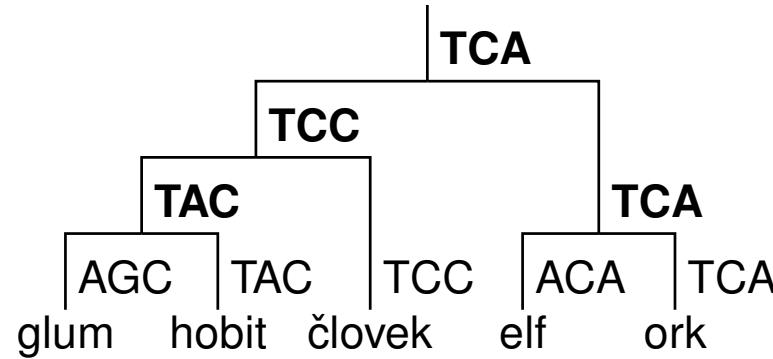
Vieme: Výpočet ceny konkrétneho stromu

glum	AGC
hobit	TAC
človek	TCC
elf	ACA
ork	TCA

Chceme: Nájsť strom s najmenšou cenou

glum	AGC
hobit	TAC
človek	TCC
elf	ACA
ork	TCA

Hľadanie najúspornejšieho stromu

NP-tažký problém

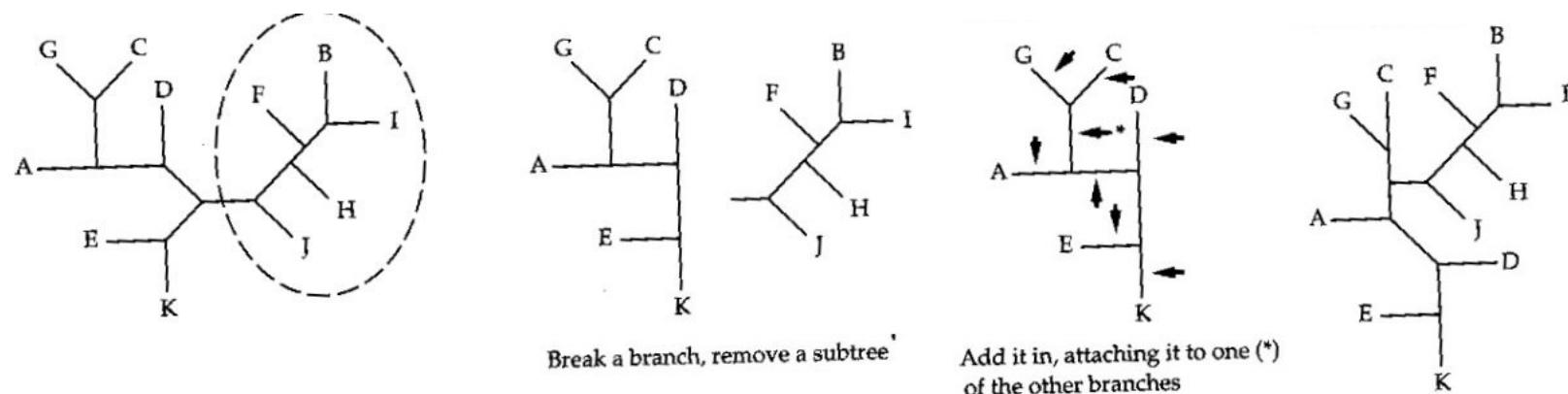
Triviálny algoritmus: vyskúšaj všetky možné stromy.

Pre m druhov $1 \cdot 3 \cdot 5 \cdots (2m - 5) = (2m - 5)!!$

Napr. pre 10 druhov cca 2 milióny, pre 20 druhov $2 \cdot 10^{20}$

Heuristické prehľadávanie:

- Začneme s "rozumným" stromom
- Pomocou stanovených operácií prehľadávame "podobné" stromy; napr. "subtree pruning and regraft":

Neighbor Joining (Metóda spájania susedov)

- Nevyužívame detaľy rozdielov medzi sekvenciami
- Zosumarizujeme ich pomocou **matice vzdialenosí** (D_{ij})

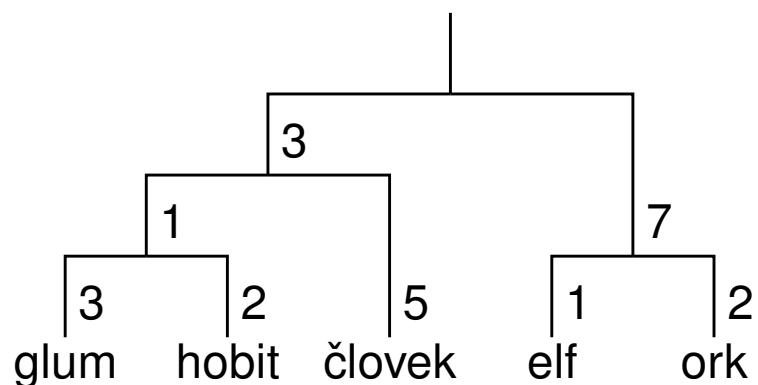
Jednoduchý príklad:

človek	C	A	G	T	T	A
elf	A	A	T	A	G	A
Glum	C	C	G	A	G	A
hobit	C	C	G	T	T	C
ork	A	A	T	T	T	A

	Č	E	G	H	O
človek	0	4	3	2	2
elf	4	0	3	6	2
Glum	3	3	0	3	5
hobit	2	6	3	0	4
ork	2	2	5	4	0

Idea spájania susedov

- Predpokladáme, že vzdialosti $D_{i,j}$ skutočne zodpovedajú vzdialenosťam v strome (**aditivita**)

	glum	hobit	človek	elf	ork
glum	0	5	9	15	16
hobit	5	0	8	14	15
človek	9	8	0	16	17
elf	15	14	16	0	3
ork	16	15	17	3	0

$$D_{\text{hobit},\text{človek}} = 2 + 1 + 5 = 8$$

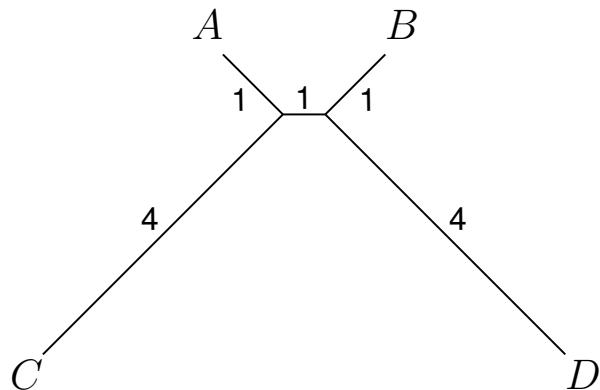
Idea spájania susedov

- Predpokladáme, že vzdialosti $D_{i,j}$ skutočne zodpovedajú vzdialenosťam v strome (**aditivita**)
- Nájdeme dva listy i a j , o ktorých vieme **s určitosťou povedať**, že majú vo výslednom strome spoločného otca
- i a j spojíme a nahradíme ich ich otcom k s novými vzdialosťami:

$$D_{k,\ell} = \frac{D_{i,\ell} + D_{j,\ell} - D_{i,j}}{2}$$

Ako určiť dva listy na spájanie?

(Prečo nie dva najbližšie?)

	A	B	C	D
A	-	3	5	6
B	3	-	6	5
C	5	6	-	9
D	6	5	9	-

Vyber listy i, j , ktoré **minimalizujú** nasledujúci výraz:

$$L_{i,j} = (m - 2)D_{i,j} - \underbrace{\sum_{k \neq i} D_{i,k}}_{r_i} - \underbrace{\sum_{k \neq j} D_{j,k}}_{r_j}$$

m : počet listov

Spájame listy i, j , ktoré minimalizujú nasledujúci výraz:

$$L_{i,j} = (m - 2)D_{i,j} - \underbrace{\sum_{k \neq i} D_{i,k}}_{r_i} - \underbrace{\sum_{k \neq j} D_{j,k}}_{r_j}$$

D						L						nové D						
	g	h	č	e	o	r_i		g	h	č	e	o		g	h	č	eo	
g	0	5	9	15	16	45	g	.	-72	-68	-58	-48		g	0	5	9	14
h	5	0	8	14	15	42	h	-72	.	-68	-48	-48		h	5	0	8	13
č	9	8	0	16	17	50	č	-68	-68	.	-50	-50		č	9	8	0	15
e	15	14	16	0	3	48	e	-58	-48	-50	.	-90		eo	14	13	15	0
o	16	15	17	3	0	51	o	-48	-48	-50	-90	.						

Časová zložitosť spájania susedov: $O(m^3)$ (m : počet listov)

V roku 2009 Elias a Lagergren vynášli algoritmus so zložitosťou $O(m^2)$

Spájanie susedov: zhrnutie

- Ak je vstupná matica aditívna a zodpovedá skutočným evolučným vzdialenosťam, spájanie susedov nám dá správny strom
- Čím dlhšie sekvencie, tým spoľahlivejší odhad vzdialosti a tým väčšia šanca dostať správny strom
- Ako však prejdeme od sekvencií k odhadu vzdialosti?
Len počítanie rozdielov nestací

	C	A	G	T	T	A		Č	E	G	H	O
človek	C	A	G	T	T	A	človek	0	4	3	2	2
elf	A	A	T	A	G	A	elf	4	0	3	6	2
Glum	C	C	G	A	G	A	Glum	3	3	0	3	5
hobit	C	C	G	T	T	C	hobit	2	6	3	0	4
ork	A	A	T	T	T	A	ork	2	2	5	4	0

Problém so vzdialenosťami

- Počas evolúcie sa môže stať, že tá istá báza zmutuje **viackrát** (trebárs aj späť na pôvodnú bázu)
- Pri počítaní rozdielov ale vidíme nanajvýš jednu zmenu na každej pozícii \Rightarrow odhad vzdialenosťi menší ako v skutočnosti
- Chceme korekciu na odhadovaný počet mutácií, ktoré sa naozaj stali

Jukesov-Cantorov model evolúcie

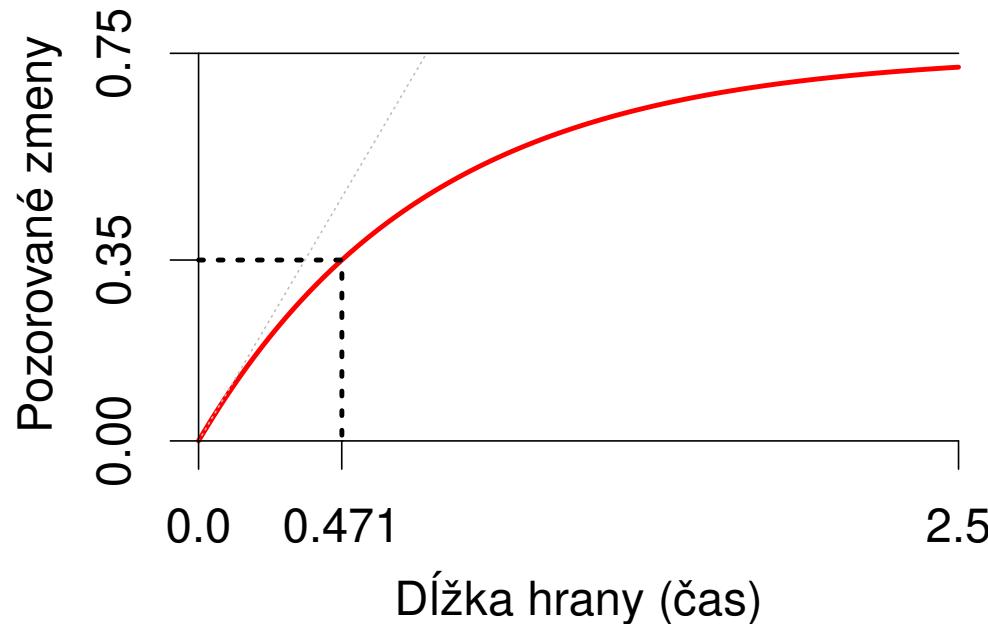
Pravdepodobnosť zmeny bázy na inú:

$$\Pr(X_{t_0+t} = C \mid X_{t_0} = A) = \frac{1}{4}(1 - e^{-\frac{4}{3}\alpha t})$$

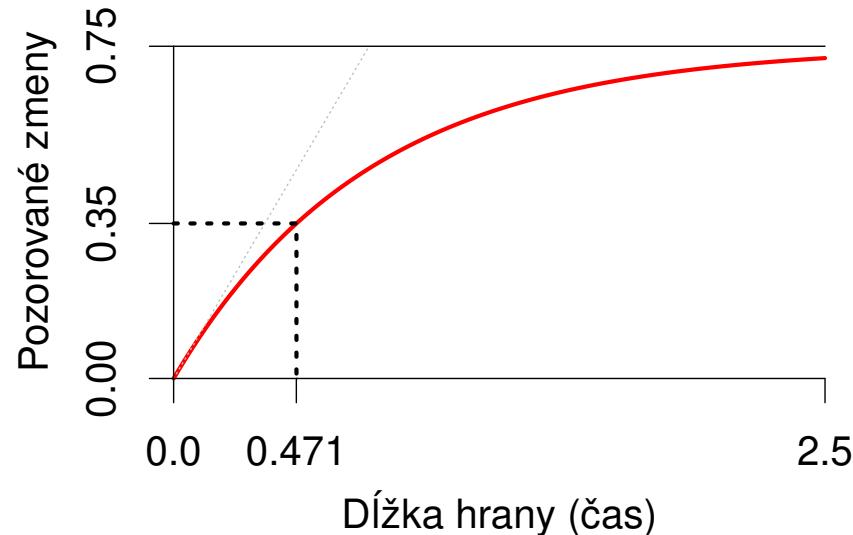
α : rýchlosť evolúcie (počet substitúcií na jednotku času)

Očakávaný počet pozorovaných zmien na bázu za čas t :

$$D(t) = \Pr(X_{t_0+t} \neq X_{t_0}) = \frac{3}{4}(1 - e^{-\frac{4}{3}\alpha t})$$

Späť ku spájaniu susedov (Neighbor Joining)

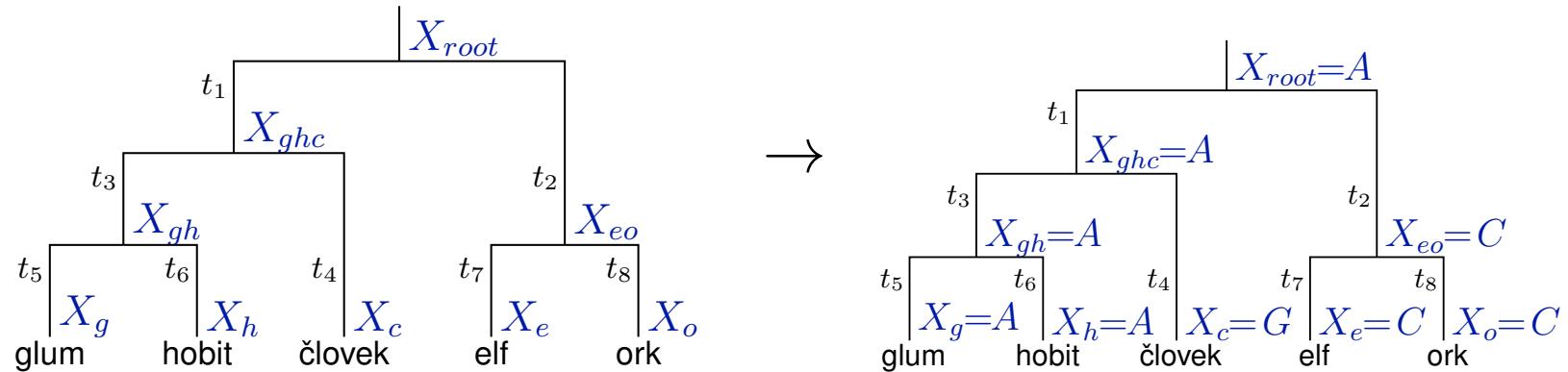
- Podľa takého modelu môžeme korigovať pozorované vzdialenosťi

$$D = \frac{3}{4}(1 - e^{-\frac{4}{3}\alpha t}) \quad \Rightarrow \quad \alpha t = -\frac{3}{4} \ln\left(1 - \frac{4}{3}D\right)$$

- Nabudúce uvidíme aj zložitejšie modely evolúcie

Najvierohodnejšie stromy (Maximum likelihood)

Strom s danými dĺžkami hrán môžeme chápať
ako **jednoduchý generatívny model**

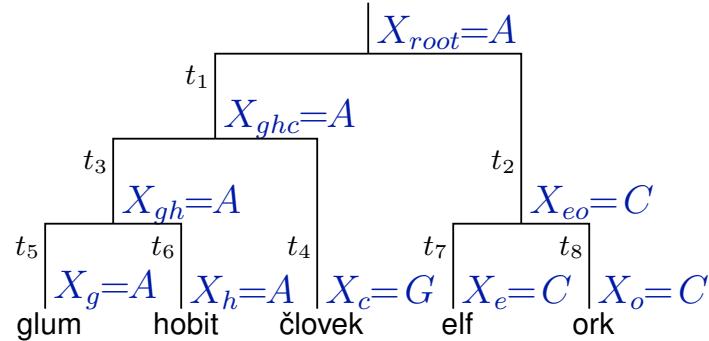

Pravdepodobnosť, že vygeneruje konkrétné bázy vo vrcholoch:

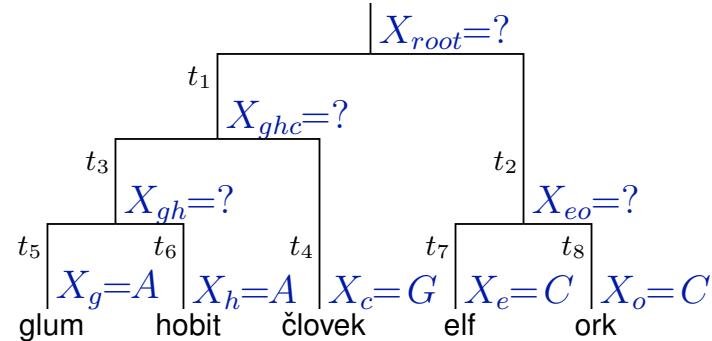
$$\begin{aligned} & \Pr(X_g = A, X_h = A, X_c = G, X_e = C, X_o = C, X_{gh} = A, \\ & X_{ghc} = A, X_{eo} = C, X_{root} = A) \\ &= \Pr(X_{root} = A) \cdot \Pr(A | A, t_1) \cdot \Pr(C | A, t_2) \cdot \Pr(A | A, t_3) \cdot \\ & \Pr(G | A, t_4) \cdot \Pr(A | A, t_5) \cdot \Pr(A | A, t_6) \cdot \Pr(C | C, t_7) \cdot \Pr(C | C, t_8) \end{aligned}$$

$\Pr(C|A, t_2)$ je skratka za $\Pr(X_{eo} = C | X_{root} = A)$, J.-C. model

Vieme počítať (súčin):

Chceme počítať
vierohodnosť stromu:

Vierohodnosť (likelihood) stromu:

$$\Pr(X_g = A, X_h = A, X_c = G, X_e = C, X_o = C)$$

sčítame pravdepodobnosti pre všetky kombinácie písmen v predkoch X_{gh} ,
 X_{ghc} , X_{eo} , X_{root}

Rátame pomocou **Felsensteinovho algoritmu**

(jednoduché dynamické programovanie, podobne ako pre úspornosť)

Pre dané zarovnanie, strom a dĺžky hrán
spočíta vierohodnosť v čase $O(nm)$

Ako nájsť najvierohodnejší strom?

- Problém je NP-ťažký ;
navyše komplikovaný tým, že na výpočet vierohodnosti **potrebujeme aj dĺžky hrán**
- Opäť použijeme heuristické vyhľadávanie:
 - Začneme s “rozumným” stromom
 - Vypočítame vierohodnosť tohto stromu:
 - * Začneme s “rozumnými” dĺžkami hrán
 - * Vypočítame vierohodnosť stromu s dĺžkami
 - * Mierne zmeníme dĺžky tak, aby sa zlepšila vierohodnosť a opakujeme
 - Pomocou stanovených operácií (ako v prípade parsimony) skúšame “podobné” stromy, až kým nevieme zlepšiť

Konzistentnosť fylogenetických algoritmov

- “Rozumne” správajúce sa algoritmy: ak dĺžka sekvencií (n) rastie, ich odpoveď by sa mala približovať ku správnej odpovedi.
- Hovoríme, že algoritmus pre hľadanie fylogenetického stromu je **konzistentný**, ak v prípade, že n ide do nekonečna, pravdepodobnosť správneho stromu konverguje k 1.

Porovnanie algoritmov

	Zložitosť	Konzistentný	Využitie dát
Parsimony (úspornosť)	NP-ťažký	NIE	celé sekvencie
Neighbor Joining	$O(m^2)$	ÁNO	iba vzdialenosť
Likelihood (vieročnosť)	NP-ťažký	ÁNO	celé sekvencie

Odkiaľ zohnať dáta pre fylogenetiku?

Často sa používajú špeciálne sekvencie
(napr. gény ribozomálnej RNA, mitochondriálny genóm)

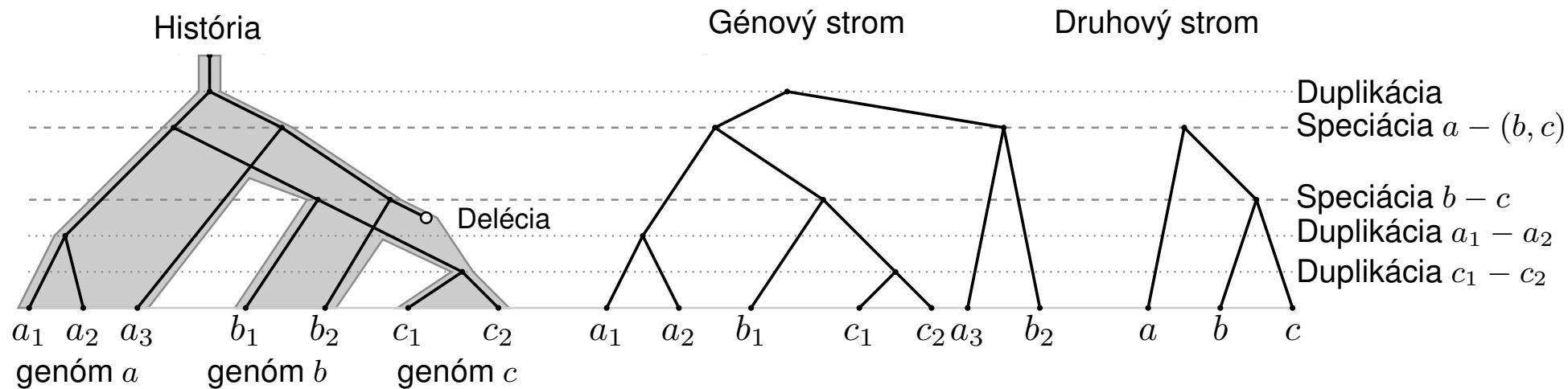
Chceme využiť aj ďalšie časti genómu. Čo tak:

- Vybrať si sympathetický gén
- Nájsť jeho homológy v iných genómoch
- Použiť tieto na konštrukciu fylogenetického stromu
(DNA sekvencie alebo proteíny)

Problém: počas evolúcie sa časť genómu s vybraným génom mohla duplikovať

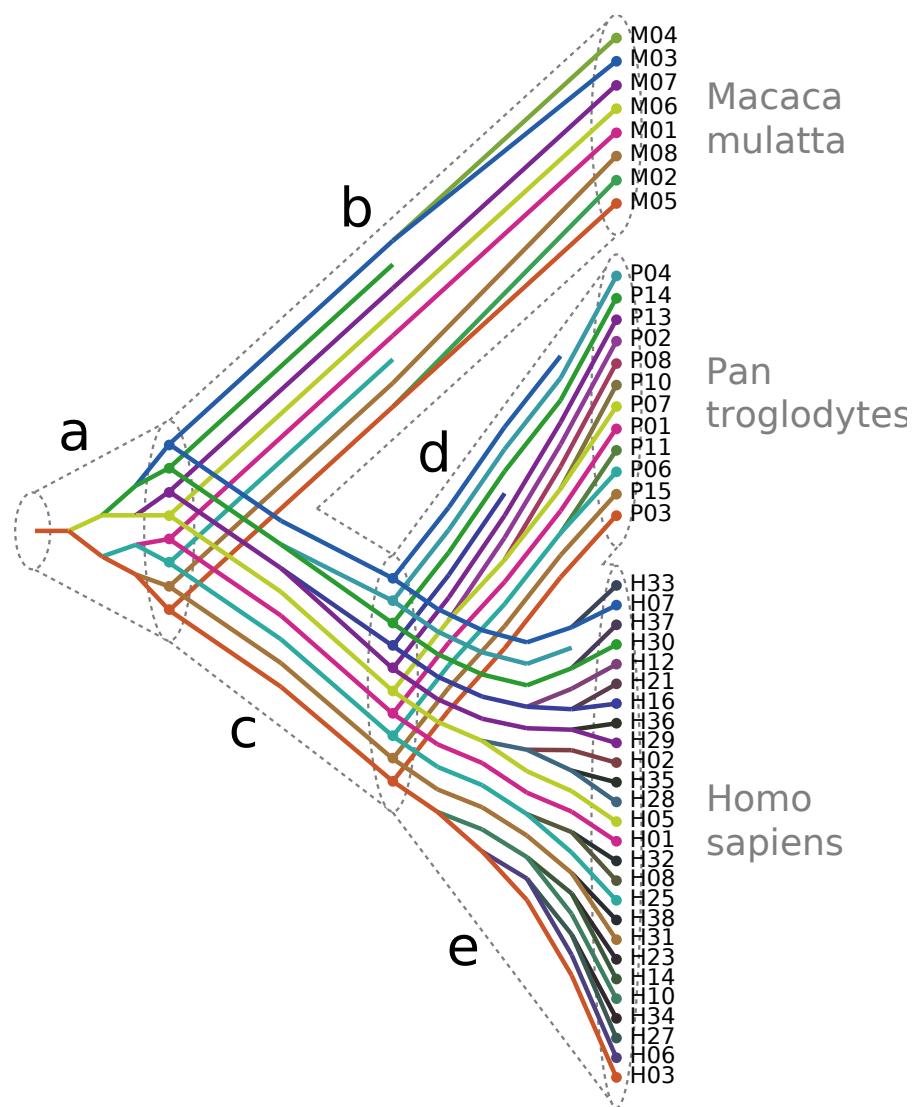
História duplikovaného génu

Príklad: organizmy a, b, c , gény $a_1, a_2, a_3, b_1, b_2, c_1, c_2$

- **Homológ:** vyvinuli sa zo spoločného predka, podobná sekvencia
- **Ortológ:** najbližší spoločný predok je speciácia
(napr. dvojice génov $a_1 - b_1, a_2 - b_1$)
- **Paralóg:** najbližší spoločný predok je duplikácia
(napr. dvojice génov $a_1 - a_2, a_1 - b_2$)

Zložitejší príklad duplikácie génu:

Zhrnutie

- Modely evolúcie nukleotidov nám dávajú možnosť:
 - Odhadovať skutočnú evolučnú vzdialenosť (počet substitúcií) z počtu pozorovaných zmien medzi sekvenciami
 - Počítať pravdepodobnosť, že uvidíme zmenu nukleotidu za určitý čas t
- Tri metódy na vytváranie evolučných stromov:
 - Úsporné stromy (parsimony)
 - Spájanie susedov (neighbour joining)
 - Vierohodnosť stromov (maximum likelihood)
- Génové a druhové stromy; komplikácie pri vytváraní stromov

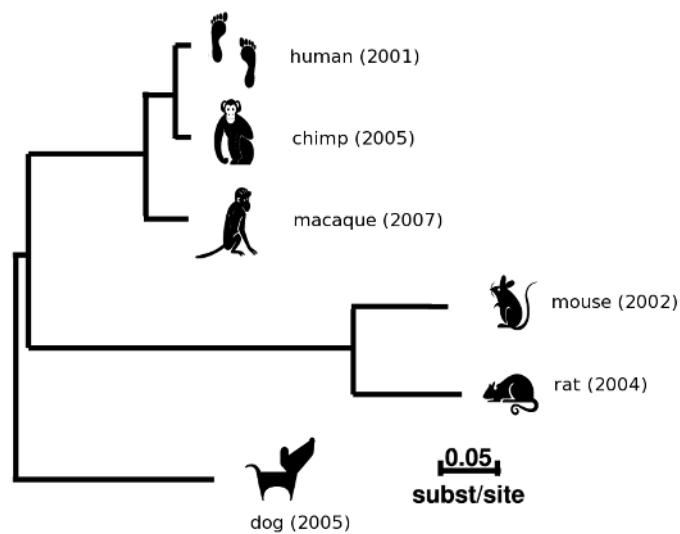
Organizačné poznámky

- Domáca úloha 2 bude zverejnená dnes, dátum odovzdania 29.11. 22:00
Informatici budú implementovať algoritmus, ktorý bude preberaný budúci týždeň na cvičeniach
- Nezabudnite na **prvé stretnutie** ohľadom journal clubu
(najneskôr 22.11., osobne alebo online).
Pred stretnutím oznámte čas a miesto do diskusie skupiny na Moodli
Po stretnutí napíšte krátku správu do diskusie
(kto sa zúčastnil, čo sa dohodlo, či sú nejaké problémy, stačí pár viet)

Komparatívna genomika

Tomáš Vinař

9.11.2023

Komparatívna genomika

- Štúdium evolúcie genómov
 - Mutácie jednotlivých báz DNA (táto prednáška)
 - Krátke inzercie a delécie
 - Väčšie udalosti: prestavby genómu, duplikácie
- Typy mutácií:
 - Neutrálne
 - Škodlivé (deleterious)
⇒ **Purifikačný výber (purifying selection)**
 - Prospešné (advantageous)
⇒ **Pozitívny výber (positive selection)**
- Na základe porovnávania genómov chceme nájsť oblasti s nezvyčajnou evolučnou históriou
(zachovávanie dôležitých funkcií, vývoj nových funkcií)

Komparatívna genomika

- Zostavíme viacnásobné zarovnanie genómov
(zarovnané miesta by mali pochádzať z tej istej sekvencie spoločného predka)

Human	AGTGGCTGCCAGGCTG---GGATGCTGAGGCCTTGTTCAGGGAGGT
Rhesus	AGTGGCTGCCAGGCTG---GGTTGCTGAGGCCTTGTTCGCCGGGAGGT
Mouse	GGTGGCTGCCGGGCTG---GGTGGCTGAGGCCTTGTGGTGGGTGGT
Dog	AGTGGCTGCCCGGCTG---GGTGGCTGAGGCCTTATTGCAGGGAGGT
Horse	GATGGCTGCCGGGCTG---GGCTGCCGAGGCCTTGTTCGTGGGAGGT
Armadillo	AGTGGCTGCCGGGCTG---GGAGGCCAAGGCCTTGTTCGCCGGCAGGT
Chicken	AGTGGCTGCCAGTCTGCCGTGGCCGACGTCTGCTCGGGGAAGGT
X. trop	AATGGCTTCCATTGTGCCGTGAGGTCTGTTCTGGGAAGAT

- **Metódy:** Kombinujeme techniky na anotáciu (HMM) a pravdepodobnostné modely evolúcie

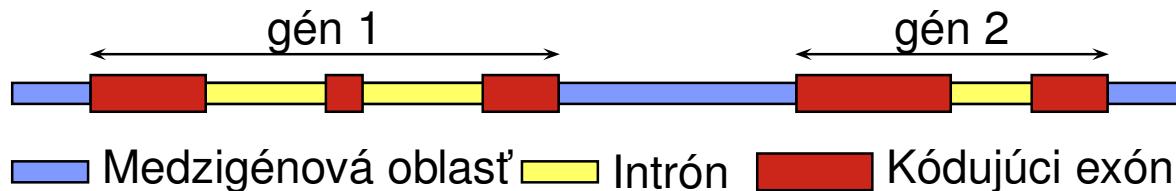
Príklad 1: Hľadanie funkčných oblastí sekvencií

Dôsledky purifikačného výberu:

- Funkčné časti sekvencie zostávajú zachované, menia sa pomalšie
- Nefunkčné sekvencie sa vyvýjajú rýchlejším tempom
- **Príklad:** gény kódujúce proteíny, porovnanie človek myš
 - kódujúce časti: 85% zhoda (zarovnanie na 98% dĺžky)
 - intróny: 69% zhoda (zarovnanie na 48% dĺžky)
- **Úloha:** Hľadáme nadmerne dobre zachované sekvencie
- Veľká časť bude zodpovedať známym funkčným elementom (kódujúce gény, regulačné regióny, a pod.)
- Zachované sekvencie ktoré sa neprekryvajú so známymi funkčnými elementami: zaujímavé objekty pre výskum

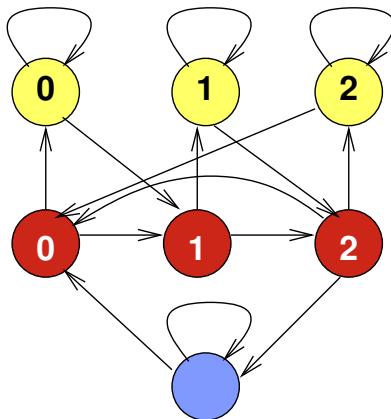
Opakovanie: hľadanie génov

Úlohou je nájsť polohu génov v genóme a ich exónovú štruktúru.

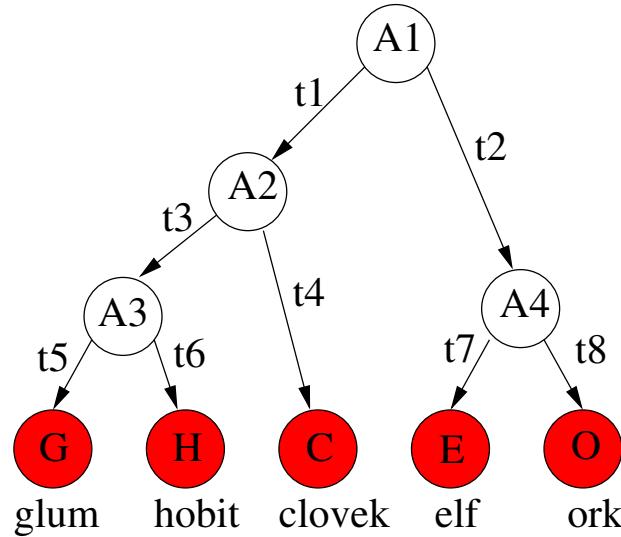
Vytvoríme skrytý Markovovský model (HMM), ktorý vie generovať sekvencie a ich anotácie podobné skutočným.

Pýtame sa, ktorá anotácia je najpravdepodobnejší páriť k danej sekvencii.

Opakovanie: pravdepodobnosné modely evolúcie

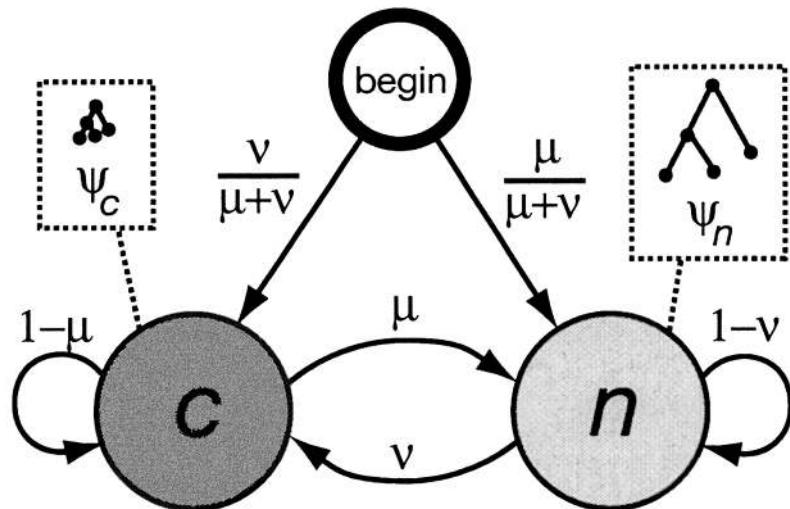
- Strom môžeme chápať ako **jednoduchý generatívny model**

- Pre hranu z Y do X dĺžky t možno pravdepodobnosť mutácie spočítať použitím evolučného modelu, napr. Jukes-Cantor:
$$\Pr(X = C \mid Y = A, t) = \frac{1}{4}(1 - e^{-\frac{4}{3}\alpha t})$$
- Pre celý strom $\Pr(G, H, C, E, O, A1, \dots, A4) = \Pr(A1) \cdot \Pr(A2 \mid A1, t_1) \cdot \Pr(A4 \mid A1, t_2) \cdot \Pr(A3 \mid A2, t_3) \cdot \Pr(G \mid A3, t_5) \cdot \Pr(H \mid A3, t_6) \cdot \Pr(C \mid A2, t_4) \cdot \Pr(E \mid A4, t_7) \cdot \Pr(O \mid A4, t_8)$

PhastCons: detekcia dobre zachovaných sekvenčí

Fylogenetické HMM: kombinácia HMM a fylogenetického stromu.

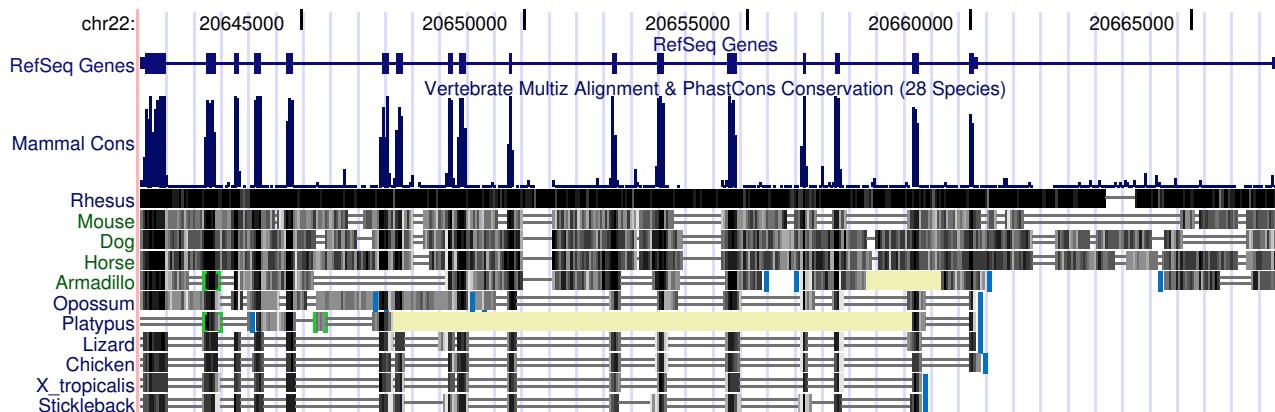

- Dva stavy: zachovaná sekv., neutrálna sekv.
- V každom stave generujeme celý stĺpec zarovnania
- Zachovaná sekvenčia má kratšie hrany stromu, teda menšia divergencia sekvenčí

X = TCGCGACATATAACG... >
TTGGGGCATGTGGGT...
AGCAGACGTCCGCAA...

Použitie fylogenetického HMM

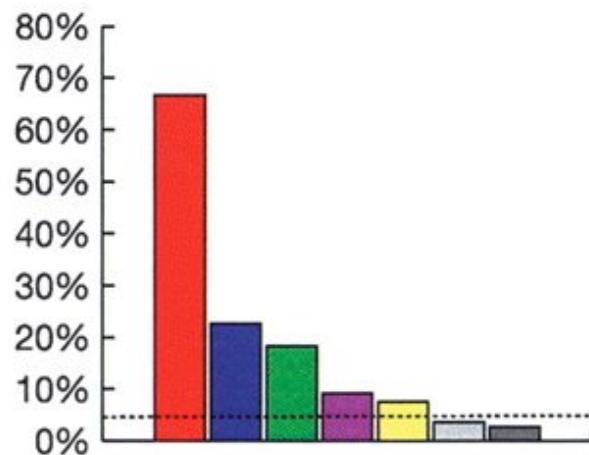
- Model určuje rozdelenie pravdepodobnosti cez zarovnania a anotácie
(tu: anotácia = označenie zachovaných sekvencií)
- Pre dané zarovnanie hľadáme najpravdepodobnejšiu anotáciu
- Kombinácia Viterbiho a Felsensteinovho algoritmu

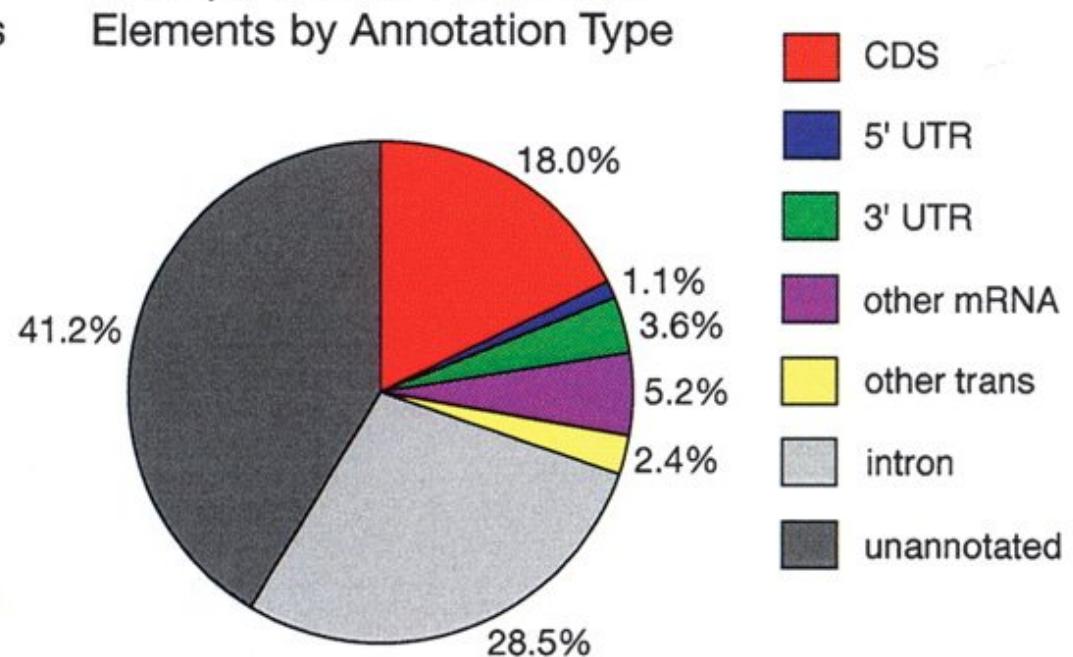
Výsledky celogenómovej aplikácie PhastCons-u

Zarovnania genómov človeka, myši, sliepky, fugu

Coverage of Annotation Types by Conserved Elements

Composition of Conserved Elements by Annotation Type

Fylogenetické HMM pre hľadanie génov

- Použijeme stavy z hľadača génov
- Pre každý stav máme evolučný model
(maticu rýchlosťí, dĺžky hrán)
- Trojperiodickosť frekvencií mutácií pomáha nájsť gény

Ako veľmi pomôžu zarovnania zlepšiť presnosť

Program	Exóny		Gény	
	sn	sp	sn	sp
AUGUSTUS (1 genóm)	52%	63%	24%	17%
NSCAN (zarovnanie)	68%	82%	35%	37%

Guigo et al 2006, evaluácia na 1% ľudského genómu

Genetický kód

Ala / A	GCT, GCC, GCA, GCG	Leu / L	TTA, TTG, CTT, CTC, CTA, CTG
Arg / R	CGT, CGC, CGA, CGG, AGA, AGG	Lys / K	AAA, AAG
Asn / N	AAT, AAC	Met / M	ATG
Asp / D	GAT, GAC	Phe / F	TTT, TTC
Cys / C	TGT, TGC	Pro / P	CCT, CCC, CCA, CCG
Gln / Q	CAA, CAG	Ser / S	TCT, TCC, TCA, TCG, AGT, AGC
Glu / E	GAA, GAG	Thr / T	ACT, ACC, ACA, ACG
Gly / G	GGT, GGC, GGA, GGG	Trp / W	TGG
His / H	CAT, CAC	Tyr / Y	TAT, TAC
Ile / I	ATT, ATC, ATA	Val / V	GTT, GTC, GTA, GTG
START	ATG	STOP	TAA, TGA, TAG

Príklad 2: Hľadanie génov pod vplyvom pozitívneho výberu

- **Pozitívny výber** = proces, ktorým sa v genóme ustália **prospešné mutácie**
- Neobvykle vysoké množstvo mutácií, ktoré by mohli súvisieť so zmenou funkcie
- V rámci génov, ktoré kódujú proteíny:
 - **Synonymné mutácie** nemenia zakódovanú aminokyselinu
napr. ACA (Thr) \Rightarrow ACT (Thr)
 - **Nesynonymné mutácie** menia zakódovanú aminokyselinu
napr. ACA (Thr) \Rightarrow AAA (Lys)
- Vytvoríme pravdepodobnosťný model evolúcie, ktorý bude rozlišovať synonymné a nesynonymné mutácie \Rightarrow identifikácia sekvenčí s neobvykle vysokým podielom nesynonymných mutácií

Od Jukes-Cantorovho modelu ku všeobecnejším modelom mutácií

- Jukes-Cantor predpokladá, že každá mutácia rovnako pravdepodobná
- Všeobecnenší model:
zavedieme μ_{xy} **rýchlosť substitúcie** z bázy x na bázu y
- Matica rýchlosťí (substitution rate matrix)

$$\begin{pmatrix} -\mu_A & \mu_{AC} & \mu_{AG} & \mu_{AT} \\ \mu_{CA} & -\mu_C & \mu_{CG} & \mu_{CT} \\ \mu_{GA} & \mu_{GC} & -\mu_G & \mu_{GT} \\ \mu_{TA} & \mu_{TC} & \mu_{TG} & -\mu_T \end{pmatrix}$$

Pre daný čas t , môžeme vypočítať pravdepodobnosť každej substitúcie z bázy x na bázu y (**transition probabilities**): $\Pr(y = C \mid x = A, t)$

Znižovanie počtu parametrov — HKY matica

Hasegawa, Kishino a Yano

$$\begin{pmatrix} -\mu_A & \pi_C & \kappa\pi_G & \pi_T \\ \pi_A & -\mu_C & \pi_G & \kappa\pi_T \\ \kappa\pi_A & \pi_C & -\mu_G & \kappa\pi_T \\ \pi_A & \kappa\pi_C & \pi_G & -\mu_T \end{pmatrix} \quad \mu_{x,y} = \begin{cases} \kappa\pi_y & \text{ak } x \Leftrightarrow y \text{ je tranzícia} \\ \pi_y & \text{ak } x \Leftrightarrow y \text{ je transverzia} \end{cases}$$

- **ekvilibrium:** frekvencie $\pi_A, \pi_C, \pi_G, \pi_T$
- rozlišujeme **tranzicie** $C \Leftrightarrow T, A \Leftrightarrow G$ a **transverzie** $\{C, T\} \Leftrightarrow \{A, G\}$
tranzicie sú κ krát častejšie (typicky $\kappa \approx 2$)
- Máme iba štyri parametre: $\pi_A, \pi_C, \pi_G, \kappa$
(π_T sa dopočíta do 1)

Substitučný model pre kodóny

Namiesto jednotlivých báz uvažujeme trojice

Rýchlosť zmeny z kodónu i na kodón j :

$$\mu_{i,j} = \begin{cases} 0, & \text{ak sa } i, j \text{ líšia na } > 1 \text{ pozíciách,} \\ \kappa\pi_j, & \text{synonymné tranzície,} \\ \pi_j, & \text{synonymné transverzie,} \\ \omega\kappa\pi_j, & \text{nesynonymné tranzície,} \\ \omega\pi_j, & \text{nesynonymné transverzie.} \end{cases}$$

Príklad: $\mu_{AAC,GGC} = 0$, $\mu_{CTA,CTT} = \pi_{CTT}$, $\mu_{CTA,CCA} = \omega\kappa\pi_{CCA}$

Parametre: Frekvencie kodónov π_j , ω , κ

neutrálna evolúcia $\omega = 1$, pozitívny výber $\omega > 1$,
purifikačný výber $\omega < 1$

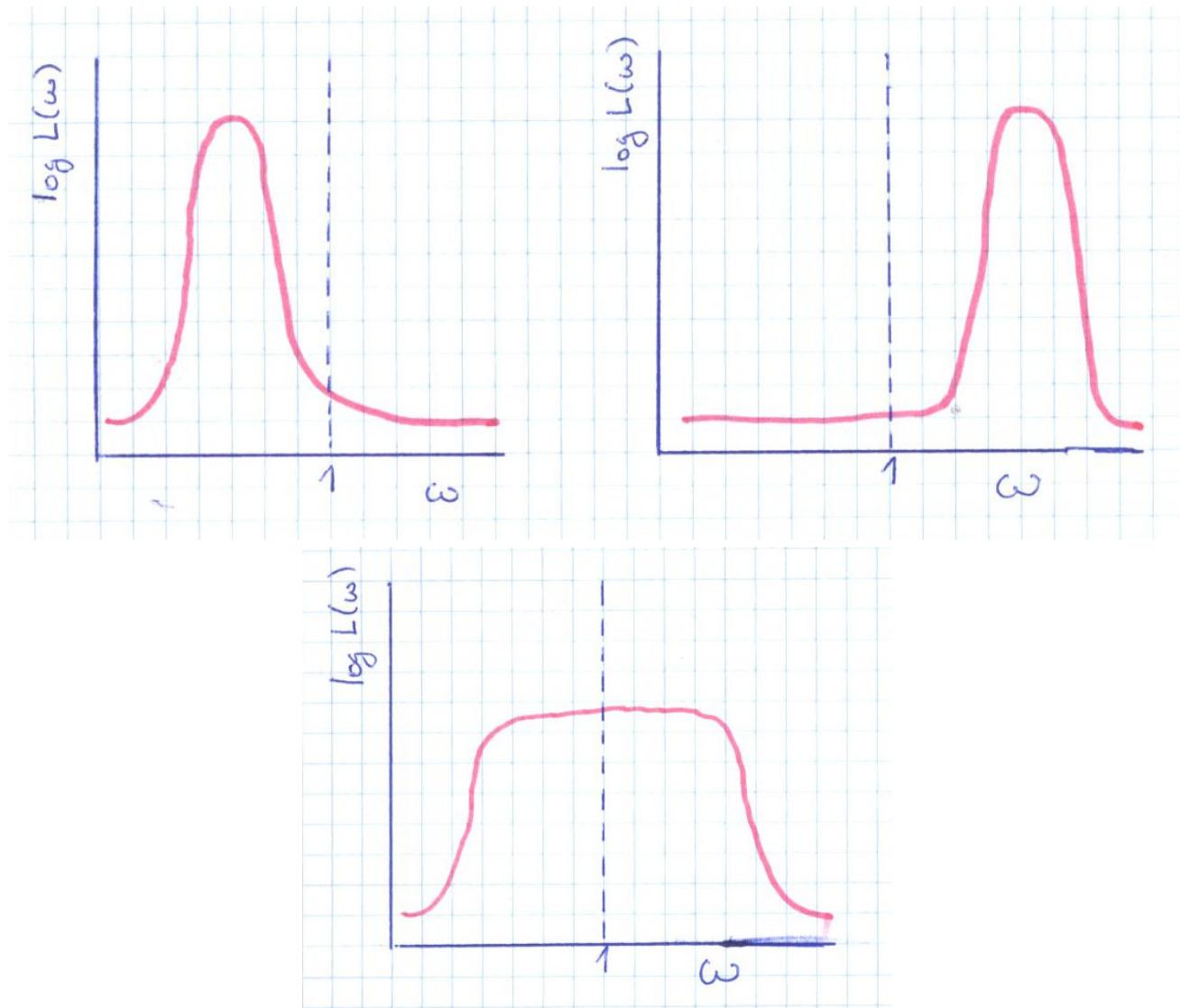
Aplikácia kodónového substitučného modelu

	F	V	I	H	D	S	E	G	D	G	E	C	M	Q	E
človek	TTT	GTG	ATC	CAC	GAC	TCC	GAG	GGG	GAC	GGC	GAG	TGC	ATG	CAG	GAG
kosmáč	TTT	GTG	ATC	CAC	GAG	AAC	AAC	AAG	GAC	GGC	GAG	TGC	ATG	CAG	GAT
	F	V	I	H	E	N	N	K	D	G	E	C	M	Q	D

- Na základe celých genómov môžeme odhadnúť základné parametre modelu π_*, κ
- Pre dané ω a t vieme spočítať viero hodnosť

$$L(\omega, t) = \Pr(C, K \mid \omega, t)$$

- Sledujeme, ako sa mení $L(\omega) = \max_t L(\omega, t)$ pre rôzne hodnoty ω

Test pomerov viero hodností (Likelihood-ratio test)

- $L(\omega)$ môže byť najväčšie pre $\omega > 1$,
ale môže to byť spôsobené len štatistickou varianciou v dátach
 \Rightarrow potrebujeme štatistický test
- Spočítame viero hodnosť $L_A = \max_{\omega < 1} L(\omega)$
- Spočítame viero hodnosť $L_B = \max_{\omega} L(\omega)$ (bez obmedzenia ω)
- Vždy platí $L_B \geq L_A$
- Ak skutočné $\omega < 1$, $L_A \approx L_B$ (nulová hypotéza)
nás zaujímajú prípady $L_B >> L_A$
 \Rightarrow gén pod vplyvom pozitívneho výberu (alt. hypotéza)

Za predpokladu, že $\omega < 1$, platí $2 \log(L_B/L_A) \approx \chi_1^2$

\Rightarrow možno priradiť P-hodnotu nulovej hypotéze $\omega < 1$

Hľadanie génov pod vplyvom pozitívneho výberu: Zhrnutie

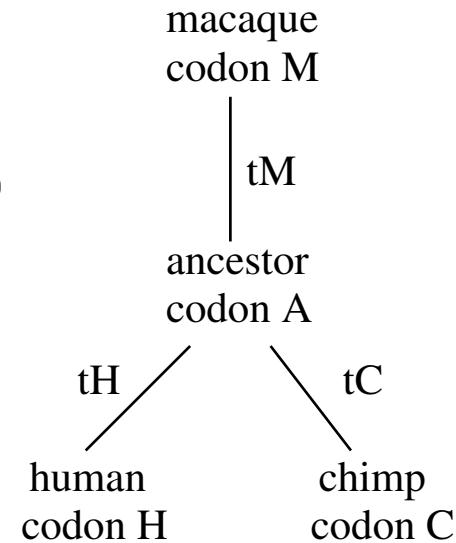
- Nájdeme zarovnanie toho istého génu z dvoch organizmov (na úrovni kodónov)
- Odhadneme základné parametre kodónového modelu na základe porovnania celých genómov
- Parameter ω modeluje selekciu
- Spočítame vierohodnosť $L_A = \max_{\omega < 1} L(\omega)$ a vierohodnosť $L_B = \max_{\omega} L(\omega)$
- Na základe štatistiky $2 \log(L_B / L_A)$ priradíme P-hodnotu nulovej hypotéze $\omega < 1$
- Gény s malou P-hodnotou sú pod vplyvom pozitívneho výberu

“Jednoducho” rozšíriteľné na porovnanie viacerých organizmov

$$\Pr(A, H, C, M | \omega, t_H, t_C, t_M) = \\ \pi_A \cdot \Pr(H | A, t_H) \cdot \Pr(C | A, t_C) \cdot \Pr(M | A, t_M)$$

Zbavíme sa ancestrálnych sekvencií:

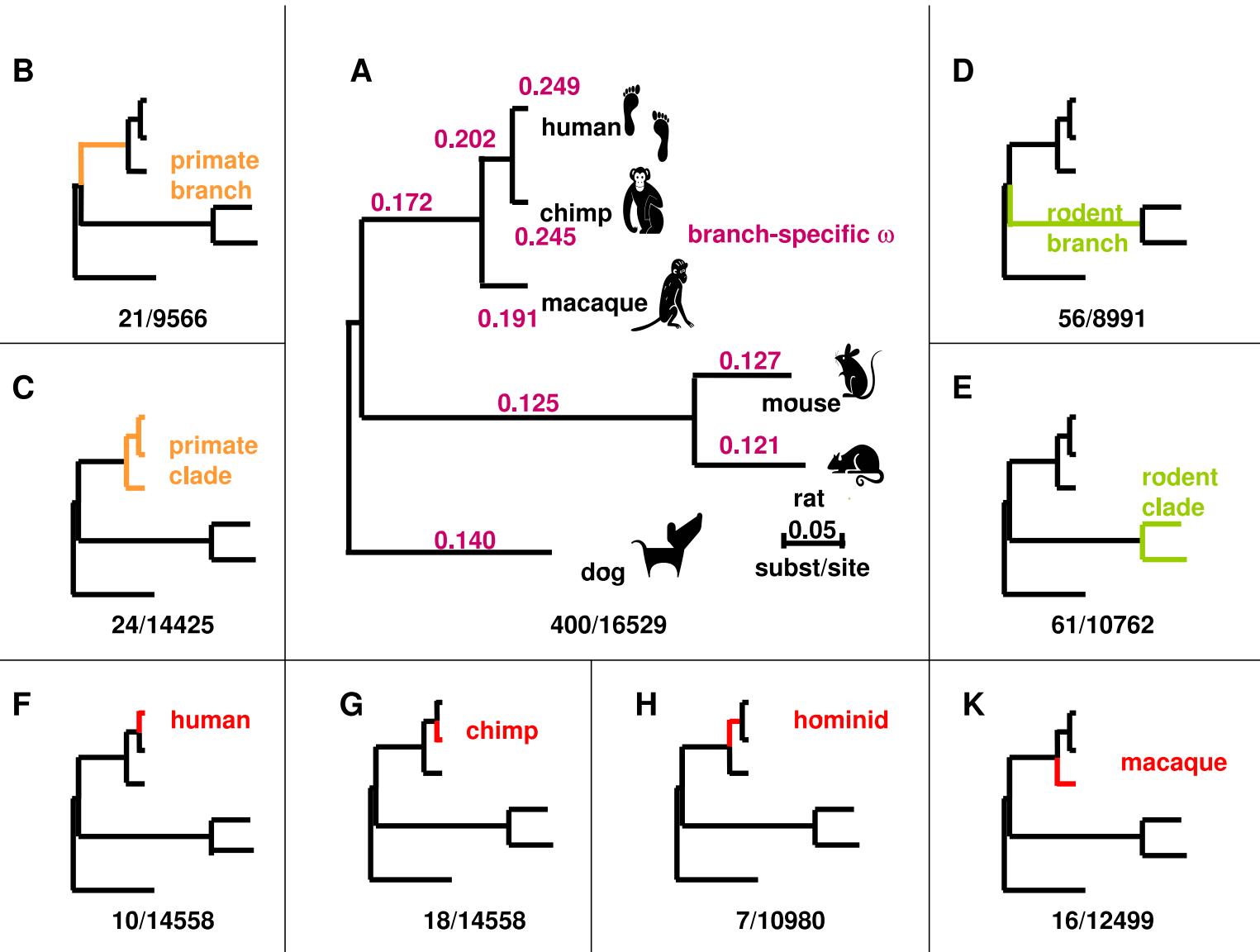
$$\Pr(H, C, M | \omega, t_H, t_C, t_M) = \\ \sum_A \Pr(A, H, C, M | \omega, t_H, t_C, t_M)$$

Vierohodnosť ω :

$$L(\omega) = \max_{t_H, t_C, t_M} \Pr(H, C, M | \omega, t_H, t_C, t_M)$$

- Existuje program PAML, ktorý takúto vierohodnosť počíta
- K dispozícii zložitejšie modely, napr. s meniacim sa ω v rámci génu

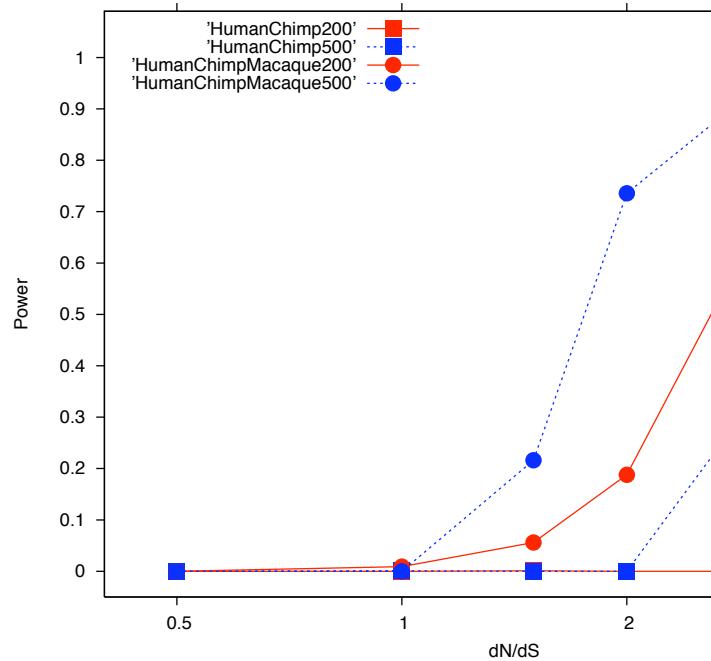
Funkčné kategórie obohatené o gény s pozitívnym výberom

Defense: cellular defense response, antigen processing and presentation, response to virus, response to bacterium

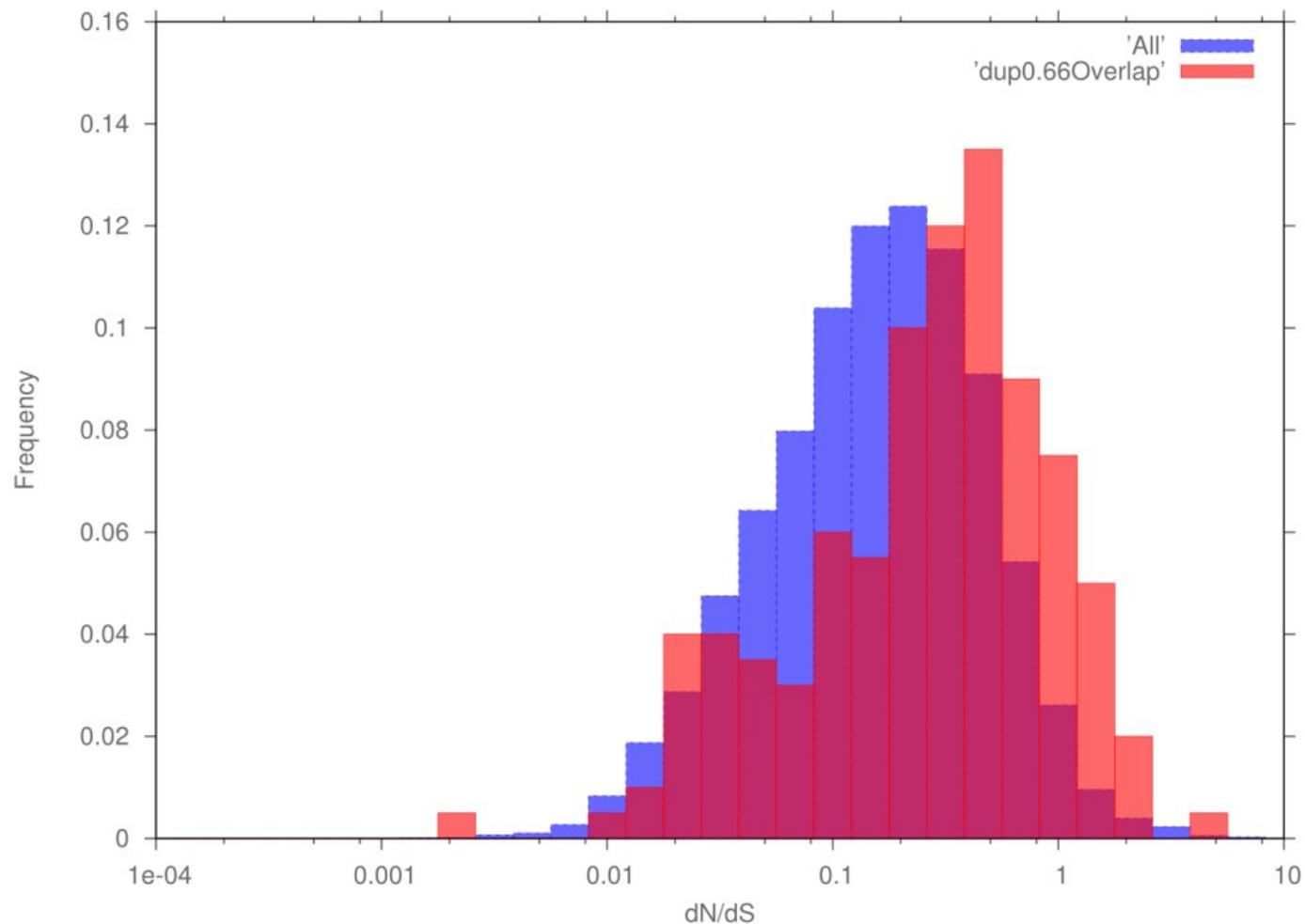
Immunity: adaptive immune response, adaptive immune response somatic recomb, lymphocyte mediated immunity, immunoglobulin mediated immune response, B cell mediated immunity, innate immune response, complement activation alternative pathway, regulation of immune system process, positive regulation of immune response, humoral immune response, complement activation classical pathway, humoral immune response circulating immunoglob, complement activation, activation of plasma proteins mute inflam resp, akute inflammatory response, response to wounding

Sensory perception: sensory perception of taste, G-protein coupled receptor protein signaling pathway, neurological process, sensory perception of chemical stimulus, sensory perception of smell

Viacej genómov pomáha vylepsiť účinnosť testov

Pozitívny výber v duplikovaných génoch

Zhrnutie

- Prirodzený výber má významnú úlohu v evolúcii
- **Purifikačný výber:**
 - Zachované regióny majú s veľkou pravdepodobnosťou nejakú funkciu
 - Pri hľadaní génov berieme do úvahy aj typické mutácie kodónov
- **Pozitívny výber:**
 - Pozitívny výber v génoch sa prejavuje veľkým pomerom nesynonymných zmien (evolúcia na proteínovej úrovni)
 - Zduplikované gény sú častejšie pod vplyvom pozitívneho výberu
 - Poľovačka pokračuje: hľadáme gény spôsobujúce charakteristické črty človeka
- **Metódy:** evolučné modely, fylogenetické HMM, test pomerov viero hodností

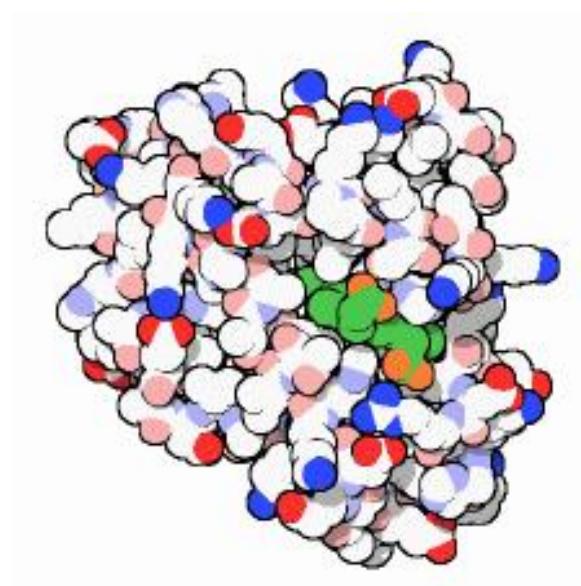
Oznamy

- DÚ 2 je na stránke, odovzdať do 29.11.
- Stretnutia journal clubu do stredy 22.11.
- Budúci štvrtok 23.11. nebudú prednáška ani cvičenia
Dáme vám video verziu
Dôležité: na cvičeniach úvod do bezkontextových gramatík,
pozrite si určite pred prednáškou 30.11., budete ich potrebovať
Obidva kvízy zverejnené dnes, termín o dva týždne
- Termíny na konci semestra
 - DÚ3 streda 13.12., správy zo journal clubu piatok 15.12.

Štruktúra a funkcia proteínov

Broňa Brejová

15.11.2023

Proteíny

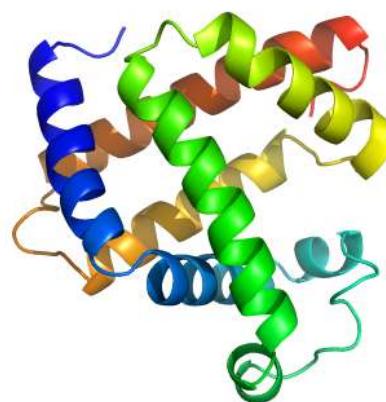
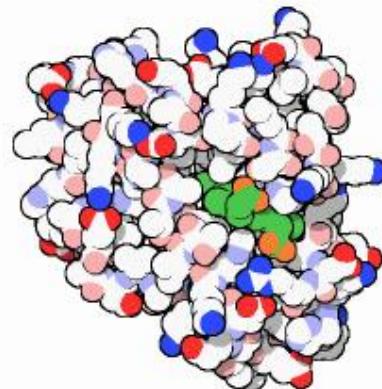
Reťazce 20 rôznych aminokyselín s rôznymi chemickými vlastnosťami:

Aminokyselina	Postranný reťazec	Jeho vlastnosti
Alanín (A)	-CH3	hydrofóbny
Arginín (R)	-(CH2)3NH-C(NH)NH2	bázický
Asparagín (N)	-CH2CONH2	hydrofilný
Kyselina asparágová (D)	-CH2COOH	kyslý
Cysteín (C)	-CH2SH	hydrofóbny
Kyselina glutámová (E)	-CH2CH2COOH	kyslý
Glutamín (Q)	-CH2CH2CONH2	hydrofilný
Glycín (G)	-H	hydrofilný
Histidín (H)	-CH2-C3H3N2	bázický
Izoleucín (I)	-CH(CH3)CH2CH3	hydrofóbny
Leucín (L)	-CH2CH(CH3)2	hydrofóbny
Lyzín (K)	-(CH2)4NH2	bázický
Metionín (M)	-CH2CH2SCH3	hydrofóbny
Fenylalanín (F)	-CH2C6H5	hydrofóbny
Prolín (P)	-CH2CH2CH2-	hydrofóbny
Serín (S)	-CH2OH	hydrofilný
Treonín (T)	-CH(OH)CH3	hydrofilný
Tryptofán (W)	-CH2C8H6N	hydrofóbny
Tyrozín (Y)	-CH2-C6H4OH	hydrofóbny
Valín (V)	-CH(CH3)2	hydrofóbny

Štruktúra proteínov

- **Primárna štruktúra:** sekvencia aminokyselín
- **Sekundárna štruktúra:** pravidelné útvary
alfa-hélix, beta-skladaný list (beta sheet)
- **Terciálna štruktúra:** presné 3D rozloženie atómov
- **Kvartérna štruktúra:** interakcia viacerých proteínov v komplexe

Myoglobin, prvý proteín so známou štruktúrou [Kendrew et al 1958]

Experimentálne určovanie štruktúry

- RTG kryštalografia (X-ray crystallography)
vyžaduje proteín v kryštalickej forme
- NMR (nuclear magnetic resonance spectroscopy)
hlavne používaná na kratšie proteíny
- Cryo-EM (cryogenic electron microscopy)
vhodná na veľké proteínové komplexy, rastúca popularita
- Náročný a drahý proces
- Databáza štruktúr PDB
212 000 proteínových štruktúr (85% X-ray)
(UniProt má 250 miliónov sekvencií)

Určovanie štruktúry proteínov ako bioinformatický problém

(protein structure prediction, protein folding)

Vstup: sekvencia proteínu

Výstup: 3D pozície atómov alebo aminokyselín

Ab initio metódy

- Nájdi štruktúru s najnižšou voľnou energiou
- Vzorce na približný výpočet energie založené na fyzike
 - sily medzi atómami v proteíne a okolitom roztoku
- Veľmi ťažký výpočtový problém
 - simulácia molekulárnej dynamiky
 - optimalizačné metódy, napr. gradientová metóda, simulované žíhanie
- Používané na malé proteíny a zlepšenie približných štruktúr

Praktické prístupy k určovaniu štruktúry proteínu

Pre daný proteín X :

- Pozrieme do PDB, či má X **známu štruktúru**
- Ak nič, hľadáme **proteín podobný na X** v PDB (BLAST)
 X má asi podobnú štruktúru (**homology modelling**)
- Ak nič, hľadáme vzdialenejšie homológy senzitívnejšími prístupmi,
cez **profiley** (táto prednáška)
- Ešte vzdialenejšie homológy sa dajú hľadať technikou **protein threading**
- V posledných rokoch veľké pokroky v predpovedaní štruktúry pomocou
hlbokých neurónových sietí, ktoré využívajú veľké počty nájdených
homológov
- **Predpovedané štruktúry** sa tiež dajú nájsť v databázach

Protein threading

- Aj proteíny s pomerne odlišnou sekvenciou môžu mať podobnú štruktúru
- Môžeme skúsiť “napasovať” proteín na každú známu štruktúru
- Určitý typ zarovnania, ale pri skórovaní uvažujeme aj interakcie medzi amino kyselinami blízko v štruktúre
- Výpočtovo ťažký problém

Najnovšie prístupy: hlboké neurónové siete

- Súťaž CASP raz za dva roky
- V roku 2018 a 2020 vyhral AlphaFold od firmy DeepMind/Google.
V roku 2020 AlphaFold2 vyhral s veľkým náskokom.
2/3 predpovedaných štruktúr mali vysokú presnosť.
Využíva nové prvky, aj existujúce prístupy.
V roku 2022 väčšina metód inšpirovaná AlphaFold2.
- Kľúčová myšlienka využitá aj pred AlphaFold-om: **detekcia ko-evolúcie**
 - k skladanému proteínu zarovnaj veľké množstvo homológov
(aj bez známych štruktúr)
 - hľadaj dvojice pozícíí, ktoré sa menia súčasne,
 - takéto dvojice sú potenciálne v kontakte

Najnovšie prístupy: hlboké neurónové siete

- **AlphaFold 1 (2018):**

- (1) Predikcia vzdialenosí amino kyselín pomocou neurónovej siete
- (2) Hľadanie štruktúry, ktorá dobre sedí so vzdialosťami
a fyzikálnym modelom využitím štandardnej numerickej optimalizácie
(gradientové metódy) [animácia]

- **AlphaFold 2 (2020):**

kombinuje oba kroky do jednej neurónovej siete,
ktorá sa opakovane spúšťa na svojich výsledkoch

- Nedá sa využiť na proteíny bez homológov (napr. umelo vytvorené)

Praktické prístupy k určovaniu štruktúry proteínu

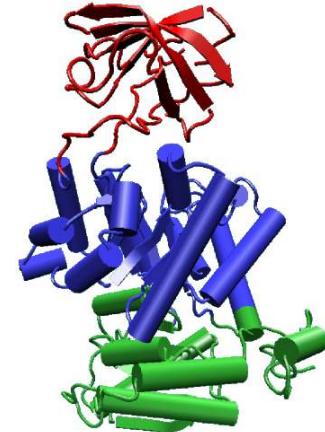
Pre daný proteín X :

- Pozrieme do PDB, či má X **známu štruktúru**
- Ak nič, hľadáme **proteín podobný na X** v PDB (BLAST)
 X má asi podobnú štruktúru (**homology modelling**)
- Ak nič, hľadáme vzdialenejšie homológy senzitívnejšími prístupmi,
cez **profiley** (táto prednáška)
- Ešte vzdialenejšie homológy sa dajú hľadať technikou **protein threading**
- V posledných rokoch veľké pokroky v predpovedaní štruktúry pomocou
hlbokých neurónových sietí, ktoré využívajú veľké počty nájdených
homológov
- **Predpovedané štruktúry** sa tiež dajú nájsť v databázach

Proteínové domény a rodiny

Doména (domain)

- Časť proteínu s nezávislou štruktúrou
- Veľa proteínov sa skladá z viacerých domén
- Domény sa tiež v proteínoch preskupujú počas evolúcie

Rodina (family)

- Skupina proteínov/domén s podobnou sekvenciou, štruktúrou, funkciami
- Ak poznáme štruktúru jedného člena rodiny, môžeme predpokladať, že ostatné majú podobnú

Proteíny ako skladačka domén

Databáza Pfam

Domény v proteínoch rozdelené do viac ako 20 tisíc rodín

76% proteínov aspoň jedna známa doména

49% proteínových sekvencií pokrývajú známe domény

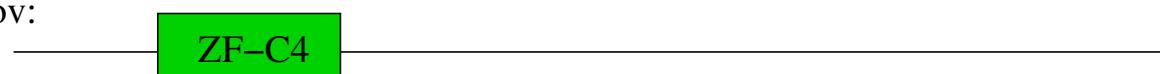
Príklad:

4 z 654 architektúr obsahujúcich doménu Zinc finger, C4 type (Pfam)

56171 proteinov:

13525 proteinov:

3514 proteinov:

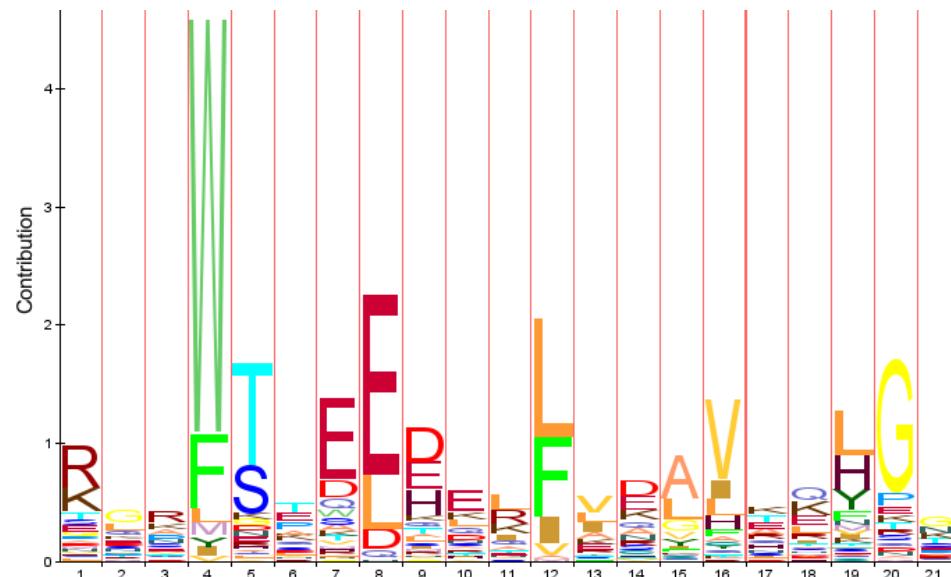
1574 proteinov:

Charakterizácia rodín proteínov

- Zarovnania medzi známymi prvkami rodiny a novým proteínom nemusia nájsť vzdialených členov
- Viacnásobné zarovnanie rodiny ukáže dôležité evolučne zachované pozície

MEEW SASEANL FEEALE KY GKDF
PDEWTVEDKVLFEQAFSFHGKT .
G T K W T A E E N K K F E N A L A F Y D K D T
S K N W S E D D L Q L L I K A V N L F P A G T
E K P W S N Q E T L L L L E A I E T Y G D D .
A R E W T D Q E T L L L L E G L E M H K D D .
K P E W S D K E I L L L L E A V M H Y G D D .
D D T W T A Q E L V L L S E G V E M Y S ...
K K N W S D Q E M L L L L E G I E M Y E ...
D E N W S K E D L Q K L L K G I Q E F G A D .
E D D W S Q A E Q K A F E T A L Q K Y P K G T
E E A W T Q S Q Q K L L E L A L Q Q Y P K G A
E D V W S A T E Q K T L E D A I K K H K S S D
A M S W T H E D E F E L L K A A H K F K M G .

Pravdepodobnostný profil rodiny

(profile, position specific score matrix PSSM)

- V zarovnaní spočítaj $e_i(x)$: frekvencia výskytu písmena x v stĺpci i
- Dostaneme model, ktorý generuje sekvenciu x_1, x_2, \dots, x_n s pravdepodobnosťou

$$e_1(x_1) \cdot e_2(x_2) \cdots e_n(x_n)$$

- Nulová hypotéza: sekvencia bola vygenerovaná náhodne, kde písmeno x má frekvenciu $q(x)$
- Skóre sekvencie x_1, \dots, x_n : logaritmus pomeru pravdepodobností v dvoch modeloch

$$\log \frac{e_1(x_1) \cdots e_n(x_n)}{q(x_1) \cdots q(x_n)}$$

(neskôr rozšírieme na súčet dielčích skóre pre aminokyseliny)

Hračkársky príklad PSSM

- Uvažujme len leucín L a alanín A
- Majme zarovnanie 10 sekvencií s počtami / frekvenciami $e_i(x)$ v tabuľke

	počty				frekvencie			
	1	2	3	4	1	2	3	4
A	2	6	9	1	0,2	0,6	0,9	0,1
L	8	4	1	9	0,8	0,4	0,1	0,9

- Nulová hypotéza $q(A) = 0,3, q(L) = 0,7$
- Pravdepodobnosť sekvencie LAAL
 - v profile $0,8 \cdot 0,6 \cdot 0,9 \cdot 0,9 = 0,3888$,
 - v nulovom modeli $0,7 \cdot 0,3 \cdot 0,3 \cdot 0,7 = 0,0441$
- Skóre LAAL: $\log_2(0,3888/0,0441) = 3,14$
Skóre LALA: $\log_2(0,0048/0,0441) = -3,20$

Pravdepodobnostný profil rodiny

- $e_i(x)$: frekvencia výskytu písmena x v stĺpci i zarovnania rodiny
- $q(x)$: frekvencia výskytu písmena x v nulovom modeli
- $s_i(x) = \log \frac{e_i(x_i)}{q(x_i)}$ skóre písmena x v stĺpci i zarovnania rodiny
- Skóre sekvencie x_1, \dots, x_n :
logaritmus pomeru pravdepodobností v dvoch modeloch

$$\begin{aligned} & \log \frac{e_1(x_1) \cdot \dots \cdot e_n(x_n)}{q(x_1) \cdot \dots \cdot q(x_n)} \\ &= \log \left(\frac{e_1(x_1)}{q(x_1)} \cdot \dots \cdot \frac{e_n(x_n)}{q(x_n)} \right) \\ &= \log \frac{e_1(x_1)}{q(x_1)} + \dots + \log \frac{e_n(x_n)}{q(x_n)} \\ &= s_1(x_1) + \dots + s_n(x_n) \end{aligned}$$

Hračkársky príklad PSSM

- Majme zarovananie 10 sekvencií s počtami / frekvenciami $e_i(x)$ v tabuľke

	počty				frekvencie			
	1	2	3	4	1	2	3	4
A	2	6	9	1	0,2	0,6	0,9	0,1
L	8	4	1	9	0,8	0,4	0,1	0,9

- Nulová hypotéza $q(A) = 0,3, q(L) = 0,7$
- Skóre alanínu v prvom stĺpci $s_1(A) = \log_2(0,2/0,3) = -0,58$
skóre leucínu v prvom stĺpci $s_1(L) = \log_2(0,8/0,7) = 0,19$
- Dostávame tabuľku skór

	1	2	3	4
A	-0,58	1,00	1,58	-1,58
L	0,19	-0,81	-2,81	0,36

- Skóre LAAL je $0,19 + 1 + 1,58 + 0,36 = 3,13$
Skóre LALA je $0,19 + 1 - 2,81 - 1,58 = -3,2$

Pseudocounts

Ak na niektornej pozícii určitá amino kyselina nebola pozorovaná, mala by v modeli pravdepodobnosť 0

	1	2	3	4
A	2	6	9	0
L	8	4	1	10

Aby sme sa vyhli tomuto problému, pridáme ku každému políčku najskôr nejakú malú hodnotu, **pseudocount**, napr. 0,5:

	1	2	3	4
A	2,5	6,5	9,5	0,5
L	8,5	4,5	1,5	10,5

Potom postupujeme ako predtým

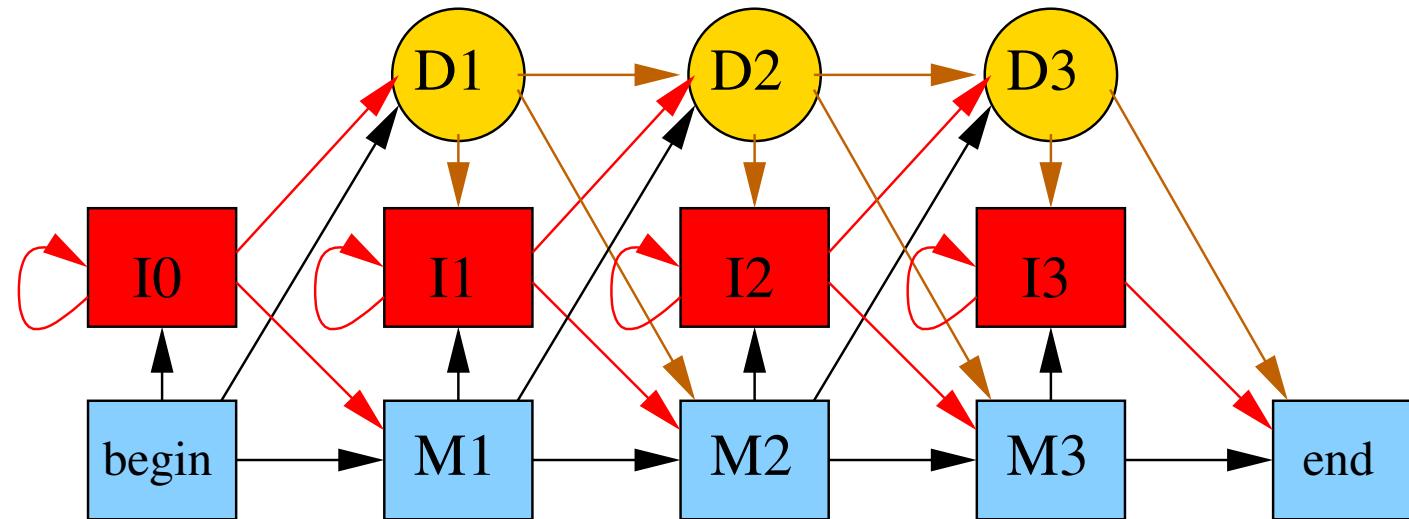
Profilové HMM

Rozšírime profil o inzercie a delécie

PSSM profil ako HMM:

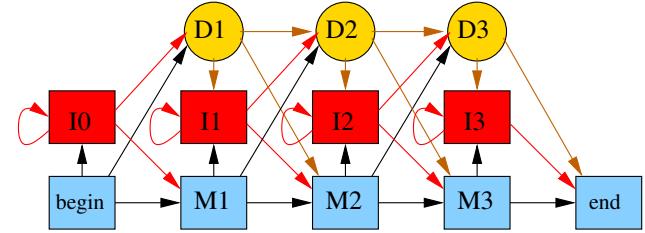

Profilové HMM: match state, insert state, delete state

Konštrukcia profilového HMM

- Začneme z viacnásobného zarovnania
- Stĺpcom s málo medzerami priradíme match stav, ostatné budú v insert stavoch
- V každom stĺpci zrátame $E_i(a)$: počet výskytov a
- Pravdepodobnosť emisie $e_i(a) = \frac{E_i(a)}{\sum_b E_i(b)}$
- Pridáme “pseudocounts”, aby sme nemali nulové položky
$$e_i(a) = \frac{E_i(a)+c}{\sum_b (E_i(b)+c)}$$
- Pravdepodobnosti prechodu nastavíme podľa medzier v zarovnaní
- Veľmi podobné sekvencie môžeme použiť s menšou váhou

Použitie profilov a profilových HMM

Odkiaľ vziať profily/profilové HMM?

- Databáza Pfam: rodiny domén reprezentované ako profilové HMM
- PSI-Blast: PSSM iteratívne zo skupiny podobných proteínov
- PSSM sa používajú aj na reprezentáciu motívov v DNA
(napr. väzobné miesta transkripčných faktorov)

Nájdi výskytu profilu v proteínovej sekvencii

- Podobné problému lokálneho zarovnania
- PSSM profily: dynamické programovanie, penalta za medzery
- Profilové HMM: Viterbiho algoritmus (mierne modifikovaný)

Výsledné skóre alebo pravdepodobnosť sa použije na rozhodnutie, či proteín patrí do rodiny

Praktické prístupy k určovaniu štruktúry proteínu

Pre daný proteín X :

- Pozrieme do PDB, či má X známu štruktúru
- Ak nič, hľadáme proteín podobný na X v PDB (BLAST)
 X má asi podobnú štruktúru (homology modelling)
- Ak nič, hľadáme vzdialenejšie homológy senzitívnejšími prístupmi,
cez profily (táto prednáška)
- Ešte vzdialenejšie homológy sa dajú hľadať technikou protein threading
- V posledných rokoch veľké pokroky v predpovedaní štruktúry pomocou
hlbokých neurónových sietí, ktoré využívajú veľké počty nájdených
homológov
- Predpovedané štruktúry sa tiež dajú nájsť v databázach

Využitie proteínových štruktúr

- Presnejšie definovanie domén v databázach ako Pfam
- Skúmanie efektu mutácií na štruktúru
- Modelovanie interakcií medzi proteínm, proteínových komplexov
- Objavovanie nových liečiv, ktoré sa budú viazať na určitý proteín
- Dizajn umelých proteínov s vhodnými vlastnosťami

Funkcia proteínu

- Pre niektoré proteíny určená laboratórne
- Na ďalšie proteíny prenášame bioinformaticky pomocou podobnosti sekvencie, prítomnosti domén, polohy v genóme a ďalších dát
- Swissprot/Uniprot zhromažďuje údaje o funkcii proteínov
- Klasifikácia proteínov pomocou Gene ontology (GO)

Príklad pojmu v GO:

Accession: GO:0034220

Name: ion transmembrane transport

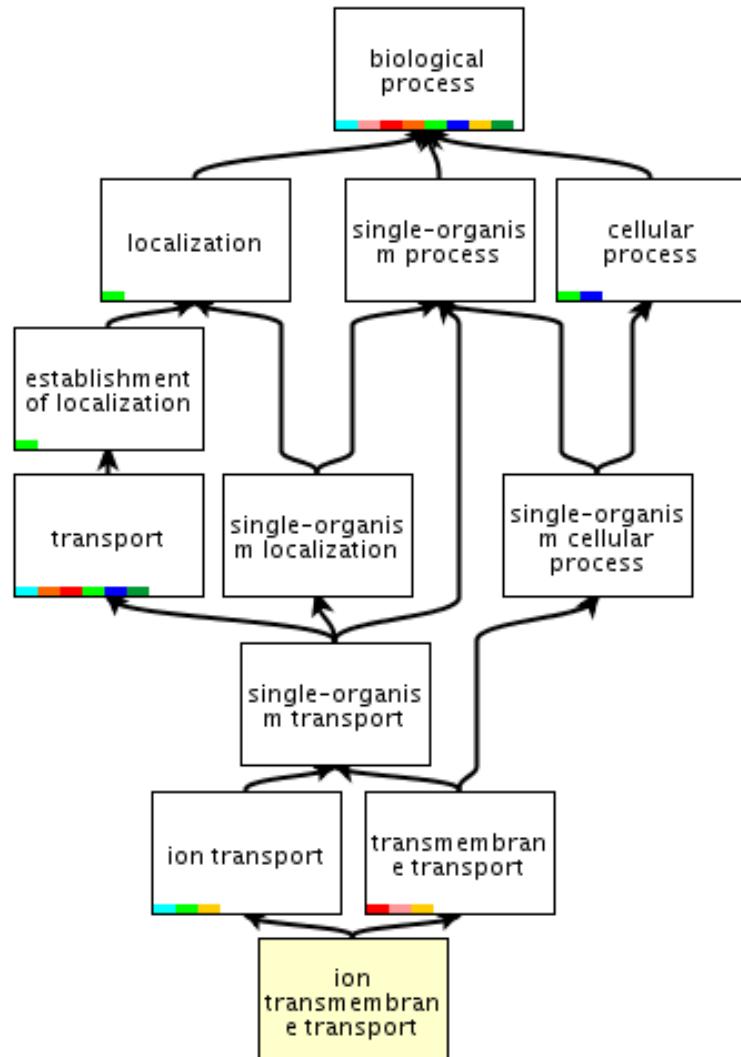
Ontology: biological_process

Definition: A process in which an ion is transported from one side of a membrane to the other by means of some agent such as a transporter or pore.

Comment: Note that this term is not intended for use in annotating lateral movement within membranes.

Gene ontology (GO)

Hierarchická štruktúra pojmov:

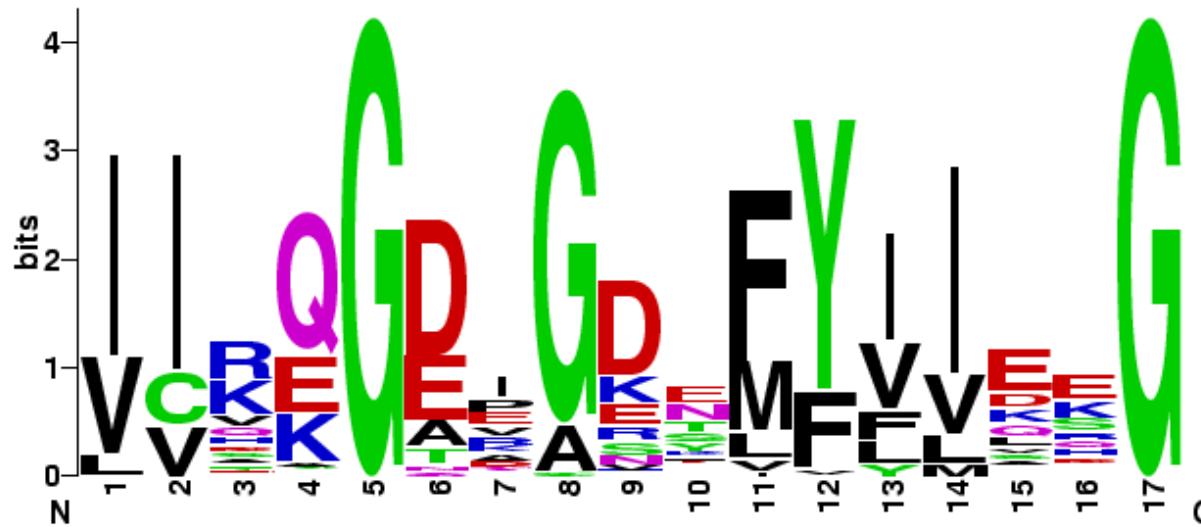
Ďalšie použitia HMM a profilov na proteíny

- Určovanie sekundárnej štruktúry
- Určovanie transmembránových proteínov a signálnych peptidov
- Určovanie funkčných motívov a posttranslačných modifikácií (databáza PROSITE)

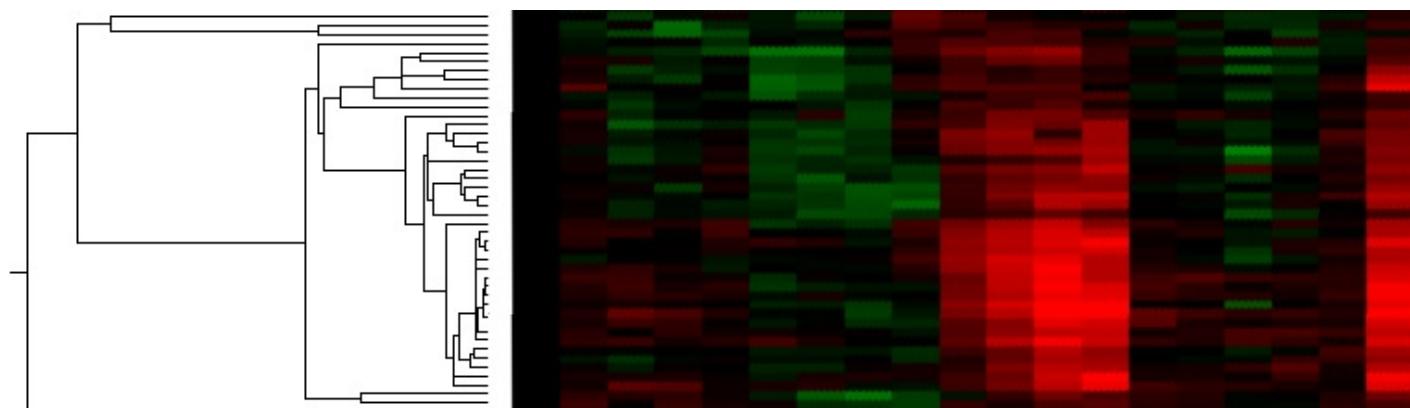
Cyclic nucleotide-binding domain signature 1:

[LIVM] - [VIC] -x- {H} -G- [DENQTA] -x- [GAC] -{L}-x-[LIVMFY] (4) -x(2)-G

PS00888 / #=165

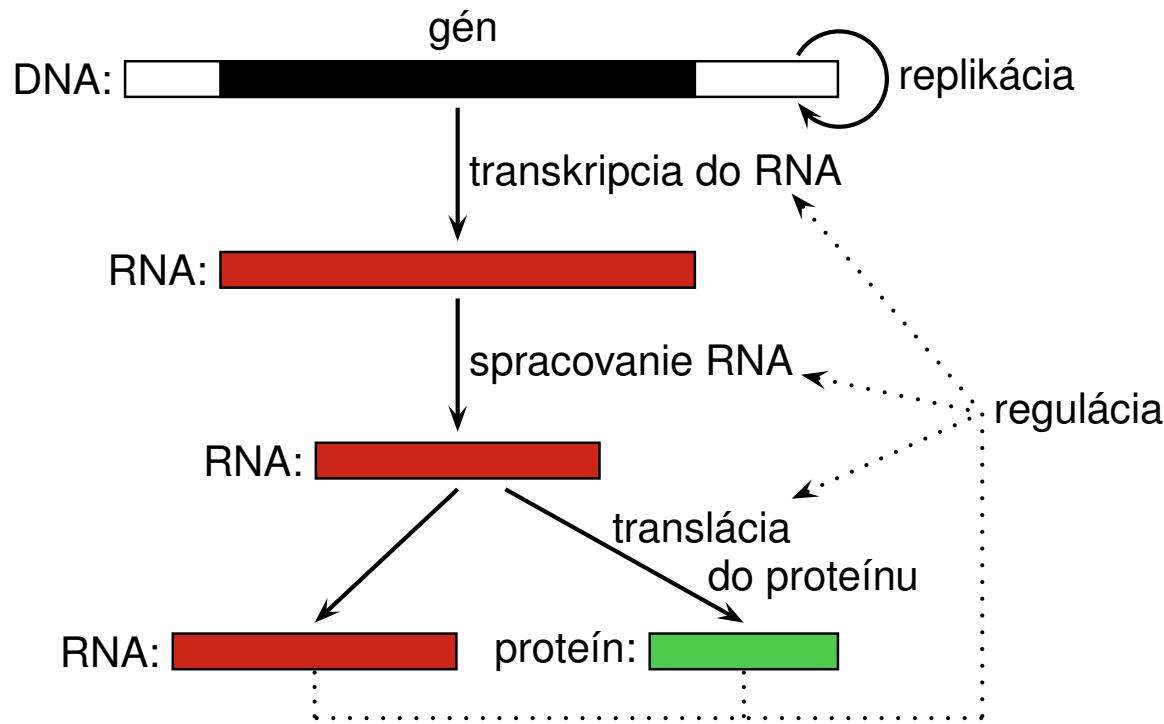
Regulácia génovej expresie

Aká informácia je uložená v DNA?

Gény: Predpisy na tvorbu proteínov a funkčných RNA molekúl.

Riadenie ich expresie: kedy a koľko sa má tvoriť.

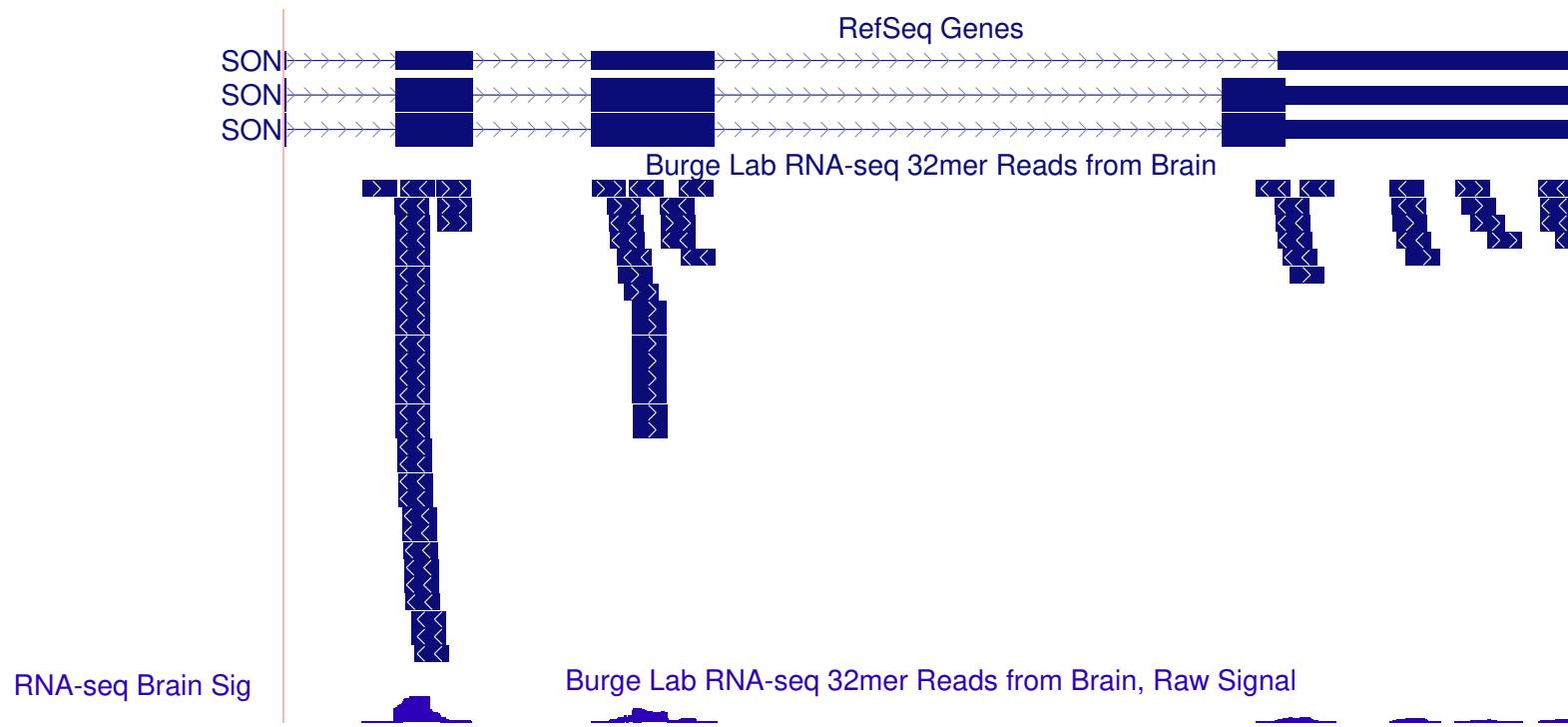
Regulácia na úrovni transkripcie, spracovania, translácie, posttranslačných modifikácií, ...

Ciele

- Zistiť, za akých podmienok je daný gén exprimovaný
(súvisí s funkciou génu)
- Ktoré gény ho regulujú
- Detaily regulačného mechanizmu
(väzobné miesta, zmeny v množstve expresie, . . .)

Technológia: RNA-seq

Sekvenujeme RNA extrahovanú z bunky,
mapujeme na genóm, hĺbka pokrycia zodpovedá úrovni expresie,
opakujeme za rôznych podmienok

Používa sa aj staršia technológia microarray (expression array)

Príklad dát o expresii

Pomer expresie génu v meranej a kontrolnej vzorke fg/bg

	15min	30min	1hod	2hod	4hod	...
W95909	0.72	0.1	0.57	1.08	0.66	
AA045003	1.58	1.05	1.15	1.22	0.54	
AA044605	1.1	0.97	1	0.9	0.67	
W88572	0.97	1	0.85	0.84	0.72	
AA029909	1.21	1.29	1.08	0.89	0.88	
AA059077	1.45	1.44	1.12	1.1	1.15	
...						

Iyer et al 1999 The Transcriptional Program in the Response of Human Fibroblasts to Serum

Fibroblast: bunky generujúce zložky medzibunkovej hmoty
pre delenie potrebujú rastové faktory dodávané ako "fetal bovine serum"

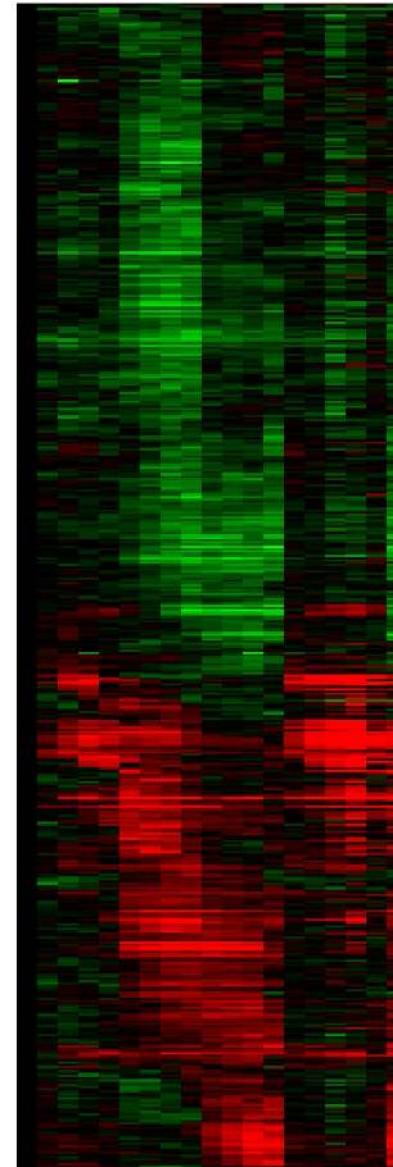
Vizualizácia

Červená: $fg > bg$

Zelená: $fg < bg$

517 génov (z 8600, ktoré boli merané)

19 experimentov

Dnes: iný typ dát

Všetky ostatné prednášky: pracujeme so sekvenciami

- zostavovanie genómov
- zarovnávanie sekvencií
- hľadanie génov
- fylogenetické stromy, populačná a komparatívna genomika
- štruktúra a funkcia proteínov a RNA

Dnes: tabuľka čísel

- typické dáta v štatistikе
- možno použiť všeobecné metódy štatistiky, strojového učenia

Prvá sada problémov: predspracovanie dát

- Zarovnávanie čítaní na genóm
- Počet čítaní alebo fragmentov DNA zarovnaných ku každému génu
- Normalizácia, aby sme mali porovnateľné výsledky z rôznych experimentov
- Normalizácia vzhladom na dĺžku a iné vlastnosti génu

Merania expresie nie veľmi presné, veľa šumu, rôzne zdroje chýb

Jednoduchý výsledok:

zoznam výrazne podexprimovaných / nadexprimovaných génov

napr. $fg / bg > 2$, resp. $fg / bg < 0.5$

často na ďalšiu analýzu používame iba tieto

Zhlukovanie (clustering)

Ciel: nájsť skupiny génov s podobným profilom expresie.

Ak veľa génov v skupine má rovnakú funkciu,
ďalšie gény asi robia to isté

Meranie podobnosti profilov: napr. Pearsonov korelačný koeficient

Profil génu 1: x_1, x_2, \dots, x_n , priemer \bar{x}

Profil génu 2: y_1, y_2, \dots, y_n , priemer \bar{y}

$$C(x, y) = \frac{\sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})(y_i - \bar{y})}{\sqrt{\sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})^2 \sum_{i=1}^n (y_i - \bar{y})^2}}$$

Číslo od -1 do 1, 1 pre lineárne korelované dátá

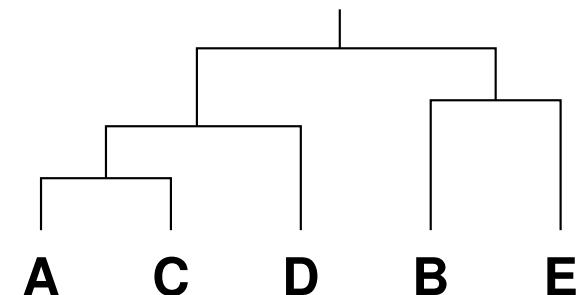
Vzdialenosť $d(x, y) = 1 - C(x, y)$

Aj iné možnosti, napr. Euklidovská vzdialenosť

Hierarchické zhlukovanie

- Podobné na metódu spájania susedov vo fylogenetických stromoch
- Začneme s každým génom v samostatnej skupinke
- Nájdeme dve najbližšie skupinky a spojíme ich do jednej
- Opakujeme, kým nie sú všetky gény spolu
- Vzdialenosť skupiek: napr. vzdialenosť najbližších génov z jednej a druhej, alebo priemer vzdialenosťí cez všetky páry
- Výsledkom je strom zobrazujúci postupnosť spájania

	A	B	C	D	E
gén A	0	0.6	0.1	0.3	0.7
gén B	0.6	0	0.5	0.5	0.4
gén C	0.1	0.5	0	0.6	0.6
gén D	0.3	0.5	0.6	0	0.8
gén E	0.7	0.4	0.6	0.8	0

Hierarchické zhlukovanie - príklad

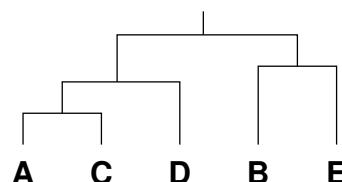
Vzdialenosť skupiniek ako vzdialenosť najbližších génov z jednej a druhej
 (single linkage clustering)

	A	B	C	D	E	
gén A	0	0.6	0.1	0.3	0.7	
gén B	0.6	0	0.5	0.5	0.4	A C
gén C	0.1	0.5	0	0.6	0.6	
gén D	0.3	0.5	0.6	0	0.8	
gén E	0.7	0.4	0.6	0.8	0	

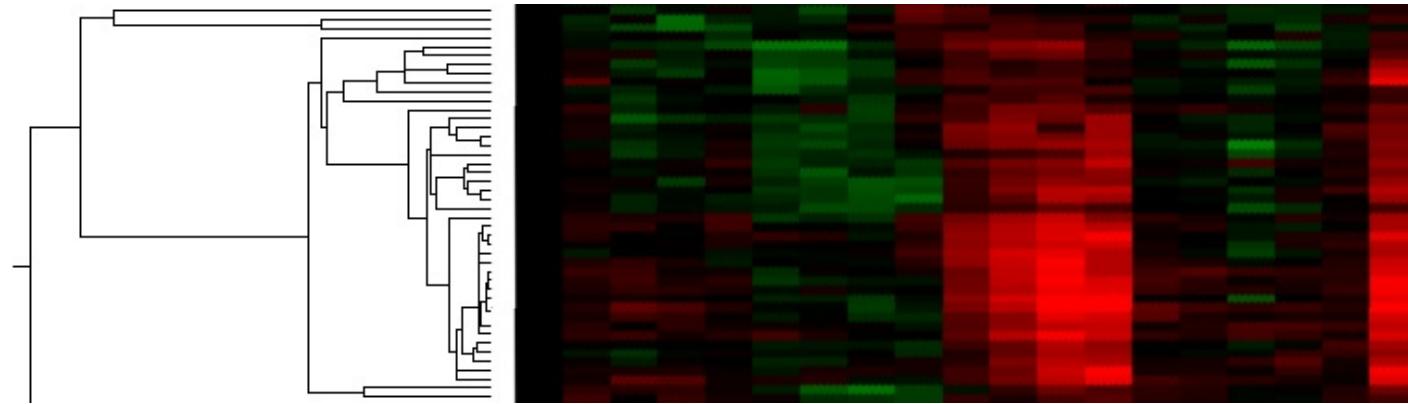
	A+C	B	D	E	
A+C	0	0.5	0.3	0.6	
B	0.5	0	0.5	0.4	A C D
D	0.3	0.5	0	0.8	
E	0.6	0.4	0.8	0	

	A+C+D	B	E	
A+C+D	0	0.5	0.6	
B	0.5	0	0.4	B E
E	0.6	0.4	0	

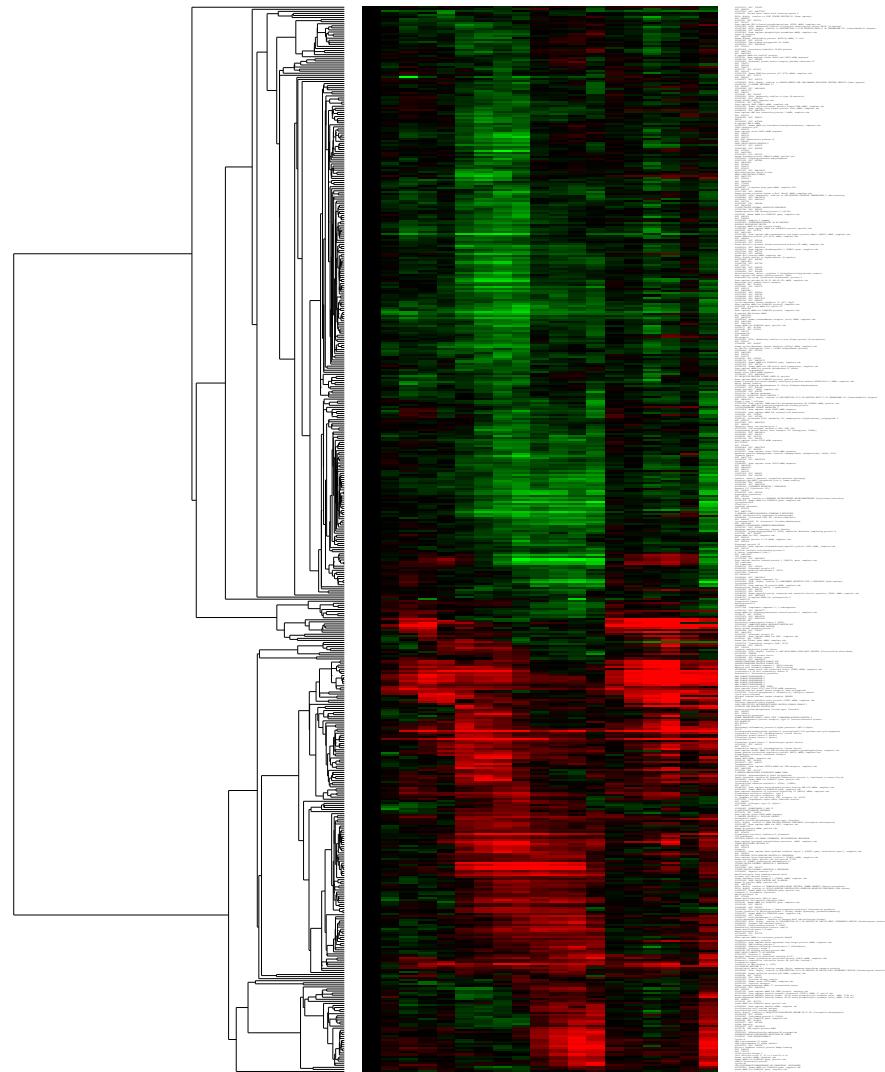
	A+C+D	B+E	
A+C+D	0	0.5	
B+E	0.5	0	

Príklad: časť dát o expresii

Zhlukovanie tiež pomáha vizualizácii dát,
podobné gény sa dostanú ku sebe

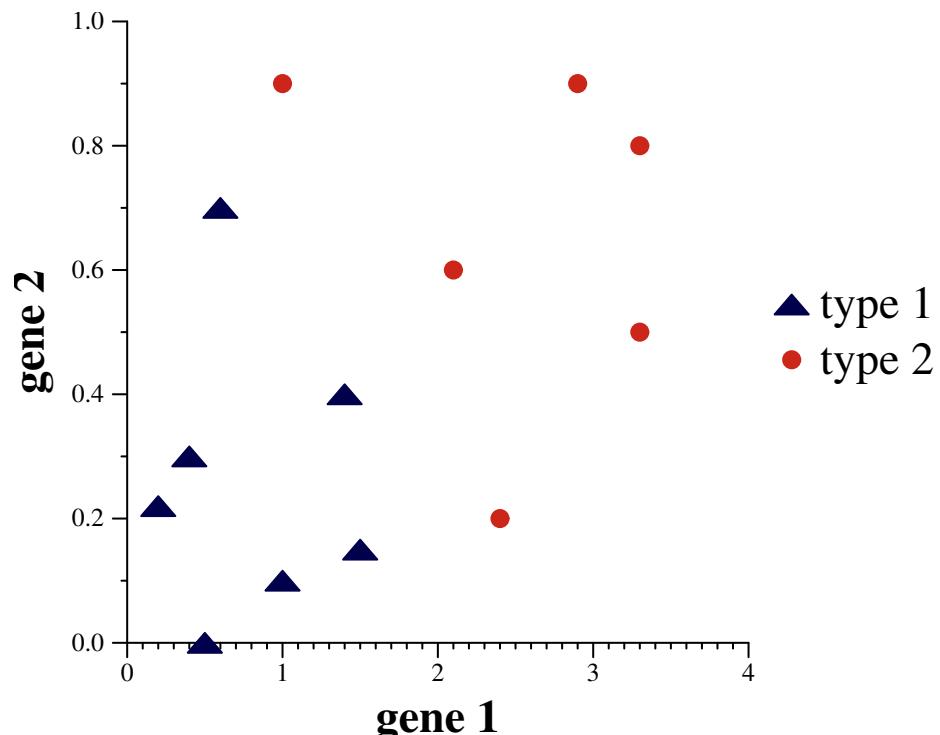

Klasifikácia

- Typický problém v strojovom učení
- Chceme odlišiť napr. rôzne typy tumorov podľa expresie génov
- Máme nejaké príklady, kde vieme expresiu aj typ tumoru
- Chceme napr. nájsť vzorec, ktorý nám z expresie vyráta záporné číslo pre typ 1, kladné číslo pre typ 2.
- Vopred si vyberieme si typ vzorca s neznámymi parametrami (trieda hypotéz)
- Na trénovacích dátach hľadáme hodnoty parametrov, pre ktoré vzorec najlepšie funguje
- Fungovanie vzorca testujeme na testovacích dátach (nepoužité na trénovanie)
- Hotový vzorec použijeme na dátu s neznámym typom

Jednoduchý príklad: expresia 2 génov

Trénovacie dáta so známym typom:

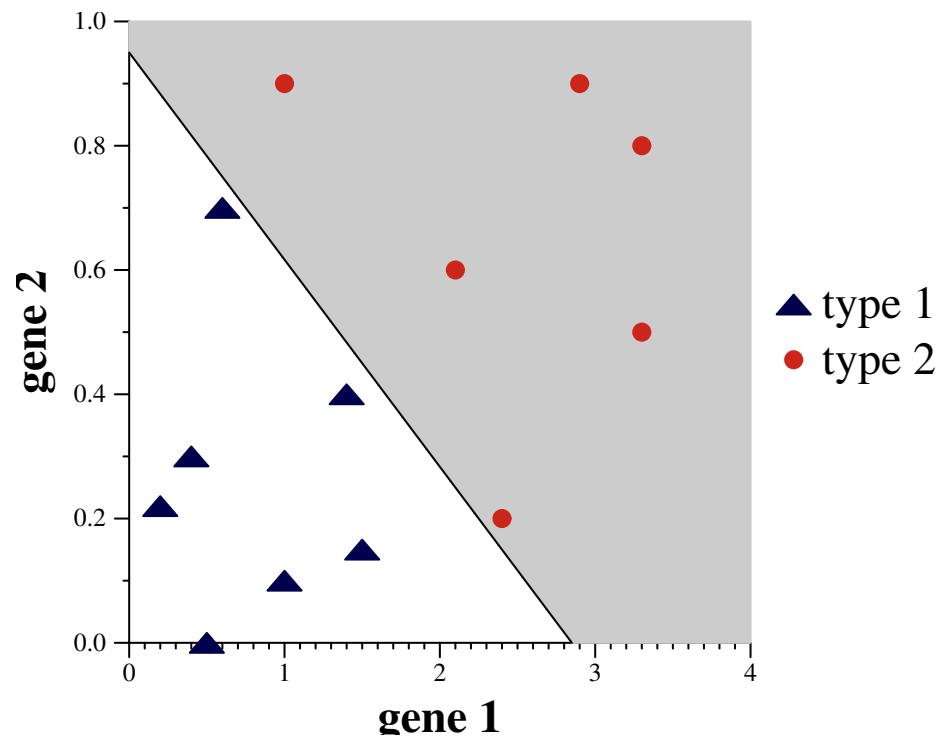
Typ vzorca: lineárne funkcie (lineárny diskriminant)

tumor typu 1 ak $ax + by + c < 0$

Hľadáme a, b, c také, aby na trénovacích dátach predpovedal dobre

Jednoduchý príklad: expresia 2 génov

Výsledný vzorec:

$$a = 1, b = 3, c = -2.85$$

tumor typu 1 ak $x + 3y - 2.85 < 0$

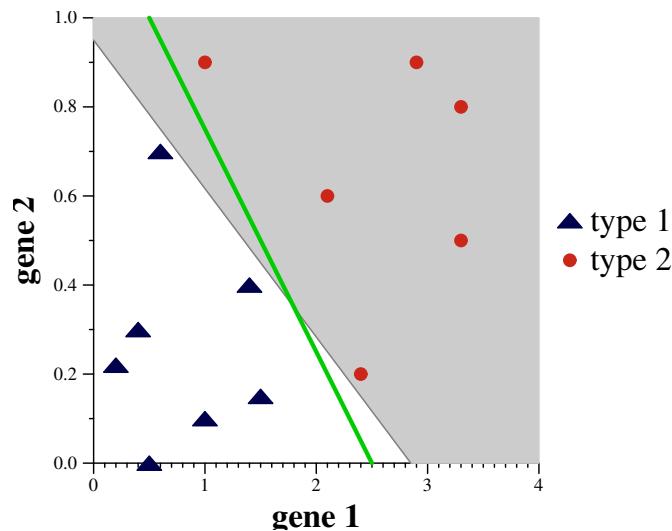
Populárne techniky na klasifikáciu

Logistic regression, logistická regresia:

lineárny diskriminátor, vracia pravdepodobnosť jednotlivých tried, dobre známa štatistická metóda.

Support vector machines

(SVM): hľadanie lineárneho diskriminátora s nulovou trénovacou chybou, ktorý je najďalej od všetkých trénovacích dát.

Dá sa zovšeobecniť na nelineárne funkcie priemetom vektorov do väčšieho priestoru.

Populárne techniky na klasifikáciu

Neurónové siete:

“neuróny” poprepájané “synapsami”,
každý neurón na výstupe váhovaný priemer vstupov.

Bayesovské siete:

pravdepodobnosť model generujúci náhodné expresie
typ tumoru je tiež náhodná premenná, ktorej hodnotu nepoznáme
podobne ako stav v HMM

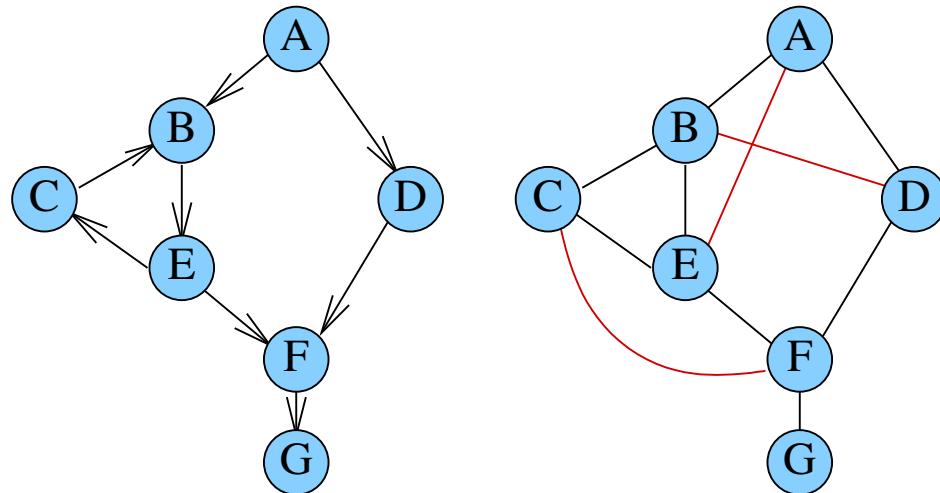
Regulačné siete z profilov expresie

Vstup: Profily expresie génov (napr. séria RNA-seq experimentov), možno so známymi podmienkami (časové rady, delečný mutant)

Výstup: regulačná siet', vrcholy sú gény,
orientovaná hrana $A \rightarrow B$, ak A reguluje B

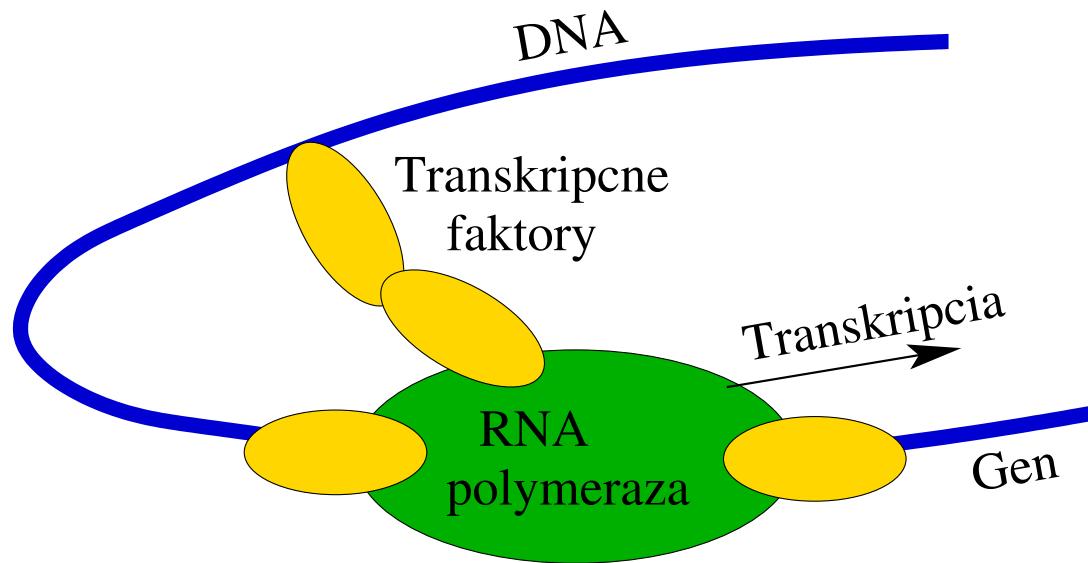
Podobnosť profilov expresie nám môže dať neorientované hrany.

Chceme vylúčiť hrany, ktoré vznikli tranzitivitou
a správne orientovať hrany (ťažký problém)

Transkripčné faktory (TF)

Regulácia začatia transkripcie pomocou transkripčných faktorov:
proteíny viažúce DNA, pomáhajú pritiahnuť RNA polymerázu

Človek má vyše 2000 TF-ov

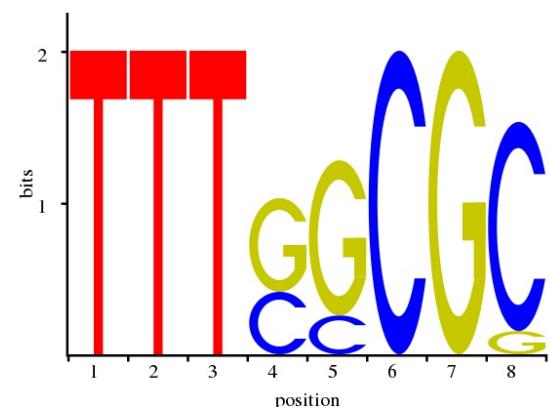
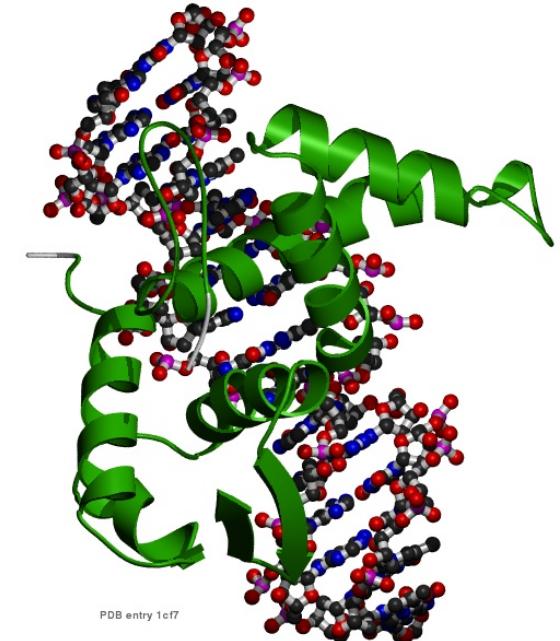
Môžu zvyšovať alebo znižovať mieru expresie,
fungovať v skupinách

Príklad: transkripčný faktor E2F1

- Reguluje bunkový cyklus
- Viaže TTTCCCGC alebo TTTCGCGC,
prípadne ďalšie varianty

A	0	0	0	0	0	0	0	0
C	0	0	0	4	2	10	0	9
G	0	0	0	6	8	0	10	1
T	10	10	10	0	0	0	0	0

- Sekvencie DNA, na ktoré sa viaže určitý TF
chceme **reprezentovať**
ako sekvenčný **motív**
a hľadať **ďalšie výskytu** v genóme

Reprezentácia väzobných motívov

Reťazec s nezhodami (konsenzus):

motív je reťazec, výskyty môžu mať vopred ohraničený počet nezhôd

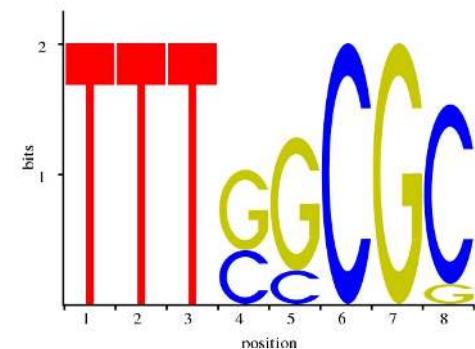
Príklad: motív TTTGGCGC + 1 nezhoda

TTTGGCGC, TTAGGCGC, TTTGC^CCGC sú výskyty motívu

TTTCCCGC nie je výskyt

Zostavenie motívu: napr. vezmi najčastejšie písmeno na každej pozícii

A	0	0	0	0	0	0	0	0
C	0	0	0	4	2	10	0	9
G	0	0	0	6	8	0	10	1
T	10	10	10	0	0	0	0	0

Reprezentácia väzobných motívov 2

Regulárny výraz:

niektoré pozície motívu dovoľujú výber z viacej možností

[GC] znamená pozíciu, na ktorej môže byť G alebo C

N znamená hociktorú bázu

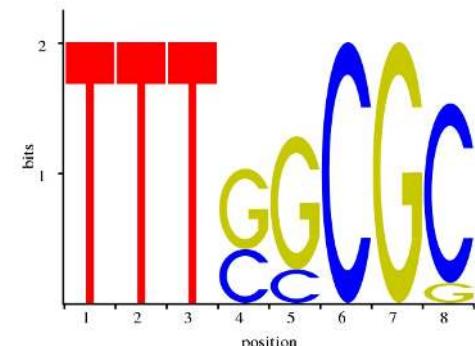
Príklad: motív TTT[CG][CG]CGC

TTTGGCGC, TTTCCCGC, TTTGCCGC sú výskyty motívu

TTAGGGCGC nie je výskyt

Zostavenie motívu: povoľ najčastejšie bázy na každej pozícii

A	0	0	0	0	0	0	0	0
C	0	0	0	4	2	10	0	9
G	0	0	0	6	8	0	10	1
T	10	10	10	0	0	0	0	0

Reprezentácia väzobných motívov 3

Position specific scoring matrix (PSSM, PWM):

skórovacia matica, skóre pre každú bázu na každej pozícii

Výskyty dosahujú skóre väčšie ako číslo T

Príklad: $T = 8$

A	-2.0	-2.0	-2.0	-2.0	-2.0	-2.0	-2.0	-2.0
C	-1.6	-1.6	-1.6	0.6	0.0	1.5	-1.6	1.4
G	-1.6	-1.6	-1.6	1.0	1.3	-1.6	1.5	-0.5
T	1.1	1.1	1.1	-2.0	-2.0	-2.0	-2.0	-2.0

TTT**CC**CGC je výskyt: $1.1+1.1+1.1+0.6+0.0+1.5+1.5+1.4=8.3$

TTTGGCG**G** je výskyt: $1.1+1.1+1.1+1.0+1.3+1.5+1.5-0.5=8.1$

TT**A**GGCGC nie je: $1.1+1.1-2.0+1.0+1.3+1.5+1.5+1.4=6.4$

Zostavenie matice z frekvencií: budúca prednáška

Hľadanie výskytov motívu v genóme

- Zoberieme motív v niektornej reprezentácii:
 - Konsenzus, napr. TTTGGCGC + 1 nezhoda
 - Regulárny výraz, napr. TTT[CG][CG]CGC
 - Skórovacia matica, napr. prah $T = 8$ a matica:

A	-2.0	-2.0	-2.0	-2.0	-2.0	-2.0	-2.0	-2.0
C	-1.6	-1.6	-1.6	0.6	0.0	1.5	-1.6	1.4
G	-1.6	-1.6	-1.6	1.0	1.3	-1.6	1.5	-0.5
T	1.1	1.1	1.1	-2.0	-2.0	-2.0	-2.0	-2.0

- Pre každú pozíciu v genóme testujeme, či je výskytom motívu
- Výskyty sú potenciálne väzobné miesta

Hľadanie výskytov motívu v genóme – problém

- Hľadanie motívu v genóme: skús každú pozíciu, či je výskytom
- Okrem **väzobných miest** často aj veľa **náhodných výskytov**
- Vieme spočítať E-hodnotu: koľko výskytov očakávame v náhodnej sekvencii
- Napr. TTT[CG][CG]CGC sa vyskytuje v priemere raz za 30 000 báz
- Na zlepšenie špecifickosti hľadáme
 - zhľuky väzobných miest,
 - miesta podporené experimentálne,
 - evolučne zachované
- Databázy motívov, napr. TRANSFAC, JASPAR

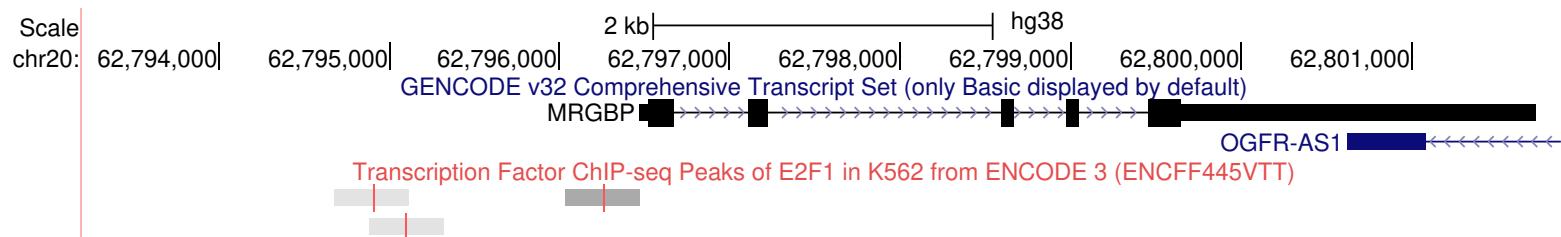
Ako nájsť väzobné miesta experimentálne?

Chromatin immunoprecipitation (ChIP)

Pomocou protilátky (antibody) na špecifický transkripčný faktor zistí, kde približne sa tento faktor viaže:

- Väzba medzi TF a DNA sa spevní formaldehydom
- DNA sa naseká na kusy
- Kusy, na ktorých je TF, sa zachytia na protilátke
- DNA sa izoluje a sekvenuje (**ChIP-seq**)

Problém: zistíme len približnú polohu väzobného miesta

Ako nájsť motívy výpočtovými metódami?

... ak nemáme niekoľko príkladov väzobného miesta

- Máme skupinu sekvencií, kde každá obsahuje väzobné miesto toho istého TF, ale väzobné preferencie TF nie sú známe
- Snažíme sa nájsť **čo najšpecifickejší** motív, ktorý sa vyskytuje vo všetkých týchto sekvenciách
resp. sa vyskytuje častejšie, ako by sme očakávali.
- **V súčasnosti:** zoberieme oblasti detegované pomocou ChIP-seq okolo väzobných miest, nájdený motív použijeme na presnejšie určenie polohy väzby TF
- **Pôvodne:** zoberieme skupinu génov s podobným profilom expresie a teda možno regulovaných tým istým TF, hľadáme motív v oblastiach pred týmito génymi

Príklad: Consensus Pattern Problem (CPP)

Jednoduchá formulácia problému hľadania motívov

Vstup: dĺžka motívu L , reťazce (sekvencie) S_1, S_2, \dots, S_k

Výstup: motív (reťazec) M dĺžky L

a výskyt motívu v každom S_i (reťazec s_i dĺžky L)

také, že celkový počet nezhôd medzi M a s_i je najmenší možný

Príklad:

Vstup: CAAACAT, AGTAGC, TAACCA, TCTCCTC, $L = 4$

Výstup: motív TAAC

výskyty a nezhody AAAC 1, TAGC 1, TAAC 0, TCTC 2

celkový počet nezhôd 4

Riešenie CPP

NP-ťažký problém

- **Idea 1:** Vyskúšaj všetky možné motívy dĺžky L

Problém: Nepraktické — prečo?

- **Idea 2:** Vyskúšaj všetky možné podreťazce dĺžky L reťazcov S_1, \dots, S_k

Problém: Nemusí fungovať — prečo?

Ale dá sa dokázať, že cena riešenia bude najviac dvojnásobok optima
(2-aproximačný algoritmus)

- **Ďalšie vylepšenie:** Skúšame všetky konsenzus sekvencie ℓ podreťazcov.
PTAS (polynomial-time approximation scheme)

Príklad:

Vstup: $L = 4$

CAAACAT,

AGTAGC,

TAACCA,

TCTCCTC

Výstup:

motív TAAC

výskyty a nezhody

AAAC 1,

TAGC 1,

TAAC 0,

TCTC 2

spolu 4 nezhody

Praktickejší prístup k hľadaniu motívov

Pravdepodobnostný model generujúci sekvenciu S pomocou matice frekvencií báz v motíve W a frekvencie báz q mimo motívu

A	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01
C	0.01	0.01	0.01	0.39	0.19	0.97	0.01	0.01	0.89	
G	0.01	0.01	0.01	0.59	0.79	0.01	0.97	0.97	0.09	
T	0.97	0.97	0.97	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	

$$q(A) = 0.3, q(C) = 0.2, q(G) = 0.2, q(T) = 0.3$$

Pozícia motívu v S sa zvolí náhodne,
každá báza sa vygeneruje z q alebo z jedného stĺpca W

Tento model definuje rozdelenie $\Pr(S | W)$.

Hľadanie motívov cez pravdepodobnostné modely

Vstup: dĺžka motívu L , sekvencie S_1, S_2, \dots, S_k , frekvencie q

Výstup: spoločný motív ako matica frekvencií W maximalizujúca viero hodnosť dát $\Pr(S_1|W) \cdot \dots \cdot \Pr(S_k|W)$

- Ťažký problém, používajú sa heuristické algoritmy
- Napríklad EM (expectation maximalization)
- Lokálna optimalizácia, ktorá konverguje k lokálnemu maximu viero hodnosti
- Softvér: MEME

Schéma algoritmu EM

- **Incializácia:**

Zvoľ si počiatočnú maticu W

(napr. zostavenú podľa jedného okna dĺžky L)

- **Iterácia:**

1. Prirad každej pozícii j v sekvencii S_i váhu $p_{i,j}$, ktorá zodpovedá pravdepodobnosti, že na pozícii $S_i[j]$ začína výskyt motívu W
2. Spočítaj W zo všetkých možných výskytov v S_1, \dots, S_k váhovaných podľa $p_{i,j}$

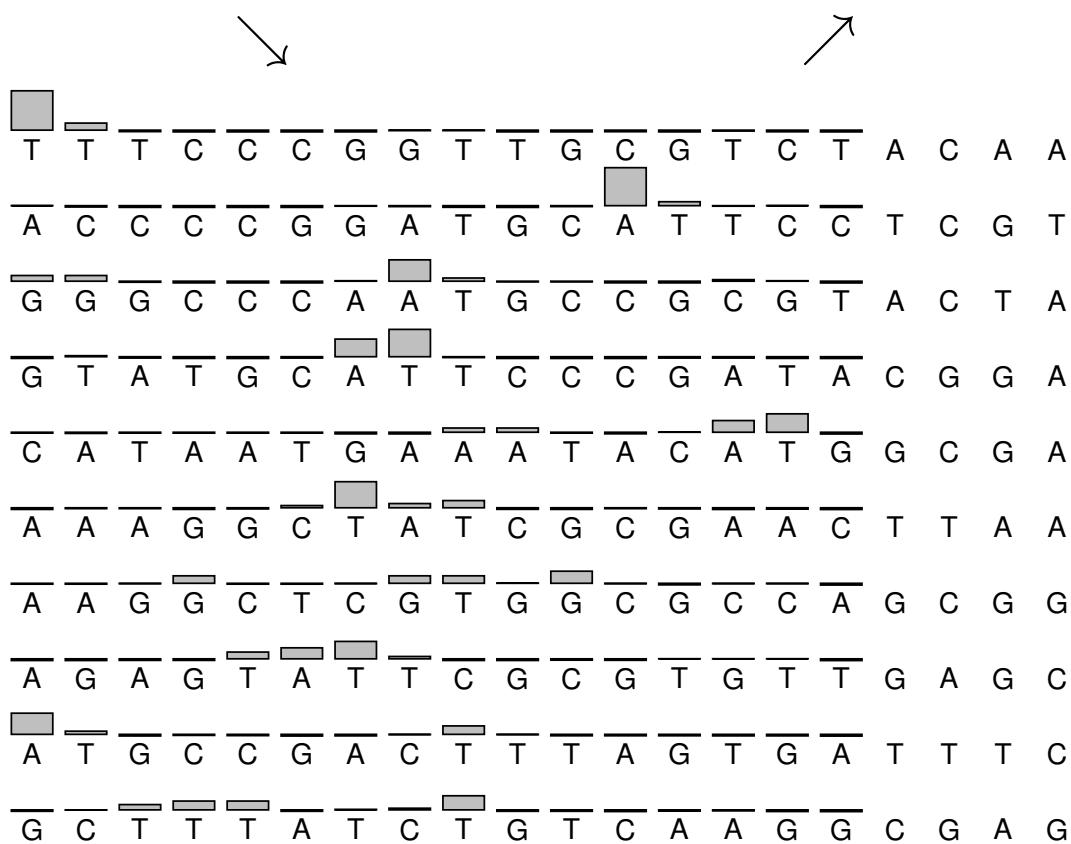
Iterácie zvyšujú viero hodnosť dát, kým nedôjde ku konvergencii.

Skúšame veľakrát z rôznych počiatočných W

Príklad algoritmu EM

A	0.10	0.10	0.10	0.10	0.10
C	0.10	0.10	0.10	0.70	0.70
G	0.10	0.10	0.10	0.10	0.10
T	0.70	0.70	0.70	0.10	0.10

A	0.31	0.14	0.06	0.07	0.07
C	0.06	0.10	0.19	0.71	0.61
G	0.12	0.17	0.29	0.14	0.25
T	0.51	0.60	0.46	0.08	0.07

Príklad algoritmu EM: ďalšia iterácia

A	0.31	0.14	0.06	0.07	0.07		A	0.47	0.09	0.01	0.02	0.03
C	0.06	0.10	0.19	0.71	0.61		C	0.02	0.11	0.20	0.80	0.58
G	0.12	0.17	0.29	0.14	0.25		G	0.08	0.22	0.48	0.15	0.35
T	0.51	0.60	0.46	0.08	0.07		T	0.42	0.58	0.30	0.03	0.03

Príklad algoritmu EM: po 20 iteráciách

A	0.10	ϵ	ϵ	ϵ	ϵ
C	0.12	0.52	0.48	$1 - 3\epsilon$	ϵ
G	ϵ	0.48	0.52	ϵ	$1 - 3\epsilon$
T	0.78	ϵ	ϵ	ϵ	ϵ

The diagram shows 10 DNA sequences aligned vertically. Shaded boxes highlight specific matches between the first sequence and others. The first sequence is: T-T-T-C-C-C-G-G-T-T-G-C-G-T-C-T-A-C-A-A. The second sequence is: A-C-C-C-C-G-G-A-T-G-C-A-T-T-C-C-T-C-G-T. The third sequence is: G-G-G-C-C-C-A-A-T-G-C-C-G-C-G-T-A-C-T-A. The fourth sequence is: G-T-A-T-G-C-A-T-T-C-C-C-G-A-T-A-C-G-G-A. The fifth sequence is: C-A-T-A-A-T-G-A-A-A-T-A-C-A-T-G-G-C-G-A. The sixth sequence is: A-A-A-G-G-G-C-T-A-T-C-G-C-G-A-A-C-T-T-A-A. The seventh sequence is: A-A-G-G-C-T-C-G-T-G-G-C-G-C-C-A-G-C-G-G. The eighth sequence is: A-G-A-G-T-A-T-T-C-G-C-G-T-G-T-T-G-A-G-C. The ninth sequence is: A-T-G-C-C-G-A-C-T-T-T-A-G-T-G-A-T-T-T-C. The tenth sequence is: G-C-T-T-T-A-T-C-T-G-T-C-A-A-G-G-C-G-A-G.

Zhrnutie

- RNA-seq merá úroveň expresie pre všetky gény naraz, ale v dátach veľa šumu
- Zhlukovanie (clustering) nájde podobné gény, nepotrebujeme o dátach vopred nič vedieť (unsupervised learning)
- Klasifikácia môže rozlišovať napr. choroby podľa expresie, potrebuje dáta so známou odpoveďou (supervised learning)
- Dáta o expresii pomáhajú zostaviť regulačné siete
- Väzobné motívy môžeme reprezentovať rôznym spôsobom (reťazec, regulárny výraz, skórovacia matica)
- Tieto motívy nie sú dosť špecifické, okrem väzobných miest môžu mať aj ďalšie náhodné výskytu
- EM algoritmus na hľadanie nových motívov v sekvenciách

Oznamy

- DÚ3 bude dnes zverejnená, odovzdajte do 13.12.
- Budúci štvrtok 7.12.:
 - prednáška aj cvičenia bežia normálne
- Štvrtok 14.12.:
 - nepovinné prezentácie journal clubu v čase prednášky
 - cvičenia pre informatikov aj biológov (biológov ešte upresníme čas/formu)
- Termíny na konci semestra
 - DÚ3 streda 13.12., správy zo journal clubu piatok 16.12.
- Budúci štvrtok dohodneme:
 - či chcete prezentovať journal club (dohodnite sa v skupinách)
 - termín skúšky pre informatikov (doneste si termíny iných skúšok)

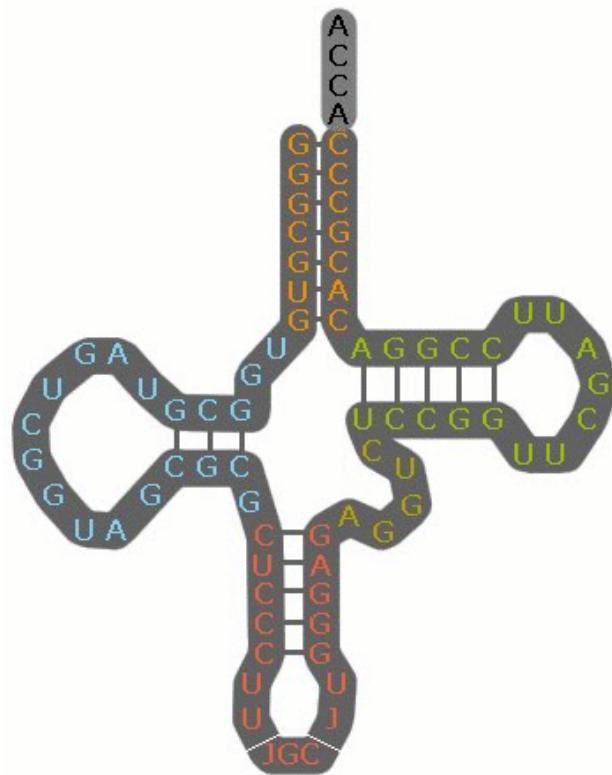
Správa zo journal clubu

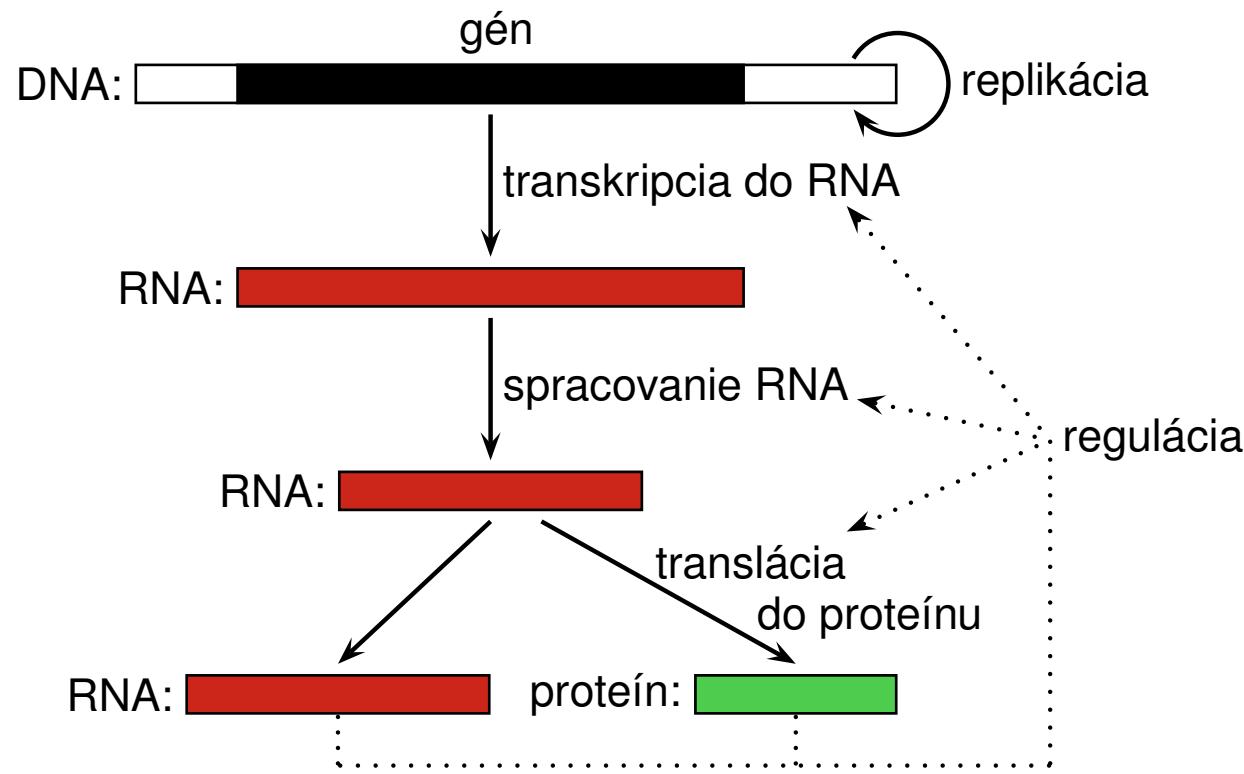
- Vlastnými slovami hlavné metódy a výsledky článku
- Pochopiteľná pre študentov tohto predmetu (inf aj bio)
- Netreba pokryť všetko a naopak, môžete využiť aj iné zdroje
- Skúste vložiť vlastný pohľad na tému, nepostupujte striktne podľa texru článku
- Rozsah cca 1-2 strany na osobu, jeden ucelený text
- V správe vymenujte členov skupiny, ktorí sa podieľali na jej spísaní, dostanú rovnako bodov
- Pdf odovzdať cez Moodle (stačí 1 za skupinu)

RNA

Broňa Brejová

30.11.2023

Vlastnosti RNA

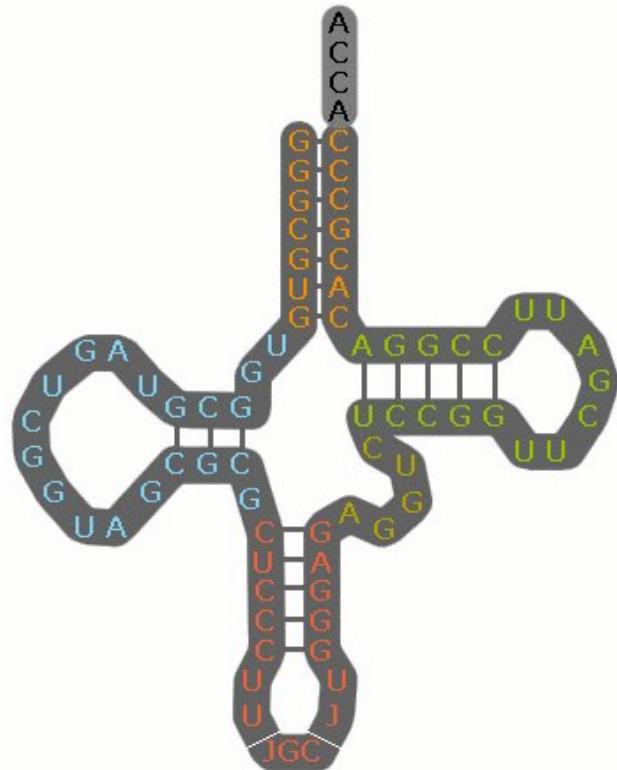
Ako sa líši od DNA?

- obsahuje ribózu namiesto deoxyribózy
- obsahuje uracil namiesto tymínu (bázy A,C,G,U)
- jednovláknové reťazce, zvyčajne kratšie
- zložitá sekundárna štruktúra: spárované komplementárne úseky
- okrem párov A-U, C-G aj nekanonické páry (napr. G-U)
- rôzne funkcie v bunke:
 - centrálna úloha pri expresii génov (mediátorová, transferová, ribozómová RNA),
 - regulácia expresie,
 - katalytické funkcie,
 - prenos genetickej informácie pre RNA vírusy

Štruktúra RNA

Príklad: transferová RNA (transfer RNA)

Sekundárna štruktúra
(secondary structure):
páry nukleotidov

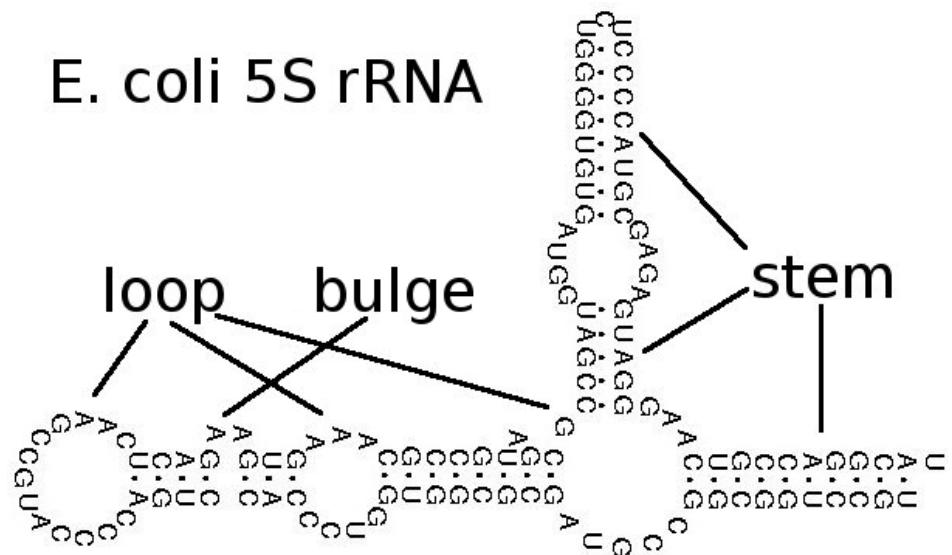

Terciárna štruktúra
(tertiary structure):
3D súradnice

Sekundárna štruktúra RNA

E. coli 5S rRNA

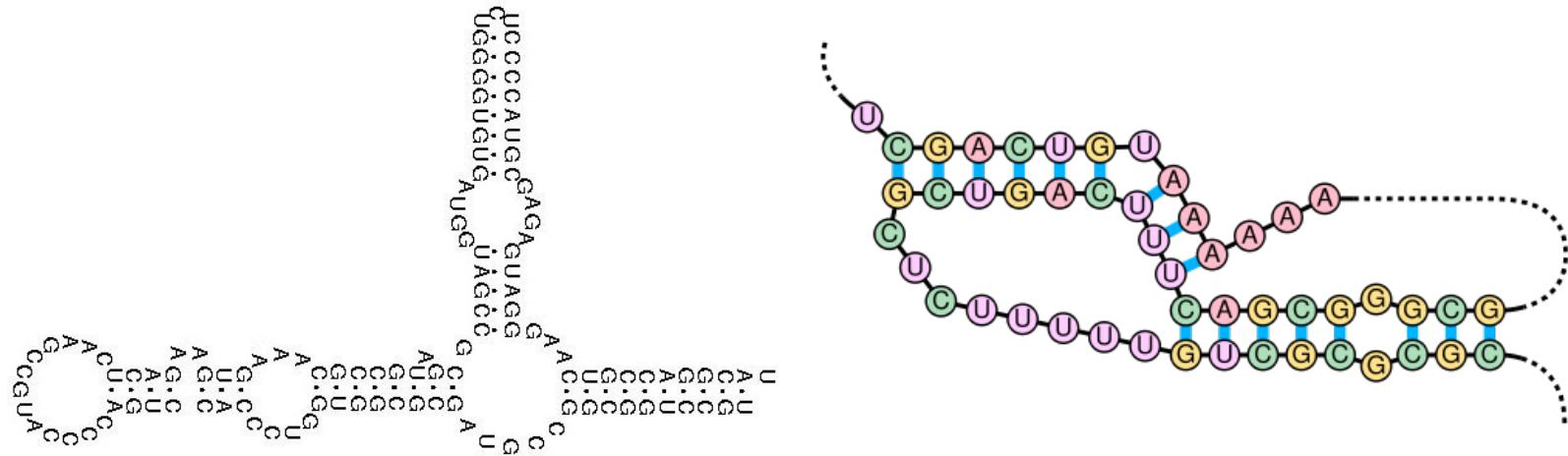

Zápis sekundárnej štruktúry pomocou závieriek:

(((((((. . . . : ((() .)) . ((()) . . .))))))))) .

UGCCUGGCGGCCGUAGCG...UAGCGCC...GGAACUGCAGGCAU

Dobre uzátvorkované výrazy vs pseudouzly

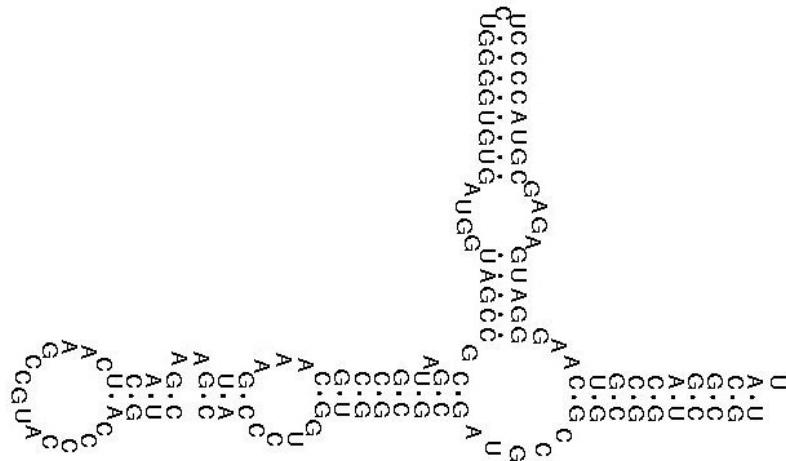
Príklad **vľavo**: spárované bázy tvoria **dobre uzátvorkovaný výraz**:

(((((((.....((()..).((()..)))))))) .
UGCCUGGCGGCCGUAGCG...UAGCGCC...GGAACUGCAGGCAU

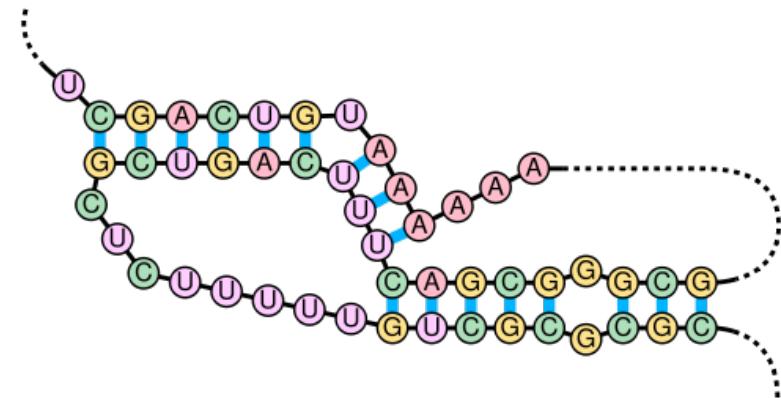
Príklad **vpravo**: **pseudouzol** (výnimka z dobrého uzátvorkovania)

.(((((.(((..[[[.[[[[))))))) . .]]]] .]]]
UCGACUGUAAGCGGGCGACUUUCAGUCGC...UGUCGCGCGC

Dobre uzátvorkované výrazy vs pseudouzly

bez pseudouzlu

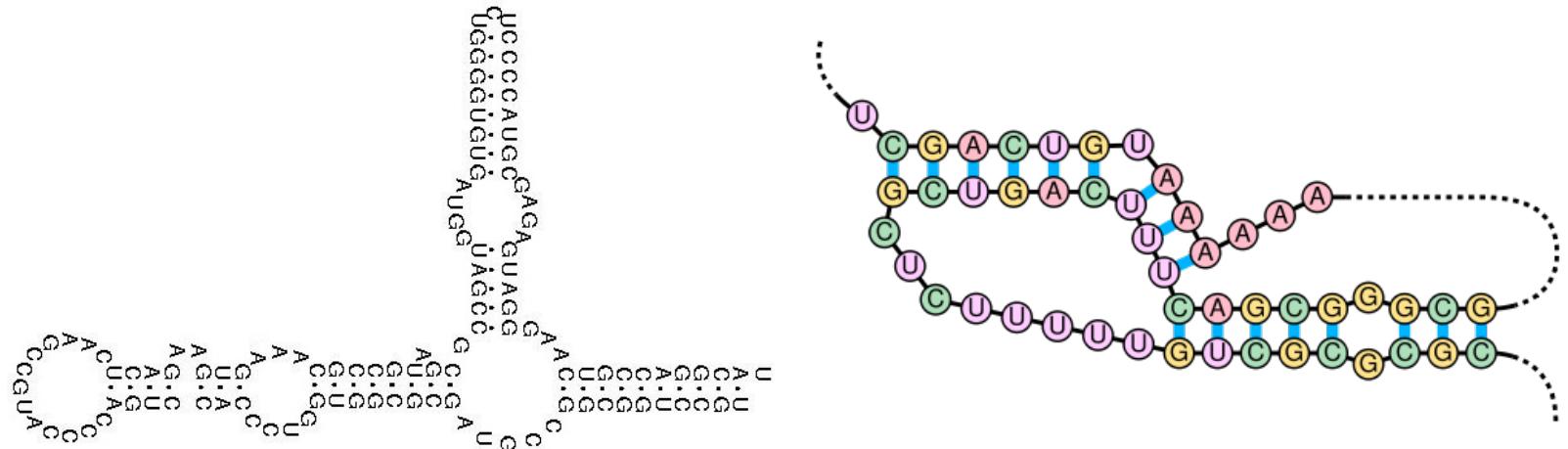

pseudouzol

Mnohé algoritmy na prácu so sekundárhou štruktúrou ignorujú pseudouzly.

Zhruba 1.4% RNA nukleotidových párov v pseudouzloch.

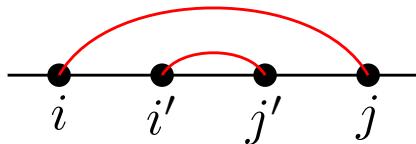
Dobre uzátvorkované výrazy vs pseudouzly

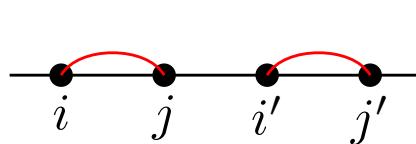
Matematické vyjadrenie štruktúry bez pseudozulov:

Ak máme páry medzi pozíciami i a j a i' a j' pričom $i < i'$,
tak bud' $i < i' < j' < j$ alebo $i < j < i' < j'$.

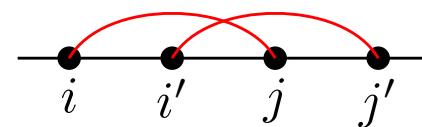
dobre:

dobre:

zle:

Problém: určovanie štruktúry RNA

Vstup: RNA sekvencia

Cieľ: nájsť spárované bázy

Veľmi zjednodušená formulácia: nájdi dobre uzátvorkované spárovanie s najväčším počtom komplementárnych párov A-U, C-G.

Príklad:

Vstup: ((. ((())) (((.))))))

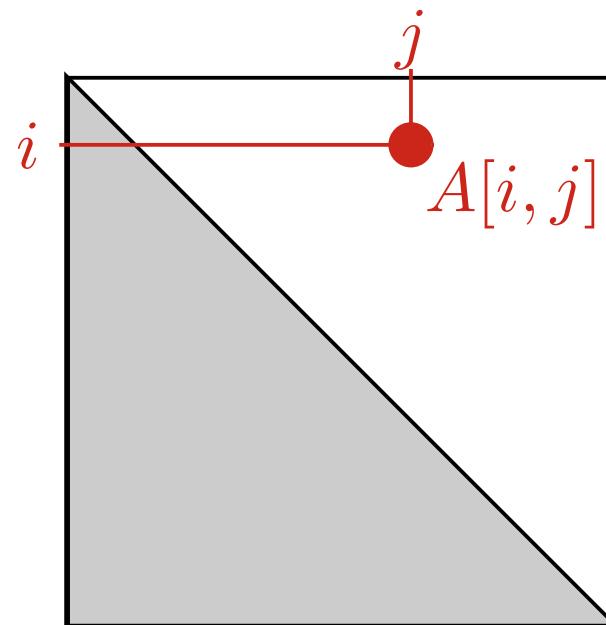
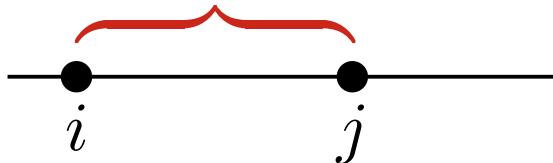
Výstup: GAACACAUGUAAAUUUGUC

Nussinovovej algoritmus

Dynamické programovanie:

Majme RNA x_1, \dots, x_n .

Nech $A[i, j]$ je maximálny počet párov v podreťazci x_i, x_{i+1}, \dots, x_j .

Nussinovovej algoritmus

Dynamické programovanie:

Majme RNA x_1, \dots, x_n .

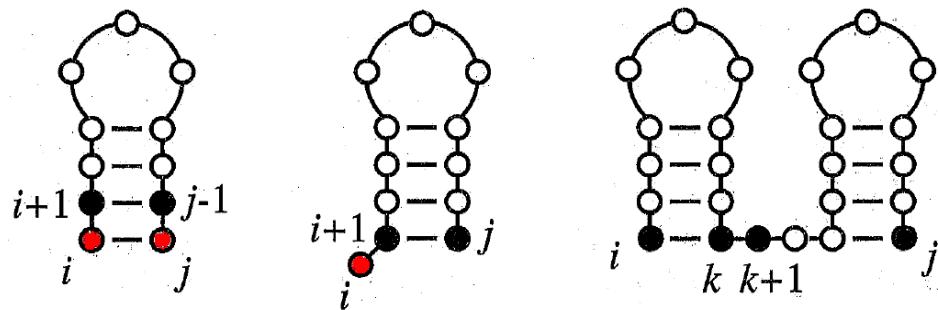
Nech $A[i, j]$ je maximálny počet párov v podreťazci x_i, x_{i+1}, \dots, x_j .

Rekurencia:

Podreťazce dĺžky 1: žiadne páry $A[i, i] = 0$

Dlhšie podreťazce: 3 prípady

- x_i a x_j sú pár: $A[i, j] = A[i + 1, j - 1] + 1$
- x_i je nespárované: $A[i, j] = A[i + 1, j]$
- x_i je pár s x_k pre $i < k < j$: $A[i, j] = A[i, k] + A[k + 1, j]$

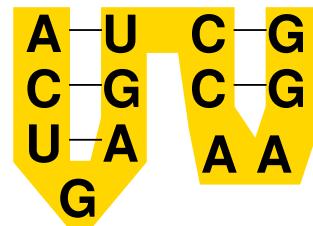

Rekurencia: $A[i, j] = \max \begin{cases} A[i + 1, j - 1] + c(x_i, x_j), \\ A[i + 1, j], \\ \max_{k=i+1 \dots j-1} \{A[i, k] + A[k + 1, j]\} \end{cases}$

	A	C	U	G	A	G	U	C	C	A	A	G	G
A	0	0	1	1	1	2	3	3	3	3	3	4	5
C	0	0	1	1	1	2	2	2	2	3	3	4	4
U	0	0	1	1	1	2	2	2	3	3	3	3	3
G	0	0	0	1	2	2	2	2	2	3	3	3	3
A	0	0	1	1	1	1	1	1	1	2	3		
G	0	0	1	1	1	1	1	1	1	2	2		
U	0	0	0	1	1	1	1	1	1	1	2		
C	0	0	0	0	0	1	1	1	1	1	2		
C	0	0	0	0	1	1	1	1	1	1	2		
A	0	0	0	0	1	1	1	1	1	1	2		
A	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0		
G	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0		
G	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0		

$$c(x_i, x_j) = \begin{cases} 1 & \text{ak } x_i - x_j \text{ môže byť páry} \\ 0 & \text{inak} \end{cases}$$

$$A[i, j] = 0 \text{ pre } i \geq j$$

Zložitosť:

$O(n^3)$ čas

$O(n^2)$ pamäť

Štruktúra s minimálnou voľnou energiou (MFE folding)

Realistickejšia formulácia problému určovania sekundárnej štruktúry RNA.

Predpoklad: molekula v rovnovážnom stave

s minimálnou Gibbsovou voľnou energiou (Gibbs free energy).

Energie pre niektoré sekvencie experimentálne zmerané.

Nearest neighbor model: sada parametrov, energie pre dvojice susedných párov v helixoch, dĺžky slučiek atď'.

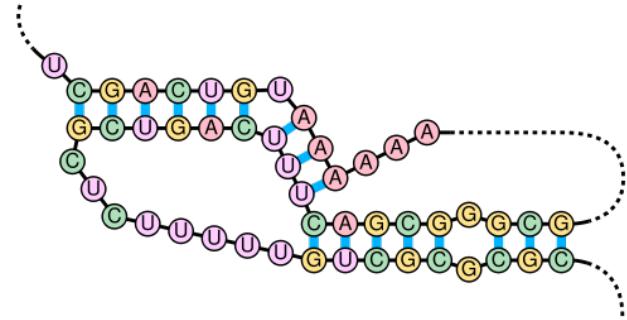
Odvodené z nameraných dát.

Príklad:

Y:	A	C	G	U
5' CX 3'				
3' GY 5'	X:A . . . -2.1			
	C . . -3.3 .			
	G . -2.4 . -1.4			
	U -2.1 . -2.1 .			

Štruktúra s minimálnou energiou sa dá nájsť podobným (ale zložitejším) dyn. programovaním (Zuker and Stiegler, 1981)

Algoritmy dovoľujúce pseudouzly

Vo všeobecnosti NP-ťažký problém (Lyngso and Pedersen 2000).

Pomalé dyn. programovanie $O(n^4) - O(n^6)$ nájde niektoré typy pseudouzlov
(Rivas and Eddy 1999)

Tiež môžeme použiť heuristiky (opakované vytváranie silných helixov) alebo
celočíselné lineárne programovanie (posledné cvičenia pre informatikov)

Pravdepodobnostné modely na predikciu štruktúry

Chceme: model, ktorý generuje dvojice sekvencia a sek. štrukúra

Použitie: pre danú sekvenciu nájsť najpravdepodobnejšiu štruktúru

HMM nevhodné: závislosti medzi vzdialenými spárovanými bázami.

**Stochastická bezkontextová gramatika,
stochastic context free grammar (SCFG):**

Rozšírenie bezkontextových gramatík

Pravidlám pridáme pravdepodobnosti

Stochastické bezkontextové gramatiky (SCFG)

neterminály (veľké písmená) podobné na stavy v HMM,

terminály (malé písmená) reprezentujú nukleotidy.

Pravidlá prepisujú neterminál na reťazec terminálov a neterminálov.

Každé pravidlo má pravdepodobnosť.

Príklad: jeden neterminál, 14 pravidiel (ϵ =prázdny reťazec)

$$S \rightarrow \overbrace{aSu}^{0.1} \mid \overbrace{uSa}^{0.1} \mid \overbrace{cSg}^{0.1} \mid \overbrace{gSc}^{0.1}$$
$$\overbrace{aS}^{0.05} \mid \overbrace{cS}^{0.05} \mid \overbrace{gS}^{0.05} \mid \overbrace{uS}^{0.05} \mid \overbrace{Sa}^{0.05} \mid \overbrace{Sc}^{0.05} \mid \overbrace{Sg}^{0.05} \mid \overbrace{Su}^{0.05} \mid \overbrace{SS}^{0.1} \mid \overbrace{\epsilon}^{0.1}$$

V každom kroku zvoľ jeden (napr. najľavejší) neterminál,

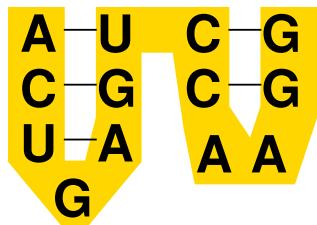
prepíš ho náhodne zvoleným pravidlom:

$$S \rightarrow SS \rightarrow \textcolor{red}{aSu}S \rightarrow a\textcolor{red}{cS}guS \rightarrow acu\textcolor{red}{S}aguS \rightarrow acug\textcolor{red}{S}aguS \rightarrow acugag\textcolor{red}{u}S \rightarrow acugag\textcolor{red}{u}gu\textcolor{red}{c}Sg \rightarrow acugag\textcolor{red}{u}gucc\textcolor{red}{c}Sgg \rightarrow acugag\textcolor{red}{u}gucc\textcolor{red}{S}agg \rightarrow acugag\textcolor{red}{u}gucc\textcolor{red}{a}Sagg \rightarrow acugag\textcolor{red}{u}gucc\textcolor{red}{a}agg$$

Stochastické bezkontextové gramatiky

$S \rightarrow aSu|uSa|cSg|gSc|aS|cS|gS|uS|Sa|Sc|Sg|Su|SS|\epsilon$

$S \rightarrow SS \rightarrow aSuS \rightarrow acSguS \rightarrow acuSaguS \rightarrow acugSaguS \rightarrow acugagaguS \rightarrow acugagaguCSg \rightarrow acugagucgScg \rightarrow acugagucgSacg \rightarrow acugagucgaSacg \rightarrow acugagucgaacg$

Bázy vygenerované v jednom kroku sú spárované.

Úloha: Nájdi najpravdepodobnejšie odvodenie danej RNA

⇒ určuje sekundárnu štruktúru

Riešenie: Dynamické programovanie (CYK algoritmus), $O(n^3)$

Trénovanie parametrov: zo známych RNA štruktúr

Gramatiky vs. minimalizácia energie

Výhody gramatík:

- možno automaticky trénovať, netreba náročné experimenty,
- rozšíriteľné na modely viacerých sekvencií.

Nevýhody gramatík:

- jednoduché gramatiky nevystihujú všetky aspekty problému,
- nižšia presnosť ako minimalizácia energie.

Evolúcia RNA sekvencií

Často vidíme koreláciu medzi mutáciami v spárovaných bázach.

Napr. C sa zmení na A, spárované G sa súčasne zmení na U

Príklad: niekoľko sekvencií z D ramena tRNA

((((.))))

GCUCAGCC . CGGG . . . AGAGC

GCCUAGCC . UGGUCA . AGGGC

GUCUAGC . . . GGA . . . AGGAU

GAGCAGUU . CGGU . . . AGCUC

GUUCAAUC . . GGU . . . AGAAC

Úloha: daných je niekoľko (zarovnaných) sekvencií RNA

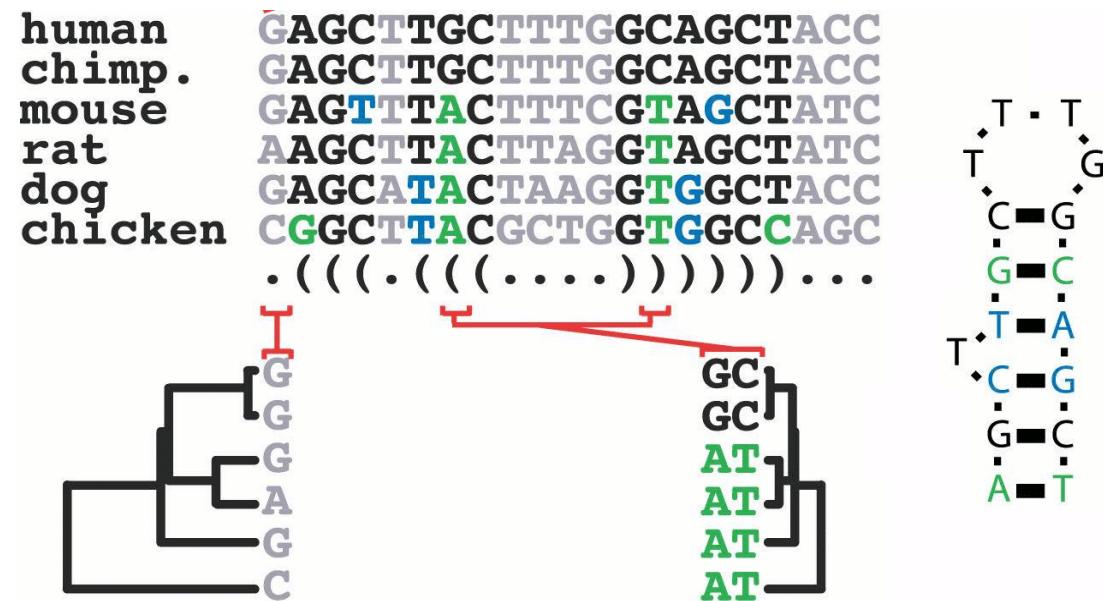
najdite ich spoločnú RNA štruktúru

(korelácie medzi spárovanými bázami potvrdzujú správnosť štruktúry)

Hľadanie spoločnej štruktúry pre viacero sekvencií

Phylo-SCFG:

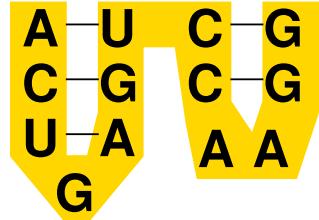
- namiesto jednotlivých báz emituje stĺpce zarovnania podľa fylogenetického stromu.
- nespárované bázy emituje bežou substitučnou maticou,
- spárované bázy substitučnou maticou dvojíc (16×16).

Problém: hľadanie známych typov RNA génov v genóme

- Databáza Rfam: štruktúry pre >4000 rodín RNA génov
- Pre každú rodinu zarovnanie a pravdepodobnostný model
- Pre RNA kovariančné modely (covariance model, CM):
špeciálny typ SCFG
- Podobná myšlienka ako profilové HMM pre proteínové rodiny

Kovariančný model

$$\begin{array}{lll} S \rightarrow B_1 & P_1 \rightarrow aP_2u & P_4 \rightarrow cP_5g \\ B_1 \rightarrow P_1P_4 & P_2 \rightarrow cP_3g & P_5 \rightarrow gL_2c \\ & P_3 \rightarrow uL_1a & L_2 \rightarrow aL_3 \\ & L_1 \rightarrow gE_1 & L_3 \rightarrow aE_2 \\ & E_1 \rightarrow \epsilon & E_2 \rightarrow \epsilon \end{array}$$

- $S = \text{start}, E_i = \text{end}$
 $P_i = \text{pár}, L_i = \text{nespárovaná báza vľavo}, R_i = \text{nespárovaná báza vpravo}$
ďalšie neterminálne modelujú indely.
- terminálne (bázy) sa emitujú s pravdepodobnosťami **podľa príslušného stĺpca zarovnania**
Napr. $P_1 \rightarrow \overbrace{aP_2u}^{0.2} | \overbrace{uP_2a}^{0.2} | \overbrace{cP_2g}^{0.4} | \overbrace{cP_2u}^{0.1}$
- veľkosť gramatiky úmerná dĺžke modelovanej RNA rodiny

Kovariančný model

Použitie:

hľadaj výskyty génu v DNA (lokálne zarovnanie),
nájdi štruktúru nového génu z tej istej rodiny (globálne zarovnanie).

Dynamické programovanie: čas $O(MND^2)$,

M = počet neterminálov v gramatike, úmerný dĺžke zarovnania,

N = dĺžka DNA sekvencie,

D = max. dĺžka RNA génu v DNA (úmerná M).

Zrýchlenie:

nájdi sľubné úseky podobné na sekvencie v RNA rodine

(iba na základe podobnosti sekvenčí)

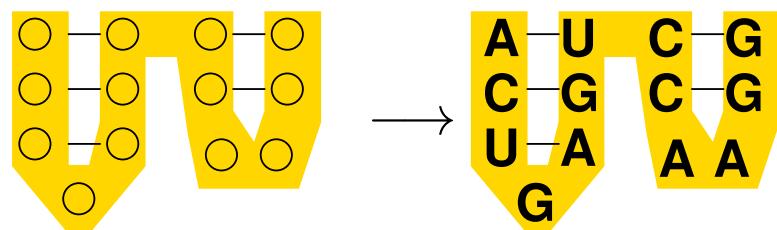
aplikuj CM iba na sľubné úseky

Problém: dizajn RNA

Daná RNA sekundárna štruktúra (párovanie).

Nájdi sekvenciu, pre ktorú je táto štruktúra optimálna.

Nie je známy efektívny algoritmus, heuristiky často nájdu sekvenciu pomerne rýchlo.

Použitie: skúmanie možných RNA štruktúr, vývoj liekov (ribozymes, riboswitches), RNA pre laboratórne techniky, RNA nanoštruktúry

Zhrnutie

- Určovanie sekundárnej štruktúry RNA:
minimalizácia energie, pravdepodobnostné SCFG
- Lepšie výsledky, keď použijeme zarovnanie viacerých sekvencií (PhyloSCFG)
- Známe rodiny reprezentujeme pomocou kovariančných modelov
v nových sekvenciách hľadáme výskyty rodín z databázy Rfam
- Väčšina problémov sa dá riešiť dynamickým programovaním, ktoré je
pomerne pomalé a ignoruje pseudouzly.
- Ďalšie zaujímavé problémy: napr. dizajn RNA štruktúr

Oznamy

- Dnes posledná prednáška, po prednáške cvičenia pre biológov
- Budúci štvrtok 14.12.:
 - posledné cvičenia pre informatikov
 - nepovinné prezentácie journal clubu v čase prednášky (chceme?)
 - cvičenia pre biológov dohodneme
- Termíny na konci semestra
 - DÚ3 streda 13.12., správy zo journal clubu piatok 15.12.

Skúška pre informatikov (BIN, INF, DAV, AIN)

- Treba získať aspoň polovicu bodov
- Na stránke sú ukážky jednoduchých príkladov, cca 50% bodov
 - v prípade záujmu pred skúškou konzultačné hodiny
- Zvyšné príklady budú prekvapením, v minulosti sa vyskytli:
 - Krátke príklady na pochopenie základných pojmov
 - Navrhnite/modifikujte algoritmus alebo model
- Povolené pomôcky:
 - písacie potreby, ťahák 2 listy A4, jednoduchá kalkulačka
- **Termín?**
Ak súhlasíte, dátumy opravných termínov dohodneme s tými, ktorých sa budú týkať

Polymorfizmus a populačná genetika

Broňa Brejová

7.12.2023

Populačná genetika

- Rôzne jedince toho istého druhu nemajú identický genóm
- Tieto rozdiely vplývajú na fenotyp (výzor, správanie, choroby, . . .)
- Genómy viacerých jedincov môžeme sekvenovať a porovnávať s referenčnou verzou

Možné aplikácie populačnej genetiky:

- Úloha jednotlivých genetických rozdielov
- História a charakter populácie (podpopulácie, migrácia, historická veľkosť populácie)

SNPy (Single Nucleotide Polymorphisms)

- SNP: jednobázová variabilita medzi jedincami ($> 1\%$ jedincov)
- Obvykle iba dve formy: **väčšinová** a **menšinová** alela
- Aj malá zmena v DNA môže spôsobiť veľké fenotypické zmeny

Systematické mapovanie SNPov:

Projekt 1000 ľudských genómov 2008-2015

identifikácia $> 95\%$ SNPov s aspoň 1% frekvenciou menšinovej alely
pomocou NGS sekvenovania

UK Biobank:

500 000 genómov (Nov.2023) plus rozsiahle medicínske dáta o účastníkoch

Plus mnoho ďalších veľkých projektov

Mapovanie asociácií (Trait/Disease Association Mapping)

- Znaky (a choroby) vznikajú kombináciou genetických a environmentálnych vplyvov
- Cieľ: Identifikovať genetické vplyvy
 - Aký je risk choroby s dedičným faktorom u danej osoby?
 - Ako fungujú choroby (na základe génov, ktorých mutácie ich spôsobujú)?
 - Vývoj nových liekov, ich správne cielenie (farmakogenomika)

Napr. mutácie v génoch rodiny cytochrómu P450 majú vplyv na odbúravanie liekov v pečeni, ovplyvňujú veľkosť potrebnej dávky

Diploidné genómy

- Človek má **diploidný genóm**:
má v bunkách po dva chromozómy 1...22
plus pohlavné chromozómy X,X alebo X,Y
- Jeden chromozóm z páru od matky, jeden od otca
- Pre daný SNP s alelami (formami) a , A
môže byť **homozygot** (aa alebo AA),
alebo **heterozygot** (aA)
- Ak nejaká choroba zapríčinená alelou a ,
tak sa môže prejaviť iba pri homozygotech aa ,
alebo aj pri heterozygotech aA ,
alebo môže byť pri aa silnejšia ako pri aA

Diploidné genómy

- Človek má **diploidný genóm**:
má v bunkách po dva chromozómy 1...22
plus pohlavné chromozómy X,X alebo X,Y
- Jeden chromozóm z páru od matky, jeden od otca
- Pre daný SNP s alelami (formami) a , A
môže byť **homozygot** (aa alebo AA),
alebo **heterozygot** (aA)
- **Haplotyp**: kombinácia aliel rôznych SNPov na tom istom chromozóme
(zdedená od jedného rodiča)
Diploidný jedinec má teda dva haplotypy

chr1 od matky: ...A...T...G... ...

chr1 od otca: ...T...C...A... ...

Testovanie asociácie jedného SNPu

Kontingenčná tabuľka - počet haplotypov

Veľkosť psa vs. alela na pozícii chr15:44,228,468

	pôvodná alela	odvodená alela	spolu
malý pes (< 9 kg)	14	535	549
veľký pes (> 31 kg)	339	38	377
spolu	353	573	926

[Sutter a kol. 2007]

Štatisticky testujeme či sú riadky a stĺpce **nezávislé (nulová hypotéza)**.

Ak **vylúčime nulovú hypotézu**, našli sme asociáciu, nemusí však íšť o príčinu

Ak ju nevylúčime, neprekázali sme súvis SNPu s veľkosťou
(môže ale existovať, možno treba viac dát)

Testovanie nezávislosti v kontingenčnej tabuľke

	pôvodná alela	odvodená alela	spolu
malý pes	14	535	549
veľký pes	339	38	377
spolu	353	573	926

Fisherov test: (Fisher's exact test) presný výsledok z hypergeometrického rozdelenia

Chí-kvadrát (χ^2) test: obľúbený približný test, vhodný ak máme vysoké počty

Používajú sa aj zložitejšie štatistické modely
(napr. diploidný genóm, príbuzenské vzťahy, ...)

Testovanie nezávislosti v kontingenčnej tabuľke χ^2 testom

	alela A	alela a	spolu
malý pes (m)	14	535	549
veľký pes (v)	339	38	377
spolu	353	573	926

V nulovej hypotéze (nezávislosť riadkov a stĺpcov) máme:

$$\Pr(A) = 353/926 = 0.381, \Pr(a) = 0.619$$

$$\Pr(m) = 549/926 = 0.593, \Pr(v) = 0.407$$

$$\Pr(A, m) = \Pr(A) \Pr(m) = 0.226$$

$$\Pr(a, m) = \Pr(a) \Pr(m) = 0.367$$

$$\Pr(A, v) = \Pr(A) \Pr(v) = 0.155$$

$$\Pr(a, v) = \Pr(a) \Pr(v) = 0.252$$

Podľa nulovej hypotézy by sme teda čakali, že 926 haplotypov bude v tabuľke rozdelených v pomeroch 0.226:0.367:0.155:0.252

Testovanie nezávislosti v kontingenčnej tabuľke χ^2 testom

Skutočná tabuľka

$O_{i,j}$ (observed):

	A	a	spolu
malý	14	535	549
veľký	339	38	377
spolu	353	573	926

Očakávané podľa nulovej hypotézy

$E_{i,j}$ (expected):

	A	a	spolu
malý	209.3	339.8	549
veľký	143.5	233.4	377
spolu	353	573	926

Spočítame veličinu $\chi^2 = \sum_{i \in \{m,v\}} \sum_{j \in \{A,a\}} \frac{(O_{i,j} - E_{i,j})^2}{E_{i,j}}$

$$\chi^2 = (14 - 209.3)^2 / 209.3 + (535 - 339.8)^2 / 339.8 + (339 - 143.5)^2 / 143.5 + (38 - 233.4)^2 / 233.4 = 724.3$$

χ^2 je určitá miera rozdielnosti tabuľiek O a E .

Platí, že $\chi^2 \geq 0$ a χ^2 je nula, iba ak sa tabuľky úplne zhodujú.

Testovanie nezávislosti v kontingenčnej tabuľke χ^2 testom

$O_{i,j}$ (observed):

	A	a	spolu
malý	14	535	549
veľký	339	38	377
spolu	353	573	926

$E_{i,j}$ (expected):

	A	a	spolu
malý	209.3	339.8	549
veľký	143.5	233.4	377
spolu	353	573	926

Spočítame veličinu $\chi^2 = \sum_{i \in \{m,v\}} \sum_{j \in \{A,a\}} \frac{(O_{i,j} - E_{i,j})^2}{E_{i,j}} = 724.3$

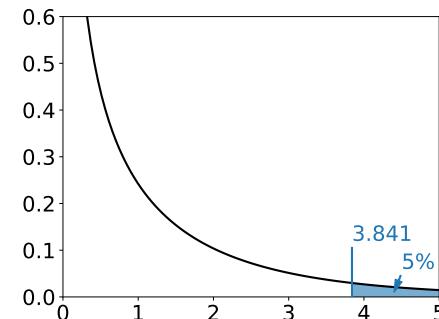
Ak platí nulová hypotéza, χ^2 je približne z rozdelenia $\chi^2(1)$,

t.j. **chí kvadrát s jedným stupňom voľnosti**.

1 stupeň: ak poznáme E a 1 políčko z O , zvyšok O vieme dopočítať.

Šanca, že pri nulovej hypotéze nám náhodne vyjde $\chi^2 \geq 724.3$ je $1.6 \cdot 10^{-159}$ (P-hodnota)

Na **odmietnutie nulovej hypotézy** často používame prah $P < 0.05$, t.j. $\chi^2 > 3.841$

Závislosť medzi dvoma rôznymi SNPmi

Uvažujme SNP s alelami p/P a ďalší SNP s alelami q/Q .

Nameriame počty haplotypov pq, PQ, pQ, Pq

Príklad: 2000 haplotypov (1000 jedincov)

	Q	q	
P	474	611	$\chi^2 = 184.78$, P-hodnota $4.4 \cdot 10^{-42}$
p	142	773	

Stĺpce a riadky teda nie sú nezávislé, medzi SNPmi je závislosť

Príklad 2: Podobné pomery počtov, ale iba 30 halotypov:

	Q	q	
P	7	9	$\chi^2 = 3.0867$, P-hodnota 0.07893
p	2	12	

Nulovú hypotézu nevylúčime pre prah $P < 0.05$ ($\chi^2 > 3.841$)

Ale pozor, pre takéto malé hodnoty χ^2 **nepresný**

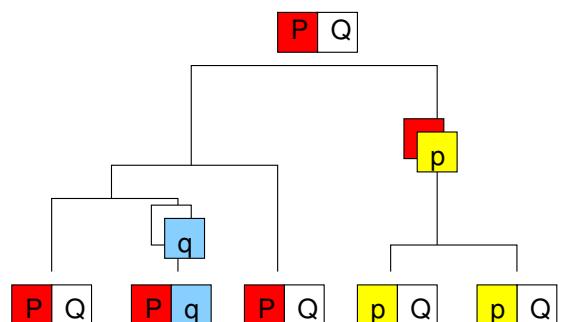
Ako vzniká závislosť medzi dvoma rôznymi SNPmi

Na rozdielnych chromozónoch:

- Pravdepodobnosti výskytu jednotlivých alel sú nezávislé
- $\Pr(pq) = \Pr(p)\Pr(q)$, $\Pr(PQ) = \Pr(P)\Pr(Q)$, atď
- **väzbová rovnováha, linkage equilibrium (LE)**

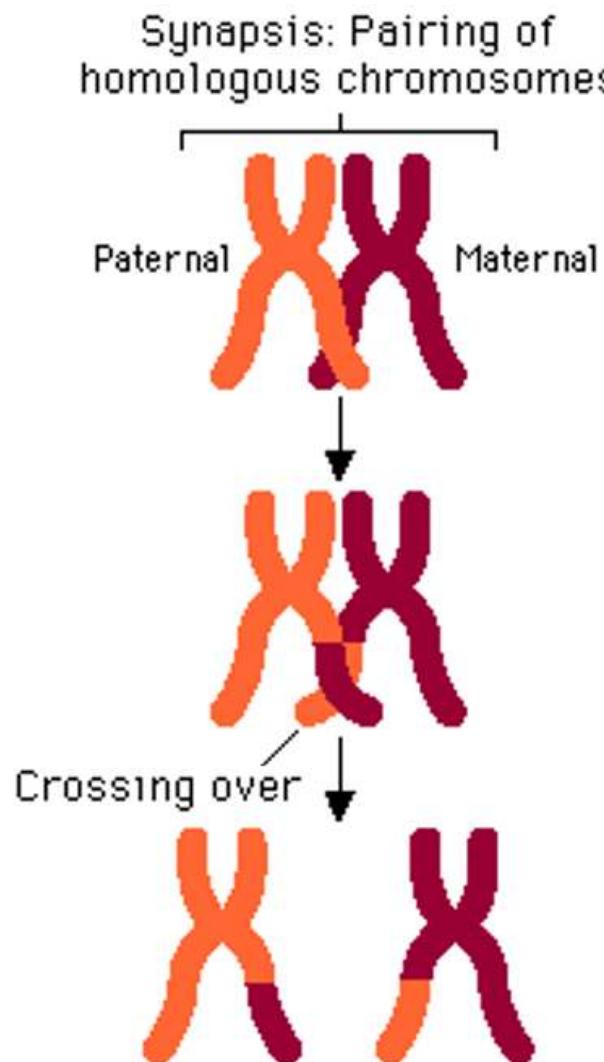
Blízko seba na tom istom chromozóme:

- Málokedy mutácia na to istom mieste 2x, zriedkavá rekombinácia

- Kombinácie nie sú úplne náhodné
- Korelácie medzi SNPmi
⇒ **väzbová nerovnováha, linkage disequilibrium (LD)**

Rekombinácia

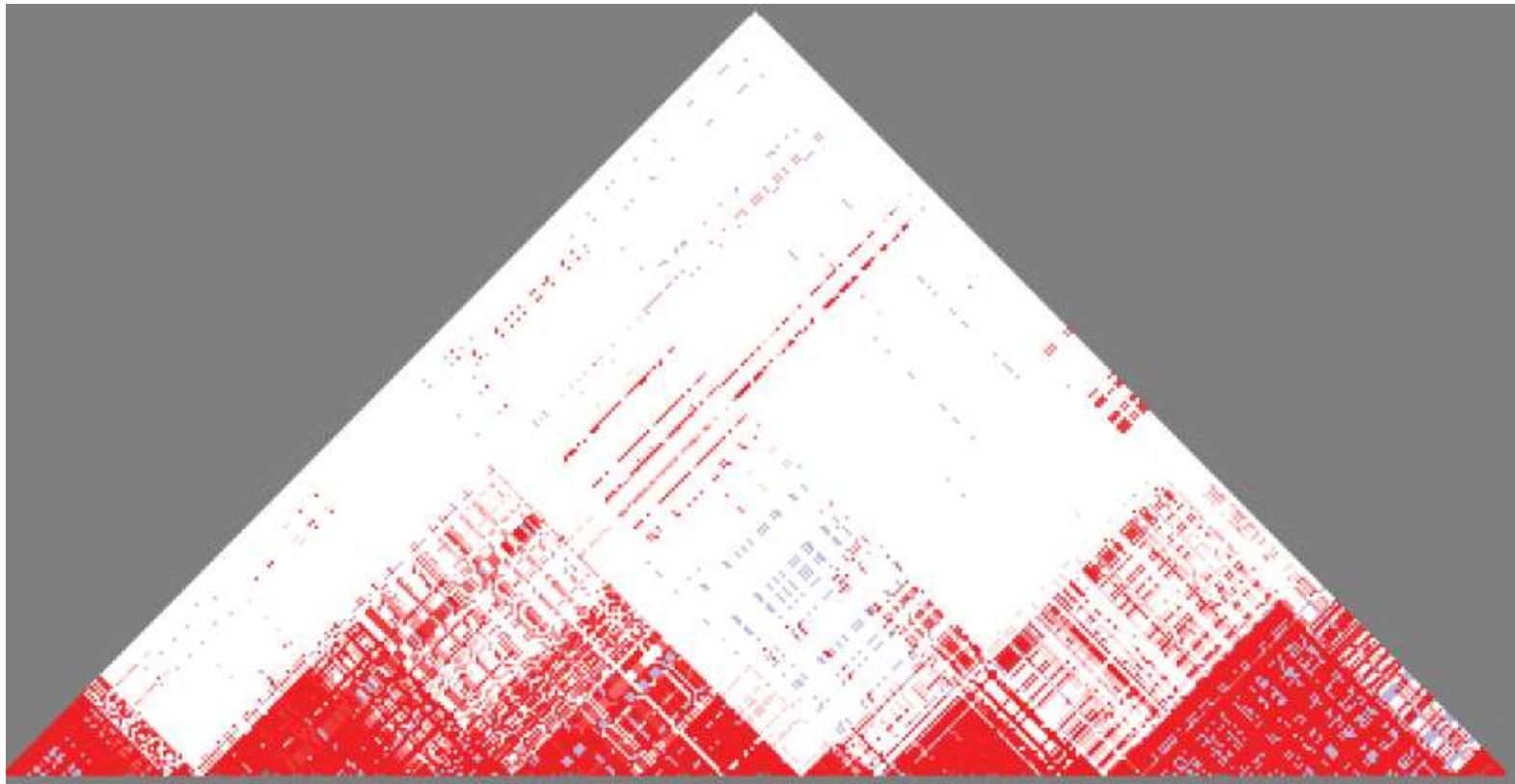
Cca 1-3 **rekombinácie** v 1 ľudskom chromozóme počas meiózy (tvorba pohlavných buniek)

Rekombinácia znižuje LD

Ak predpokladáme rovnomernú rekombináciu:

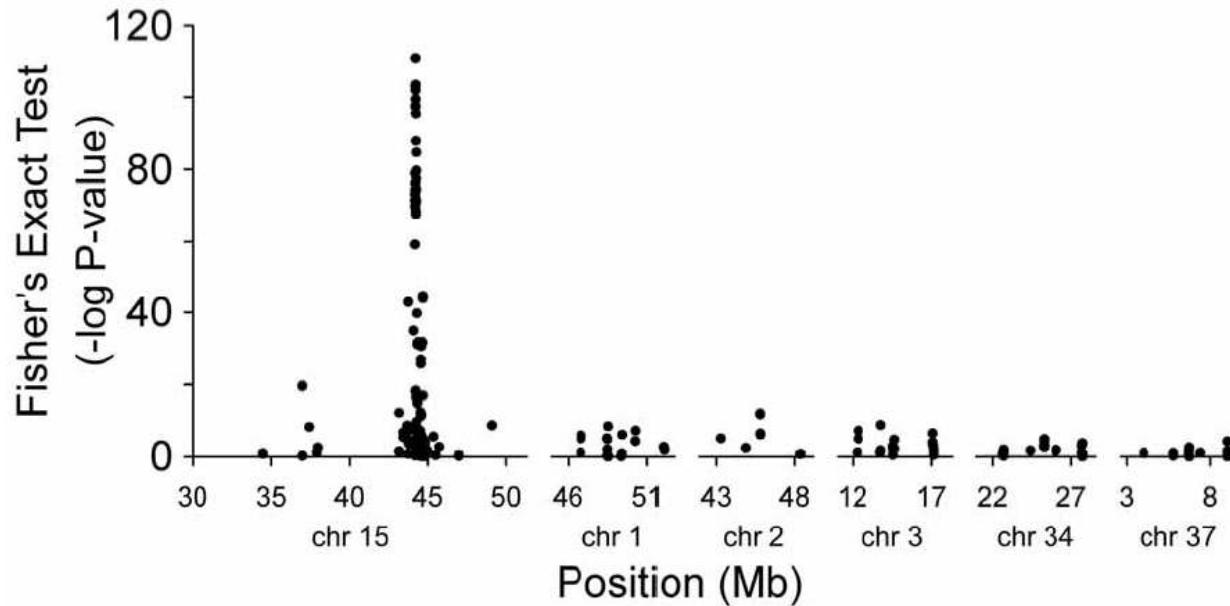
- Čím vzdialenejšie SNPy, tým nižšie LD
- Čím staršie SNPy, tým nižšie LD
- Ďalšie aspekty: štruktúra populácie, prirozený výber, rekombináčne hotspots

Väzbová nerovnováha (LD) v ľudskom genóme

Región ENm014 (500kB, chr 7), 90 ľudí Utah, project HapMap

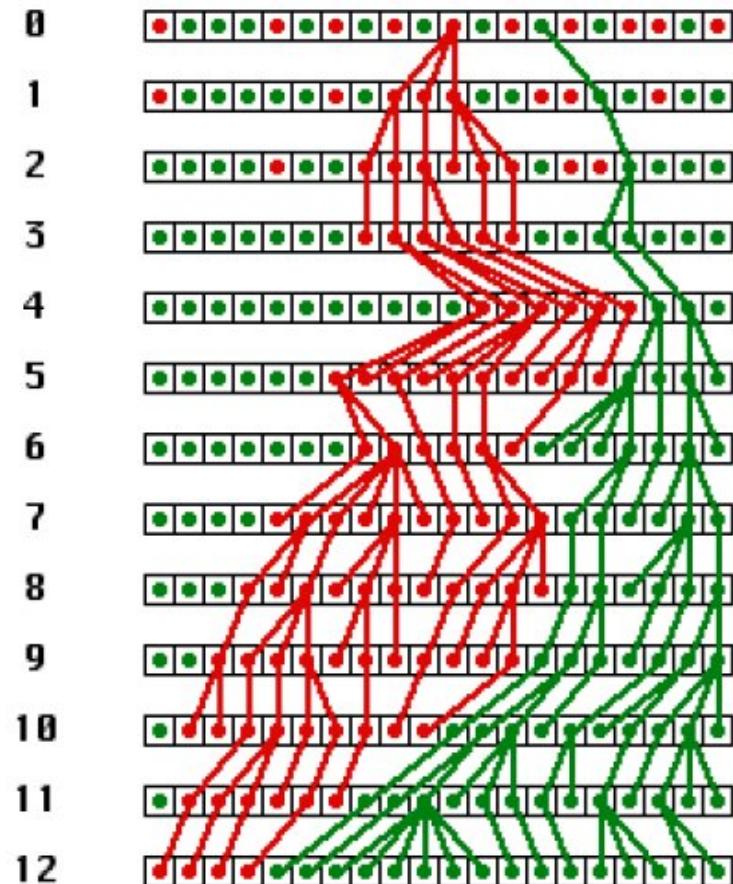
Spät' k psom: Hľadanie asociácií v celom genóme (Genome-Wide Association Study, GWAS)

- V prípade štúdie veľkosti psov: GWAS identifikoval 84 kB región
- Pozíciu ďalej treba spresniť ďalšími experimentami
- **Veľké LD bloky** \Rightarrow veľké výsledné regióny

Základný model populačnej genetiky: Wrightov-Fisherov model

Gen.

•	•
10	10
12	8
11	9
14	6
14	6
10	10
14	6
10	10
9	11
9	11
11	9
14	6
16	4

Životný cyklus SNPov vo Wrightovom-Fisherovom modeli

- Populácia N jedincov (stabilná veľkosť)
- Jedinec = jedna alela (A or a)
- Nová generácia vzniká “skopírovaním” náhodného rodiča (random mating), bez vplyvu prirodzeného výberu
- X_t : počet jedincov s alelou a v generácii t
- **Markovovský reťazec** so stavmi $X_t \in \{0, 1, \dots, N\}$

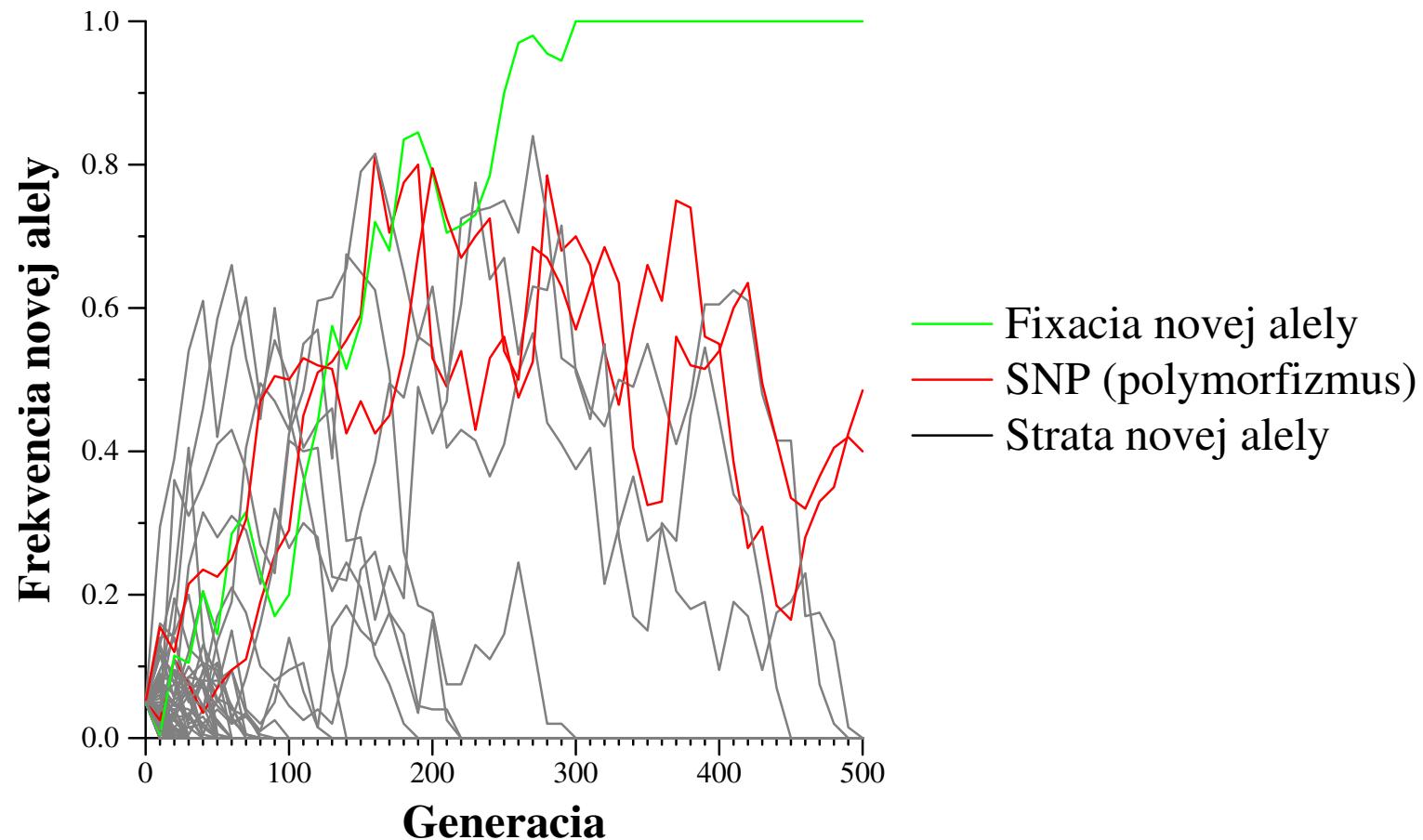
$$\Pr(X_t = j \mid X_{t-1} = i) = \left(\frac{i}{N}\right)^j \left(\frac{N-i}{N}\right)^{N-j} \binom{N}{j}$$

(Pravdepodobnosť, že v generácii t máme j kópií alely a , ak v generácii $t - 1$ ich bolo i)

- Stavy 0 and N sú **pohlcujúce**

Náhodný genetický drift

$N = 200, X_0 = 10, 500$ generácií

Zložitejšie modely populácie

- **Mutácie** zavádzajú do populácie nové alely, ktoré po čase náhodným genetickým driftom zaniknú, alebo ovládnu populáciu (fixation).
- Rýchlosť procesu je ovplyvnená efektami ako **štruktúra populácie** alebo **prirodzený výber**
- ⇒ Zložitejšie pravdepodobnostné modely

Analýza histórie populácie na základe pravdepodobnostných modelov

Typické parametre pravdepodobnostného modelu:

- efektívna veľkosť populácie
- frekvencia rekombinácie a mutácie

Parametre ovplyvňujú pozorované dátá:

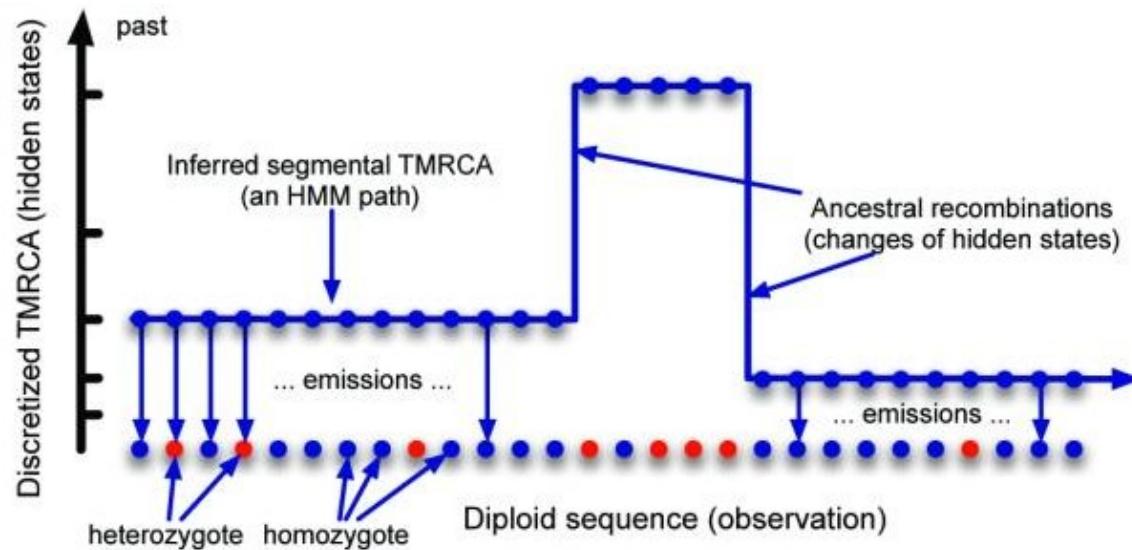
- Frekvencie menšinovej alely SNPov
- Heterozygotnosť u diploidných jedincov
- Počet a veľkosť LD blokov

Použitie:

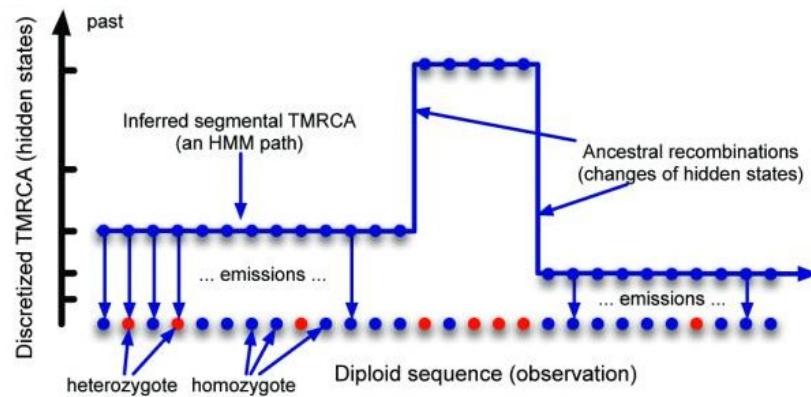
Snažíme sa nájsť parametre modelu, ktoré najlepšie vysvetľujú pozorované dátá u osekvenovaných jedincov.

História ľudskej populácie z genómu jedinca (Li, Durbin 2011)

- **Parametre modelu:** história vývoja efektívnej veľkosti ľudskej populácie v čase
- **Použité dát:** Pozície heterozygotných SNPov v rámci genómu Z ich premenlivej hustoty určí rozdelenie časov ku najbližšiemu spoločnému predkovi (TMRCA)

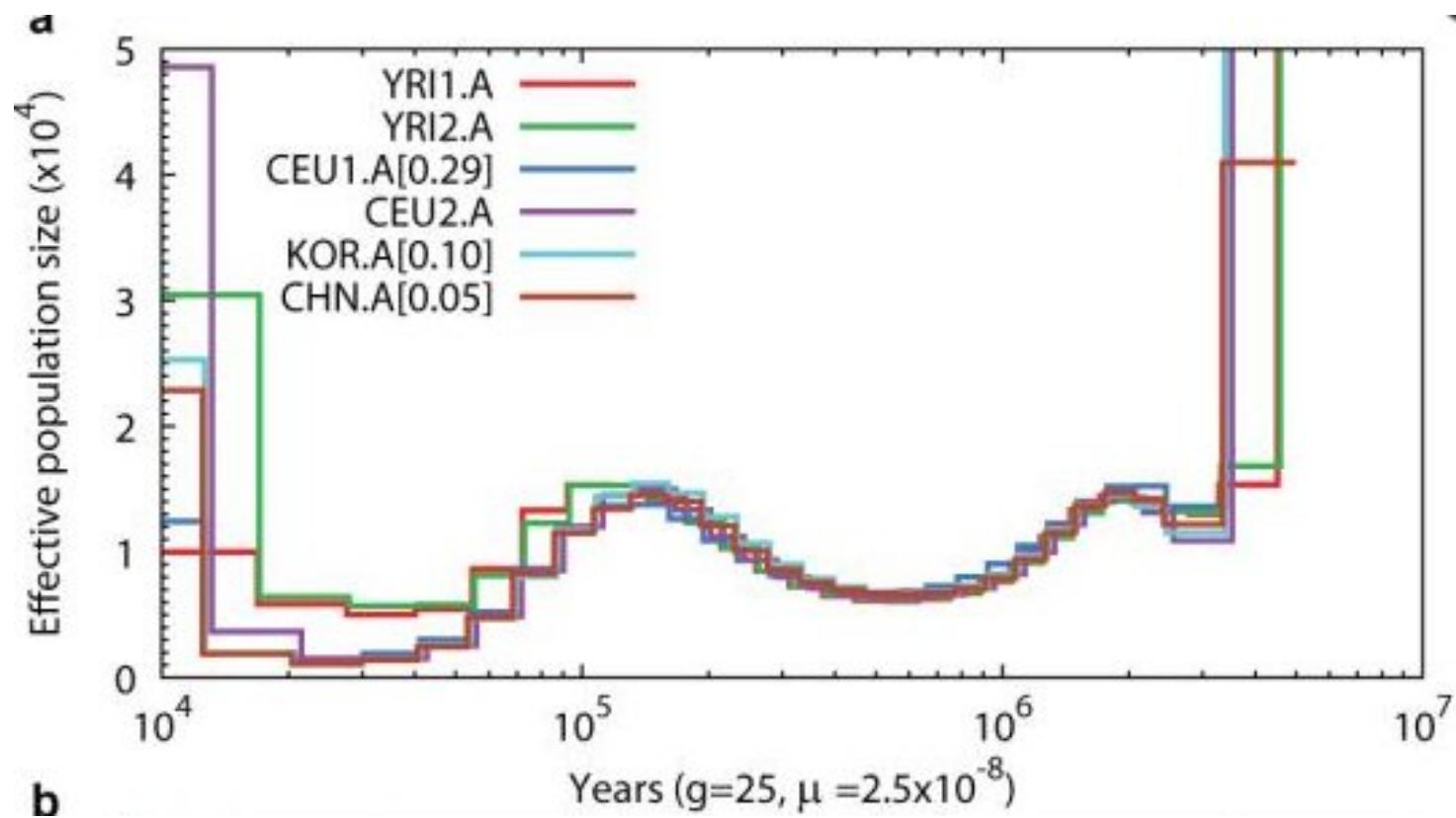

Čas k najbližšiemu spoločnému predkovi a počet mutácií

Príklad: História ľudskej populácie z genómu jedinca

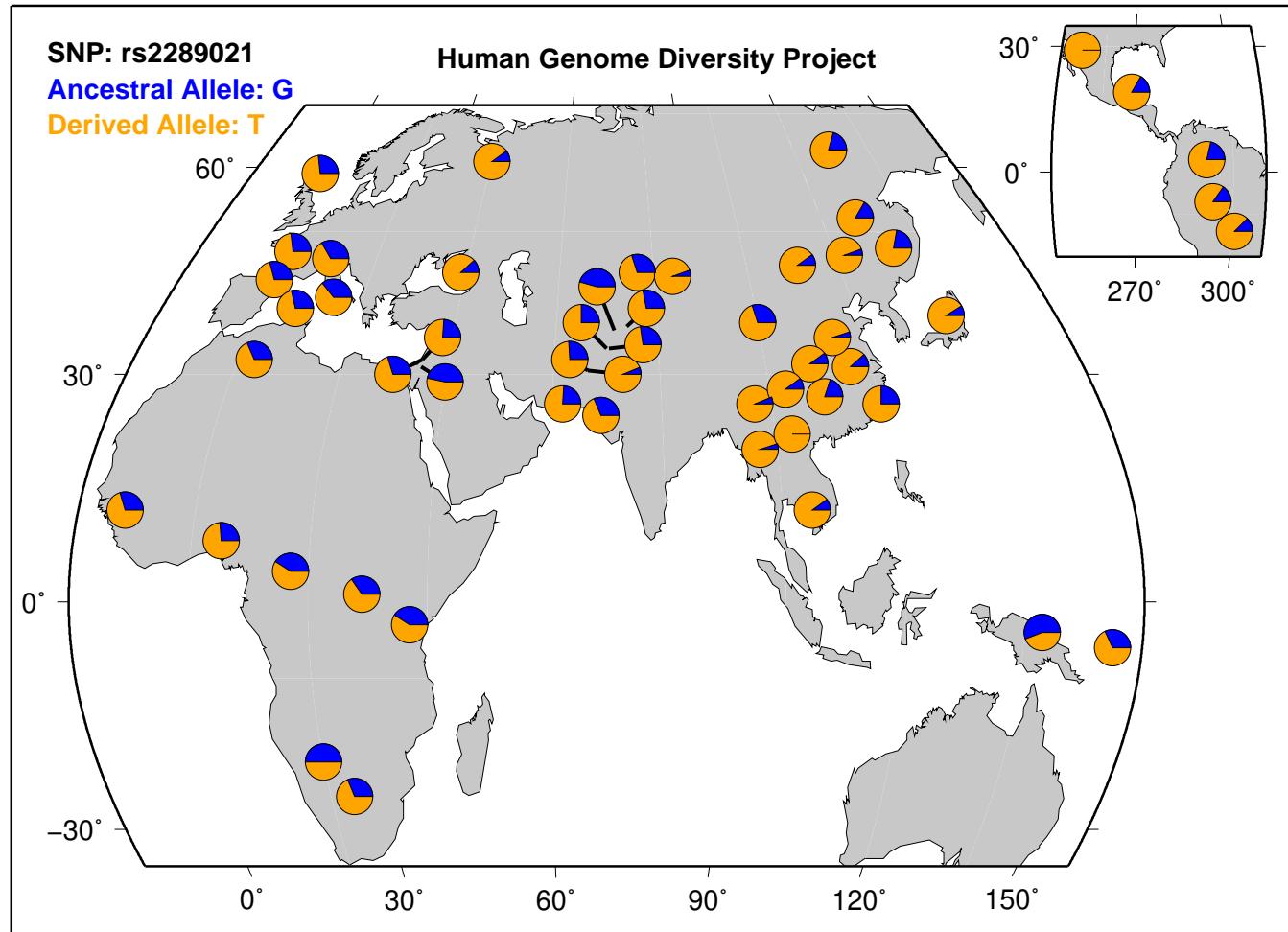
Úloha: Nájdi históriu vývoja efektívnej veľkosti ľudskej populácie, ktorá najlepšie vysvetluje pozorované dáta

Štruktúra populácie

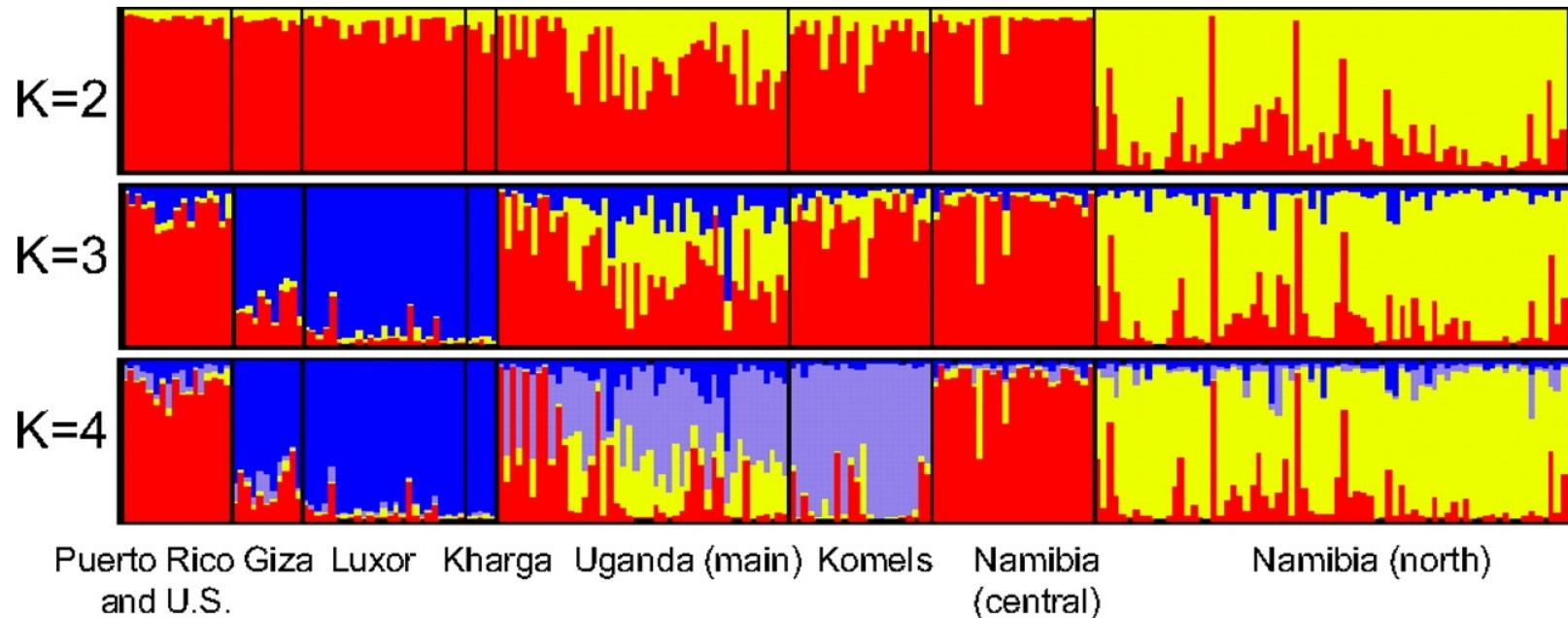
- Doteraz sme predpokladali, že nová generácia vzniká **náhodným párovaním** (random mating)
- Väčšina organizmov sa vyvíja v **subpopuláciách**, s obmedzeným prenosom genetického materiálu medzi subpopuláciami
- Frekvencie toho istého SNPu v dvoch subpopuláciách môžu byť značne odlišné
- ⇒ “falošné” korelácie medzi SNPami (napr. aj medzi chromozómami), ak pracujeme s viacerými subpopuláciami naraz
- ⇒ chybné výsledky pri LD a GWAS

Príklad: frekvencie alel jedného konkrétneho SNPu u ľudí v rôznych častiach sveta

zdroj: genome.ucsc.edu

Štruktúra populácie psov

Boyko et al. PNAS 2009; software STRUCTURE Pritchard et al. Genetics 2000

- Program STRUCTURE rozdelí populáciu na K subpopulácií (farby)
- Každý stĺpec je jedinec z populácie
- Pomer farieb zodpovedá pomeru SNPov z každej z K populácií

Ako funguje STRUCTURE?

- **Vstup:** Vzorka haplotypov X , ktorú chceme rozdeliť do K subpopulácií
- Definujeme stochastický model s nasledujúcimi premennými:
 - $P_{i,j}$ - frekvencia SNPu j v subpopulácii i
 - Q_i - aká časť SNPov v haplotype i patrí ku ktorej subpopulácii
 - $Z_{i,j}$ - priradenie subpopulácie SNPu j v haplotype i
- Model definuje $\Pr[X | P, Q, Z]$ a apriórne rozdelenie pre P, Q
- **Výstup:** $E[Q | X]$

Algoritmus Markov Chain Monte Carlo (MCMC)

- Premenné:
 - $P_{i,j}$ - frekvencia SNPu j v populácii i
 - $Z_{i,j}$ - priradenie subpopulácie SNPu j v haplotype i
 - Q_i - aká časť SNPov v haplotype i patrí ku ktorej populácii
- Začni s hodnotami $P^{(0)}, Z^{(0)}, Q^{(0)}$. V každej ďalšej iterácii získame novú náhodnú vzorku:
 - Vyber náhodnú vzorku $P^{(i)}, Q^{(i)}$ z distribúcie $\Pr(P, Q \mid X, Z^{(i-1)})$
 - Vyber náhodnú vzorku $Z^{(i)}$ z distribúcie $\Pr(Z \mid X, P^{(i)}, Q^{(i)})$
- Pre vhodné m, c , priemer postupnosti

$$Q^{(m)}, Q^{(m+c)}, Q^{(m+2c)}, \dots$$

konverguje k hodnote $E[Q \mid X]$

Zhrnutie

- **SNPy (single nucleotide polymorphisms)** priebežne vznikajú a zanikajú v populáciách
- Ich frekvencia ovplyvnená navyše prirodzeným výberom
- Bez rekombinácie korelácia medzi SNPmi na tom istom chromozóme (**linkage disequilibrium**)
- Rekombinácie vytvárajú v genóme LD bloky
- Prítomnosť LD blokov vplýva na výsledky mapovania asociácií znakov (**genome-wide association mapping**)
- Pravdepodobnostné modely veľkosti LD blokov, frekvencií alel, heterozygocity a pod. nám môžu veľa prezradíť o **histórii populácie**
- Pri analýzach treba brať do úvahy **štruktúru populácie**, ktorú možno odhadnúť pomocou výpočtových metód

Ďalšie typy polymorfizmov

- **Krátke indely**
- **Mikrosateli a minisateli** (jednoduché krátke opakujúce sa sekvencie)
13 lokusov ako štandardný “odtlačok” pre porovnanie DNA vzoriek na súdoch v USA
- **Transpozóny** (Alu, LINE, SINE)
Alu má cca milión kópií, cca 1 nová kópia na 20 novorodencov
- **Veľké úseky s variabilnou multiplicitou** (Large scale copy number variations)

